

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**BABANZÂDE AHMED NAİM'İN İSLÂM'DA DA'VÂ-YI KAVMİYYET
RİSALESİ BAĞLAMINDA KAVMİYYET ELEŞTİRİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜCAHİT KIRCALI

DANIŞMAN: Doç. Dr. Emine TAŞÇI YILDIRIM

**YALOVA
Eylül 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

BABANZÂDE AHMED NAİM'İN İSLÂM'DA DA'VÂ-YI KAVMİYYET
RİSALESİ BAĞLAMINDA KAVMİYYET ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜCAHİT KIRCALI
218108033

DANIŞMAN: Doç. Dr. Emine TAŞÇI YILDIRIM

YALOVA
Eylül 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım “Babanzâde Ahmed Naim’in *İslâm’da Da’vâ-yı Kavmiyyet* Risalesi Bağlamında Kavmiyyet Eleştirisi” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mücahit KIRCALI

ÖNSÖZ

Bir asra aşkın süredir dünya üzerinde hakim olan siyasal sistem ulus devlet sistemidir. Bu sistem milliyetçilik ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Milliyetçilik, devletin tüm vatandaşlarının devlete bağlılığını teminat altına alır ve hep birlikte ilerleyip güçlenmek için temel motivasyonu sağlar. İnsanların dayanışma duygusu her zaman var olan fitri bir duyguyken milliyetçilik düşüncesi bu duygunun sistematige oturtulmuş ve modernleştirilmiş halidir. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Batı Avrupa’da etkili olmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi Balkanlara ve oradan Orta Doğu’ya doğru yayılmaya devam etmiştir.

Çalışmada, Babanzâde Ahmed Naim’in İslâm milliyetçilik ilişkisi ve kavmiyetçilik eleştirisini incelemenin yanı sıra, milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı ele alınmaya çalışılmıştır. Milliyetçiliğin doğuşundan son dönem Osmanlı’ya kadar etkili olduğu süreç incelenerek, Babanzâde Ahmed Naim’in eleştirisi tarihi açıdan konumlandırılmaya çalışılmıştır. Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Babanzâde Ahmed Naim’in entelektüel şahsiyeti ve hayatına yer verildi. İkinci bölümde milliyetçiliğin doğuşu ve yayılış süreci ele alındı. Üçüncü bölümde, Babanzâde Ahmed Naim’in *İslâm’da Da’vâ-yı Kavmiyyet* başlıklı risalesi üzerinden milliyetçilik anlayışı incelendi.

Sonuç bölümünde ise milliyetçilik düşüncesinin kökenleri ve genel durumu hakkında bilgi verildikten sonra Babanzâde Ahmed Naim’in İslam-milliyetçilik ilişkisi ve kavmiyetçiliğe yönelik eleştirisi ele alınarak İslâm’da milliyetçiliğin durumuyla ilgili bazı sonuçlara yer verildi.

Tezimin hazırlanma sürecinde her türlü desteği veren, daha önce aldığım ders dönemlerindeki ödevler dâhil, tezimdeki her kelimayı tek tek okumak suretiyle şahsıma sıfırdan akademik dil üslubunu öğretmeye çalışan, ilgi ve alakasını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Emine TAŞÇI YILDIRM’a ve yüksek lisans eğitimim boyunca maddi ve manevi olarak yanımda olan, tez yazımına birlikte başladığımız önceki danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Kenan TEKİN’e teşekkür ve hürmeti bir borç bilirim. Katkılarından dolayı Prof. Dr. İbrahim MARAŞ ve Doç. Dr. Fatma BAYNAL’a teşekkür ederim. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen ablam Ayşe Nur KIRCALI’ya, arkadaşım Ömer Faruk YAR’a ve iş arkadaşım Fatih GÜMÜŞ’e teşekkür ederim. İlmîyle ve fikrîyle en çok etkilendiğim kişi olan değerli hocam Asım KAHVECİ’ye ayrıca teşekkür ederim. Son olarak bu sürecin en başından en sonuna kadar fedakârlığıyla ve desteğiyle yanımda olan kıymetli eşime teşekkür ederim.

Eylül - 2024

Mücahit KIRCALI

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
ÖZET	x
ABSTRACT	xii
1. GİRİŞ	1
2. BABANZÂDE AHMED NAİM'İN HAYATI	5
2.1. Babanzâde Ahmed Naim'in Kronolojik Hayatı	5
2.2. Babanzâde Ahmed Naim'in Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği	8
2.3. Babanzâde Ahmed Naim'in Eserleri	13
2.4. Yaşadığı Dönemdeki Fikrî Ortam	17
3. MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI/DÜŞÜNCESİ	35
3.1. Milliyetçilikle İlişkili Kavramlar	36
3.1.1. Millet, ulus	36
3.1.2. Kavim	39
3.1.3. Ümmet	41
3.1.4. Asabiyet	43
3.2. Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu	45
3.2.1. Fransız İhtilali	46
3.2.2. Ulus devleti	48
3.3. Dünya'da Milliyetçilik	49
3.4. Osmanlı'da Milliyetçilik	50
3.5. Büyük Savaşın Sonunda Yeni Düzen	54
4. DAVAY-I KAVMİYET RİSALESİ ÜZERİNDEN İSLAM- MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ VE KAVMİYETÇİLİK ELEŞTİRİSİ	57
4.1. Risalenin Kısa Tanıtımı	57
4.1.1. "Arap İttihad Kulübü'nü Tenkid"	60
4.2. Babanzâde Ahmed Naim'e Göre İslam'da Kavmiyetçilik	61
4.2.1. Babânzade Ahmed Naim'in dayandığı ayet ve hadisler	65
4.3. <i>İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet</i> Risalesine Gelen Tepkiler	76
4.4. Risale Hakkında Yapılan Eleştiriler	80
5. SONUÇ	87

KAYNAKLAR.....	92
ÖZGEÇMİŞ	99

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

BABANZÂDE AHMED NAİM'İN İSLÂM'DA DA'VÂ-YI KAVMİYYET RİSALESİ BAĞLAMINDA KAVMİYYET ELEŞTİRİSİ

ÖZET

İnsanların üyesi olduğu gruba karşı sorumluluk duygusuyla hareket edip bağlılık ve fedakârlık göstermesi insanlık tarihi kadar eskidir. Bu birlik; kavmiyet, asabiyet, ümmet, milliyet vb. kavramları ile ifade edilirken kavramlar dönüşüme uğramış ve bazı noktalarda ise iç içe geçmiştir. 1789 Fransız İhtilali ile başladığı varsayılan milliyetçilik fikri ise günümüzde de varlığını sürdüren ulus devletlerinin temel düşünce sistemini ifade etmektedir. Milliyetçilik düşüncesi, farklı etnik topluluklarca benimsendiği gibi eleştirilere de maruz kalmıştır. Ulus devletlerin kurulmaya başlanıp imparatorlukların çöktüğü 19. ve 20. Yüzyıllarda milliyetçilik düşüncesinden en çok etkilenen devletlerden birisi de çok uluslu yapısı ile Osmanlı Devleti olmuştur. Farklı etnik grupların isyanı ve sonucunda yaşanan ciddi toprak kayıpları Osmanlı Devletinde; Türkleşme (Milliyetçilik), Osmanlılaşma ve İslamlaşma gibi fikir akımlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu tezde bu akımlardan İslâmcılığın temsilcisi olan Babanzâde Ahmed Naim'in İslam ve milliyetçilik arasındaki ilişkiye dair düşünceleri tahlil edilecektir.

İslamcı düşünür ve fikir adamlarından Babanzâde Ahmed Naim; Batıyı çok iyi tanıyan, Fransızca felsefi terimleri Osmanlıcaya kazandırmış, çeviri faaliyetlerinde bulunmuş bir şahsiyettir. İslami hassasiyetleri ile bilinen Babanzâde Ahmed Naim, milliyetçilik düşüncesini de İslami açıdan değerlendirmiş ve bu konu hakkında *İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet* başlıklı risaleyi kaleme almıştır. Risalede konu; İslam'da milliyetçilik ve ırkçılık, Araplarda ve Türklerde milliyetçilik, konuya ilişkin ayet ve hadisler ve İslam'ın birleştiriciliği gibi noktalar üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışmada öncelikle Ahmed Naim'in biyografisine ve yaşadığı dönemin genel durumuna yer verilmiş, sonra milliyetçilik düşüncesinin gelişimi üzerinde ana hatlarıyla durulmuş akabinde, İslam ve milliyetçilik ilişkisi adı geçen eser bağlamında tahlil edilmiştir. Sonuç olarak Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliğin İslâm'a göre meşru olmadığı savunusunda, kavramsal kullanımlar noktasında bazı problemlerli yanlar olduğu anlaşılmıştır. Kavramsal problemler nedeniyle İslâm'da milliyetçiliğin kendisinin yasaklandığına dair net bir görüş ortaya koyulamamış ve bu problemlerin halen devam ettiği ve araştırılmaya muhtaç olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babanzâde Ahmed Naim, İslâm, Kavmiyetçilik, Milliyetçilik.

BABANZÂDE AHMED NAIM'S CRITICISM OF KAVMIYYET IN THE CONTEXT OF HIS TREATISE DA'VÂ-YI KAVMIYYET IN ISLAM

ABSTRACT

It is as old as human history that people act with a sense of responsibility towards the group they are a member of and show loyalty and sacrifice. While this unity is expressed with the concepts of tribe, asabiyyah, ummah, nationality, etc., the concepts have been transformed and at some points intertwined. The idea of nationalism, which is assumed to have started with the French Revolution of 1789, expresses the basic thought system of nation states that continue to exist today. The idea of nationalism has been embraced by different ethnic communities and has also been subjected to criticism. In the 19th and 20th centuries, when nation states began to be established and empires collapsed, one of the states most affected by the idea of nationalism was the Ottoman Empire with its multinational structure. The rebellion of different ethnic groups and the resulting serious territorial losses paved the way for the emergence of intellectual movements such as Turkification (Nationalism), Ottomanization and Islamization in the Ottoman Empire. In this thesis, the thoughts of Babanzâde Ahmed Naim, the representative of Islamism, on the relationship between Islam and nationalism will be analyzed.

Babanzâde Ahmed Naim, one of the Islamist thinkers and intellectuals, was a person who knew the West very well, brought French philosophical terms into the Ottoman language and engaged in translation activities. Known for his Islamic sensitivities, Babanzâde Ahmed Naim evaluated the idea of nationalism from an Islamic perspective and wrote a treatise on this subject titled *Da'vâ-yı Kavmiyyet in Islam*. In the treatise, the subject is discussed through points such as nationalism and racism in Islam, nationalism in Arabs and Turks, verses and hadiths on the subject, and the unity of Islam. In this study, firstly, the biography of Ahmed Naim and the general situation of the period he lived in are given, then the development of the idea of nationalism is outlined, and then the relationship between Islam and nationalism is analyzed in the context of the mentioned work. As a result, it is understood that Babanzâde Ahmed Naim's argument that nationalism is not legitimate according to Islam has some problematic aspects in terms of conceptual uses. Due to conceptual problems, it has not been possible to put forward a clear view that nationalism itself is prohibited in Islam, and it has been understood that these problems still persist and need to be researched.

Keywords: Babanzâde Ahmed Naim, Islam, Kavmiyetçilik, Nationalism.

1. GİRİŞ

Fransız İhtilali ile ortaya çıktığı varsayılan milliyetçilik düşüncesinin, tarih boyunca belirli bir coğrafyada yaşayan toplumların ortak bir kültüre, etnik bir kökene veya çeşitli sebeplere dayanan bir birliktelik ile dayanışma içinde varlıklarını devam ettirme çabalarının modern manadaki ismi olduğu söylenebilir. Ancak modern manadaki bu birliktelik düşüncesinin önceki örneklerinden farkı, yeni dünya düzeninin temelini oluşturan ulus devletlerinin resmî ideolojisi olması ve herhangi bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için zorunlu olmasıdır.

On dokuzuncu yüzyılda etkisi oldukça fazla hissedilen milliyetçilik düşüncesi her millete kendi devletini kurma hayali kurdurmuştur. Çok uluslu bir yapıya sahip olması nedeni ile bu düşünceden en çok etkilenen devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı devletinin çatısı altında yaşayan tüm milletlerin Osmanlı vatandaşı olması yönündeki Osmanlıcılık fikri de Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan ümmetçilik fikri de milliyetçilik karşısında etkisiz kalmıştır. Farklı etnik kökenden olan milletler, Osmanlı himayesinden ayrılarak kendi devletlerini kurmaya başlamışlardır. Osmanlı toplumu ise Türkçülük düşüncesine tutunarak geriye kalan bütünlüğünü korumak zorunda kalmıştır.¹

Ortaya çıktığı günden bugüne kadar eleştirilen ve tartışılan milliyetçilik düşüncesi bazı dönemler etkinliğini kaybetmiş gibi gözükse de zaman geçtikçe vazgeçilmez bir ideoloji haline gelmiştir. Bugün muhafazakâr düşünceden sol düşünceye kadar her türlü fikir milliyetçilik fikri ile iç içe geçmiş durumdadır. Tüm dünyayı bu şekilde derinden etkileyen milliyetçilik fikri, sürekli bir dönüşüm halinde olup, farklı coğrafyalarda ve toplumlarda değişik anlamlar ifade etse de bugün hayatımızın merkezinde vazgeçilemeyen bir gerçeklik olarak durmaktadır.

Tezimizin amacı, Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet* başlıklı risalesi ekseninde İslam ve milliyetçilik üzerine son dönem Osmanlıda yaşanan temel tartışmaları ele almaktır. Tartışmalar ele alınırken *ulus*, *kavim*, *ümme*, *millet* vb. ifadelerin kavramsal anlamları, milliyetçilik düşüncesinin kökenleri, on dokuz ve yirminci yüzyıl başlarında Osmanlı'daki fikir akımlara ve Fransız İhtilalinin küresel çapta yarattığı etkilere vurgu yapılacaktır. Ayrıca kavmiyetçilik kavramı ile

---

¹ Azmi Özcan, "Milliyetçilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 84-87.

Babanzâde Ahmed Naim'in neyi kastettiği, yazdığı bu risalenin nasıl bir yankı uyandırdığı ve ne yönlerden eleştirildiği konusu da incelenecektir.

Babanzâde Ahmed Naim'in *İslam'da Dava-yı Kavmiyet* risalesi, 1914 yılında *Sebilürreşâd* Mecmuasında yayınlanmıştır. Bu risale 1963 yılında Abdullah Işıklar tarafından, sonraki yıllarda farklı dönemlerde Ömer Lütfi Zararsız, Ertuğrul Düzdağ, Abdülkerim Asılsoy ve Fahrettin Gün tarafından latine edilmiş veya sadeleştirilmiştir. Risale hakkında eleştirel çalışmalar da yapılmıştır.

Yapılan literatür taramaları neticesinde, Babanzâde Ahmed Naim'in *İslam'da Dava-yı Kavmiyet* başlıklı risalesinin İslamlaşma-Türkleşme tartışmalarında sıkça başvurulmuş bir eser olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında, risale parça parça değerlendirilmiş, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik hakkındaki düşünceleri genelde kavramsal kaymalar bakımından eleştirilmiş ve risalede yer alan ayet ve hadislerin konuyla ilişkisi üzerinde çok fazla durulmamıştır.

Bu çalışma risale hakkında yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, ilk önce tarihsel açıdan risalenin yazıldığı dönemin siyasi ve sosyal durumunu ele alarak, risaledeki düşünce yapısının arka planı sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Risaledeki eleştiriye daha iyi anlayabilmek için ilk önce milliyetçilik düşüncesinin ne olduğunu anlamak gerekmektedir. Risalenin büyük bir kısmını oluşturan ayet ve hadisler hakkında genel bir araştırma yaparak Babanzâde Ahmed Naim'in İslam ve milliyetçilik ilişkisine bakışı ve kavmiyetçilikle ilgili eleştirilerinin temeline inilmeye çalışılmıştır.

Yöntem olarak beşerî literatür taraması yöntemi kullanılacaktır. Dolayısıyla, inceleme konusu olan eser, geç Osmanlı döneminde ortaya çıkan fikir hareketleri ve yazarının entelektüel biyografisi bağlamında tahlil edilecektir.

Tez, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, tezin konusu, amacı ve yöntemi ele alınmıştır. Birinci bölümde, Babanzâde Ahmed Naim'in entelektüel biyografisine, eserlerine ve yaşadığı dönemin fikrî gündemine yer verilmiştir. İkinci bölümde, milliyetçilik düşüncesinin doğuşu, dünyada etkileri, Osmanlı'da etkileri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, Babanzâde Ahmed Naim'in *İslam'da Dava-yı Kavmiyet* başlıklı risalesi incelenmiştir. Risale incelendikten sonra bölümün devamında risale hakkında yapılan diğer çalışmalar tartışılmıştır.

Çalışma sürecinde karşılaşılan problemlerin başında kavramların kullanımındaki zorluklar gelmektedir. *Milliyet, kavmiyet, asabiyyet, ulus, vatandaş* vb. kavramların anlamları arasında benzerlikler olmasının yanı sıra dönemsellikten kaynaklanan anlam kaymaları, tartışmaları anlamakta ve yorumlamakta güçlük yaratmıştır. Risalenin yazıldığı dönemde başlayan bu problem, bugün de devam etmektedir. Ayrıca Babanzâde Ahmed Naim'in risalede yer verdiği hadislerin ravileri veya kaynakçaları hakkında, risalede çok az bilgi olması araştırmamızı zorlaştırmıştır.

Risale ile ilgili yapılan inceleme sürecinde dikkat çeken bir diğer önemli husus, Babanzâde Ahmed Naim'in risalesinde *milliyetçilik* kelimesinin doğrudan geçmemesidir. Risalede, *kavmiyetçilik* kavramı kullanılmış, fakat sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda genel itibarıyla bu terim *milliyetçilik* veya *ırkçılık* olarak yorumlanmıştır. Kavramların kullanımındaki bu farklılıklar, kavramsal tartışmaların ve anlam kaymalarının halen devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, Babanzâde Ahmed Naim'in risalesinde *kavmiyetçilik* terimiyle neyi kastettiğini anlamak için, dönemsel bağlam göz önünde bulundurularak titiz bir analiz yapılması gerekmektedir.

2. BABANZÂDE AHMED NAIM'İN HAYATI

2.1. Babanzâde Ahmed Naim'in Kronolojik Hayatı

Irak'ın Süleymaniye bölgesinden Baban aşiretine mensup olan Mustafa Zihni Paşa'nın ilk oğlu olan Babanzâde Ahmed Naim, 1872 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babanzâde Ahmed Naim'in babası Mutafta Zihni Paşa'nın, Bağdat'ta başladığı memuriyet hayatı pek çok farklı bürokratik görevler ve yaptığı valilikler ile devam etmiş olup kendisi önemli bir Osmanlı devlet adamıdır.² Entelektüel bir aileden geldiği anlaşılan Babanzâde Ahmed Naim, 1876-1888 yıllarında Bağdat'ta Mekteb-i İbtidâî ve Rüştîyesini okurken bir taraftan da Arapça ve dini ilimler tahsil etmiştir. 1888 yılında İstanbul'a gelen Babanzâde Ahmed Naim, Galatasaray Lisesine başlamış ve burayı “aliyyülâla” (pekiyi) derecesi ile bitirmiştir. Öğrenimine Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) ile devam etmiş ve bir taraftan da dışarıdan medrese dersleri almıştır. Derslerindeki başarısı ve İslami yaşantısı ile dikkat çeken bir öğrencilik hayatı olan Babanzâde Ahmed Naim, İslami ilimler ve Arapça tahsilinin yanı sıra çok iyi derecede Fransızca da öğrenmiştir. Böylece Doğu ve Batı kültürünü birlikte takip edip öğrenme imkânına sahip olmuştur.³

Mülkiye Mektebinden mezun olduğu 1894 yılı Hariciye Nezaretinde (Dışişleri Bakanlığı) üçüncü kâtip olarak memuriyet hayatına adım atmış olan Babanzâde Ahmed Naim, bir yıl sonra da Galatasaray Lisesinde 1914 yılına kadar devam edeceği Arapça Muallimliğine başlamıştır.⁴ Burada Arapça derslerinin yanı sıra İlm-i Tevhid/Akaid dersleri verdiği bilinmektedir.⁵ 1898 yılında Tevfik Fikret'in yönettiği *Servet-i Fünûn* mecmuasında “Bedâyi'ü'l- Arap” başlığı altında beşinci ve altıncı yüzyıl Arap edebiyatından yaptığı şiir tercümeleri ile yazarlık hayatına giren Babanzâde Ahmed Naim, bu çalışması ile ilgi ve takdir görmüştür. Daha sonra Galatasaray Lisesindeki talebeleri için *Temrinat (Alıştırma)* başlığı altında Arapça grameri ve alıştırma kitabını kaleme almıştır. Babanzâde Ahmed Naim, 1908 yılı itibarıyla tamamen Maarif Nezareti'ne (Eğitim Bakanlığı) geçmiştir. Burada aynı yıl

² Edip Bukarlı, *Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Görüşleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 55.

³ Muallim M. Cevdet, *Müderris Babanzade Ahmed Naim*, ed. Fahrettin Gün (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 15-16.

⁴ Cevdet, *Müderris Babanzade Ahmed Naim*, 16.

⁵ İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2003), 396.

Maarif Nezareti Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyye Heyeti Âzâlığı'na (Eğitim Meclisi Dairesi Talim Terbiye Kurulu Üyeliği) seçilmiştir. Birkaç ay sonra da Rüştiye Mektepleri (Ortaöğretim) İdaresi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Yapılacak olan Meclis-i Mebusan seçimlerinde İstanbul Mebusluğuna aday olması yönündeki teklifi o sırada görevli olduğu Şam'dan gönderdiği bir dilekçe ile reddetmiştir.⁶

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İslamcılık düşüncesinin yayını olarak zikredilen *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmualarının yazar kadroları içinde yer alan Babanzâde Ahmed Naim, burada fıkhi meseleler, hadis tercüme ve şerhleri üzerine yazılar kaleme almıştır. Aynı zamanda dönemin diğer mecmualarında milliyetçilik, kadının hayattaki konumu vb. konularda yayınlanan yazılara da tenkit yazıları yazmıştır.⁷ Dönemin güncel meselelerine kayıtsız kalmamış, hatta yazdıklarıyla ve fikirleriyle tartışmaların içerisinde bizzat yer almıştır.

Babanzâde Ahmed Naim, 1909 yılında mutasavvıf Türbedar Ahmed Amiş Efendi'nin torunu Emine Avniye Hanımla evlenmiştir. Babanzâde Ahmed Naim ile Emine Avniye Hanım'ın çocukları olmamıştır. Babanzâde Ahmed Naim, 1910 yılında tekrar Meclis-i Maarif Dairesi Heyeti Âzâsı olmuştur. 1911 yılında ise önce Tedrisât-i Âliye Umum Müdürlüğüne (Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü) daha sonra da Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Felsefe profesörlüğüne getirilmiştir. Babanzâde Ahmed Naim, Dârülfünûn'da 1933 yılına kadar Felsefe, Ruhیات / İlmü'n-Nefs (Psikoloji), Ahlak, Mantık Mâba'de't-tabia (Metafizik) derslerini okutmuştur. 1913-1914 yıllarında Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Heyeti Âzâlığı'na getirilen Babanzâde Ahmed Naim, *İstılahat-ı İlmiye Encümeni*'nde (İlmî Terimler-Deyimler Komisyonu) yer almıştır.⁸

1914 yılında Babanzâde Ahmed Naim'in Felsefe hakkında kaleme aldığı *Hikmet / Felsefe Dersleri* ve *İslâm'da Dâva-yı Kavmiyyet* başlıklı risalesi yayınlanmıştır. 1915 yılında George L. Fonsegrive'in *Elements de Philosophie* kitabından tercüme ettiği *Mebâdi'-i Felsefe'den İlmü'n-Nefs* başlıklı çalışmada 1900 felsefî terimin Türkçe karşılıklarına da yer vermiştir. 1918'de Türk Ocağı'nda Rıza Tevfik tarafından verilen bir konferansta Tevfik Fikret'in savunulması ve İslamcılarının eleştirilmesi üzerine *Tevfik Fikret'e dair-Filozof Rıza Tevfik Beyefendi'ye* başlıklı risaleyi kaleme

⁶ Cevdet, *Müderres Babanzade Ahmed Naim*, 17.

⁷ Cevdet, *Müderres Babanzade Ahmed Naim*, 18.

⁸ Cevdet, *Müderres Babanzade Ahmed Naim*, 18-19.

almıştır. Babanzâde Ahmed Naim, aynı yıl içerisinde Dârülfünûn'da kurulan Sarf ve İmlâ ve Edebiyat komisyonlarında çalışmalarını sürdürmüş ve o yıl içerisinde Dârülfünûn Umum Müdürlüğü (İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü) görevine getirilmiştir. Ancak üniversitede karma eğitime geçilmesi kararına karşı şiddetle muhalefet etmiş ve kararı engelleyemediği için de görevinden istifa etmiştir. Felsefe grubunda derslerine devam eden Babanzâde Ahmed Naim, Elie Rabier'den *İlm-i Mantık* başlıklı eserini tercüme etmiştir.⁹

1919-1922 yıllarında Şeyhülslâm Mustafa Sabri Efendi'nin Sultan Vahidüddin'e tavsiyesi ile Hürriyet ve İ'tilaf Partisinden Â'yan Meclisine âzâ olarak giren Babanzâde Ahmed Naim'in bu görevi 1922'de İstanbul Hükümeti'nin tasfiyesi ile sona ermiştir. Bu görevi sırasında üniversitede verdiği eğitimler de devam etmiştir. 1924'te *Ahlak-ı İslâmiyye Esasları* adlı eseri yayınlanmıştır. Bu çalışma daha sonra Ömer Rıza Doğrul tarafından Lâtin harflerine dönüştürülmek suretiyle ve Recep Kılıç tarafından sadeleştirilmiş şekliyle *İslâm Ahlâkının Esasları* başlıklarıyla basılmıştır. 1925'te tercüme ettiği Muhyiddin Nevevî'nin *el-Erbaûn* adlı kitabı *Hadis-i Erbaîn Tercümesi* başlığı ile yayınlamıştır. Abdullah Azmi Efendi öncülüğünde TBMM 'de kabul edilen bütçe teklifi ve Ahmed Hamdi Akseki'nin çabaları sonucunda Babanzâde Ahmed Naim *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh* tercümesini yapma görevini, Mehmet Akif, Kur'an Meâli çalışmasını ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Kur'an tefsiri yazma görevini üstlenmişlerdir. Babanzâde Ahmed Naim'in yaptığı çalışmanın ilk iki cildi 1928'de Osmanlı Türkçesi ile yayınlanmış ancak tamamlanamayan üçüncü cilt ve kalan diğer dokuz cilt Babanzâde Ahmed Naim'in vefat etmesi nedeniyle Kamil Miras tarafından tamamlanmıştır.¹⁰

TBMM'nin onayı ile Kur'an meali, Tefsiri ve *Sahih-i Buhari* tercümesi için görevlendirilen üç ilim adamından Mehmed Akif ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın isimleri Babanzâde Ahmed Naim'e göre çok daha fazla bilinmekte ve zikredilmektedir. Mehmed Akif'in "İstiklal Şairi" olması ve *Safahat'ı*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* Kur'an Tefsirini tamamlamış olması onların daha fazla tanınmış olmalarına, Babanzâde Ahmed Naim'in ise *Sahih-*

⁹ Cevdet, *Müderres Babanzade Ahmed Naim*, 20-21.

¹⁰ Cevdet, *Müderres Babanzade Ahmed Naim*, 23.

i Buhari tercümesinin ancak belirli bir kısmını tamamlayabilmesi, isminin biraz daha geri planda kalmasının sebeplerinden birisi olarak gösterilebilir.

1 Eylül 1933 yılına kadar üniversitede hocalığa devam eden Babanzâde Ahmed Naim, yapılan reformlarla birlikte pek çok arkadaşı gibi ideolojik görüşü ve yaşantısı nedeniyle dışlanarak kadro harici bırakılmıştır. 13 Ağustos 1934'te İstanbul Vefa'da bulunan evinde hasta namazıyla ilgili tercümesini yaptığı son hadisten sonra öğle namazını kılarken ikinci rekâta vefat etmiştir. Yakın dostu olan Mehmet Akif'le yan yana defnedilmeyi isteyen Babanzâde Ahmed Naim, kendisinden iki yıl sonra vefat eden Mehmet Akif'le Edirnekapı mezarlığında yan yana yatmaktadır.¹¹

2.2. Babanzâde Ahmed Naim'in Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği

Babanzâde Ahmed Naim'in biyografisi ve kim olduğu konusunda başvurulacak en önemli ve biricik kaynak onun yakın dostu ve tarikat arkadaşı Muallim Mehmed Cevdet'in *Müderriş Babanzâde* başlığıyla kaleme aldığı risaledir. Osman Nuri Ergin'in "Babanzâde Ahmed Naim, Şahsiyeti ve Eserleri" adlı çalışması, İsmail Kara'nın *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* kitabı, Hüseyin Hansu tarafından *Secdede Biten Bir Ömür: Babanzade Ahmed Naim* başlığı ile hazırlanan yüksek lisans çalışması ve diğer hazırlanan tüm makale, çeviri, incelemelerde başvuru birinci kaynak Muallim Mehmed Cevdet'in eseri olmuştur.¹²

Babanzâde Ahmed Naim'in söz arasında bazen "nicedir ol hikâyet"¹³ deyişini onun hayat hikâyesi için de kullanmak yerinde olacaktır. Mütevazı, iyi huylu, bazen durgun bir kişiliği olan Babanzâde Ahmed Naim, ilmiyle ve zekâsıyla kendisiyle sohbet etme imkânı bulan hemen her türlü kişiyi etkilemiştir. Bağdat'tan İstanbul'a uzanan hikâyesi, yazdığı kitaplar, makaleler, eleştiriler ve çevirilerle, devlet kademelerinde bulunduğu konumlardaki hizmetleriyle, binlerce öğrenci okuttuğu muallimlik anılarıyla, ilim ve fikir dünyasına yaptığı önemli katkılarla iz bırakan bir şahsiyettir.¹⁴

Babanzâde Ahmed Naim, kişilik açısından sorulmadıkça cevap vermeyen, yeri gelmedikçe söze karışmayan suskun birisidir. Kimsenin özelini konuşmayan,

¹¹ Cevdet, *Müderriş Babanzade Ahmed Naim*, 24.

¹² Fahrettin Gün, *Babanzade Ahmed Naim Hayatı Ve Eserleri* (Beyan Yayınları, 2016), 17-18.

¹³ Cevdet, *Müderriş Babanzade Ahmed Naim*, 45.

¹⁴ İsmail Lütfi Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 375-376.

tartışırken dahi kibar, en küçük meseleyi bile dinler gibi yapmayıp çok dikkatli bir şekilde dinleyen, bilemediğinde biliyormuş gibi yapmayan ve bilmediğini söyleyen, dostlarını arkasından da seven iyi huylu bir birey olarak tasvir edilmektedir.¹⁵

Tasavvufî bir yönü de olan Babanzâde Ahmed Naim, eşinin dedesi Fatih Türbedarı Ahmed Amiş Efendi'ye intisap etmiş inançlı bir şahsiyettir.¹⁶ Arkadaşları onu, imanı kuvvetli temiz bir Müslüman, inandıklarından emin ve zihninde şüpheye yer vermeyen, gösterişten uzak, edebiyat ve musiki dostu bir felsefe âlimi olarak tanımlamaktadırlar.¹⁷ O, Herhangi bir konuda yanlış bir tutum sergilediğini fark ettiği zaman da Yahya Kemal'in ifadesiyle müminlere yakışan samimi bir üzüntü duyarak hatasını dile getirebilmiştir.¹⁸

İyi bir tercüman olan Babanzâde Ahmed Naim, *Serveti Fünûn* dergisinde çeviriler yapmış, Paul Jaret'nin *Felsefe İlim midir?* isimli kitabını Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca yazar Fonsgrive'in övgüsünü aldığı *İlmün-nefs* adlı tercümelerinin başında gelmektedir. *Sahih-i Buhari* çevirisi onun en önemli tercümelerinden birisi sayılmaktadır.¹⁹ Ayrıca Babanzâde Ahmed Naim, Batılı kaynakları okuyup yapığı çevirilerle de dikkat çekmektedir.²⁰

On sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında Osmanlı'da 'Türkleşme', 'İslamlaşma' ve 'Batılılaşma' olarak üç farklı düşünce akımının etkin olduğu dönemlerde yaşayan Babanzâde Ahmed Naim, bu düşünce akımları içerisinde İslamlaşma düşüncesinin savunucusu olmuştur. Ancak II. Meşrutiyetin ilanından önce tam bir düşünce özgürlüğü ortamı olmadığı için bu görüşler arasında hararetli bir tartışma yaşanmamıştır. II. Abdülhamit'le İslamlaşmayı savunan düşünürler aynı görüşte olmalarına rağmen görüşlerini ifade etmekten mahrum kaldıkları için padişaha cephe almışlardır. II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan ifade özgürlüğü ortamında Osmanlı basın-yayın hayatında adeta patlama yaşanmıştır.²¹ Bu süreçler yaşanırken, İslamlaşmayı savunan düşünürlerden; Şeyhülislâm Mustafa Sabri,

¹⁵ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 114.

¹⁶ Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmet Naim'in Felsefî Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1-2 (1997), 300.

¹⁷ Cevdet, *Müderres Babanzade Ahmed Naim*, 48; Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 216.

¹⁸ Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", 4/376.

¹⁹ Bukarlı, *Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Görüşleri*, 61.

²⁰ Kuntay, *Mehmet Akif*, 103.

²¹ Gün, *Babanzade Ahmed Naim Hayatı Ve Eserleri*, 25-26.

Elmalılı Hamdi Yazır, Adanalı Hayret Efendi ve Mehmet Akif gibi Babanzâde Ahmed Naim de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakınlaşmış ancak bu yakınlaşma çok uzun sürmemiştir.²² İttihat ve Terakki tarafından taşraya müfettiş olarak gönderilen Babanzâde Ahmed Naim'in hazırladığı raporun dikkate alınmayışı İttihat ve Terakkiye olan güveni sorgulatmıştır.²³ II. Meşrutiyetin ilanından sonra tek parti olan İttihat ve Terakki tarafından, Babanzâde Ahmed Naim'in de içinde yer aldığı, İslamlaşma fikrinin en önemli yayını *Sebilürreşad* Mecmuası süresiz olarak kapatılmıştır. Dergi ancak İttihat ve Terakki hükümetinin istifasından sonra yayın hayatına devam edebilmiştir.²⁴

Yirminci yüzyılın başlarında Milliyetçiliğin çok hızlı yayılıp taraftar toplaması ile İslamlaşma fikri güç kaybetmeye başlasa da Babanzâde Ahmed Naim gibi bu düşüncenin savunucuları mücadelelerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Milliyetçilik düşüncesine karşı “Arap İttihat Kulübü’nü Tenkit” başlıklı makaleyi yazan Babanzâde Ahmed Naim, yaklaşık altı yıl sonra da *İslâm’da Dâva-yı Kavmiyyet* başlıklı meşhur risalesini kaleme almıştır. Babanzâde Ahmed Naim, bu risaleler özelinde ve genel fikirlerinde Milliyetçilik düşüncesinin İslam’da yeri olmadığını, devleti parçalayacak ‘Frenk işi’ bir akıl tutulması olduğunu yönlerini Kur’an ve Sünnet ışığında değerlendirmiştir.²⁵

Hayatı boyunca Müslüman duruşundan taviz vermeyen Babanzâde Ahmed Naim, 1933 senesinde üniversite reformu ile kadro dışı kaldığında kendisini tamamen hadis tercümesine vermiştir. Babanzâde Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari*’yi çevirmekle meşgul olduğu andan itibaren daha önce ne kadar boş işlerle uğraştığını, ilmi yüksek kişilerin bu işe neden bu kadar değer verdiğini yeni anladığını dile getirmiş ve vefat ettiği son ana kadar hadislerle hemhal olmuştur.²⁶

Babanzâde Ahmed Naim'in kim olduğu araştırılmak istendiğinde başvurulacak ilk kaynak olan *Müderris Babanzâde Ahmed Naim* başlıklı biyografi eserinin müellifi ve aynı zamanda Babanzâde Ahmed Naim'in dostu olan Muallim Mehmed Cevdet, dostunun cenazesini şu ifadelerle anlatmaktadır;

²² Mahir İz, *Yılların İzi* (İstanbul: Kitabevi, 1990), 38.

²³ Kuntay, *Mehmet Akif*, 111.

²⁴ Gün, *Babanzade Ahmed Naim Hayatı Ve Eserleri*, 28.

²⁵ Çakan, “Babanzâde Ahmed Naim”, 4/376.

²⁶ Gün, *Babanzade Ahmed Naim Hayatı Ve Eserleri*, 137.

“Türkiye’de ‘Avrupa İlimlerinin Yayılma Tarihi’nin son elli yılı yazıldığı zaman başta en müdekkik mütercim olarak Ahmed Naim anılacaktır. Fakat ne çare ki Şark’ın bu temiz çehresi, Türk mektebinin bu kıymetli hocası ve Galatasaray’ın pek sevimli oğlu da aramızdan silinip gitti. Gazeteler, nihayet iki satırla ölüm haberini verdiler: 14 Ağustos 1934. Ve biz onu Fatih Câmii’nden, Edirne kapısında edebî çukura götürürken, sekiz on dostundan başka ilmî ocaklardan kimse yoktu.”²⁷

İlim ve hizmetle geçmiş bir ömrü olan Babanzâde Ahmed Naim’in gereken vefayı görmediğini dile getiren Muallim Mehmed Cevdet, bu eseri dostunun adını ve fikirlerini yaşatmak ve onu yâd etmek için yazdığını vurgulamaktadır.²⁸ Babanzâde Ahmed Naim’in hayatı ve düşünceleri incelendiğinde, ilime adanmış bir hayat hikâyesi ile karşılaşılmalıdır. Her türlü koşulda, sonuçları ne olursa olsun duruşundan ve inançlarında taviz vermeyen Babanzâde Ahmed Naim, Osmanlı Devleti’nin son ilim adamlarından ve İslamcı düşünürlerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Babanzâde Ahmed Naim’in en yakın dostlarından birisi de Mehmet Akif’tir. Hemen her konuda fikir alışverişi yapan bu iki dost İslamlaşma fikrinin de iki önemli savunucusu olmuşlardır. Mehmet Akif, dostu Babanzâde Ahmed Naim’in ağzından çıkan sözün tartışmaya gerek olmadan senet gibi kabul edileceğini düşünmektedir.²⁹ Gençlik yıllarında İslami akideler noktasında kafasında soru işaretleri olduğu söylenen Mehmet Akif, Galatasaray Lisesinde Fransızca hocasından kimsenin alamadığı en yüksek notu alacak kadar Batılı ilimlerde başarılı olan Babanzâde Ahmed Naim’in görüşlerinden etkilenmiştir.³⁰

Mehmet Akif’le Babanzâde Ahmed Naim’in sürekli muhabbet edip birbirlerini çok fazla etkilemeleri ile ilgili Mehmet Akif’in başka bir dostu Mithat Cemal Kuntay, bu dostluğu; “Eserlerini yan yana koyun, Naim’in yüzünü görürsünüz.”³¹ ve “Akif, kafası gâvur, kalbi Müslüman bir adam buldu.”³² ifadeleri ile anlatmaktadır. Yine Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif’in insanlara karşı bazen takındığı sert ve sivri

²⁷ Cevdet, *Müderriş Babanzade Ahmed Naim*, 41.

²⁸ Cevdet, *Müderriş Babanzade Ahmed Naim*, 43.

²⁹ İz, *Yılların İzi*, 144.

³⁰ Erişirgil, *İslâmî Bir Şairin Romanı*, 216.

³¹ Kuntay, *Mehmet Akif*, 103.

³² Kuntay, *Mehmet Akif*, 113.

tavrın da Babanzâde Ahmed Naim tarafından yumuşatıldığını düşünmektedir. Dinde, siyasette ve hatta edebiyatta dahi Babanzâde Ahmed Naim'in görüşlerine önem veren Mehmet Akif, Babanzâde Ahmed Naim'in şiir yazmayı gereksiz görüp ilimle uğraşmaya yönelmesiyle şiiri bırakmış, Babanzâde Ahmed Naim'in teşvik etmesi ile yazmaya tekrar geri dönmüştür. Yazdığı şiirleri genellikle birilerine ithaf eden Mehmet Akif, Babanzâde Ahmed Naim'e şiir ithaf edememekteydi çünkü onu farklı ve yüksek bir makamda görmekteydi.³³

Babanzâde Ahmed Naim ile Mehmet Akif'in dostluğu dikkate alındığında, tek taraflı bir etkileşim değil karşılıklı bir muhabbetten söz etmek daha doğru olacaktır. Mehmet Akif'in inanç konusundaki soru işaretlerinin Babanzâde Ahmed Naim tarafından giderildiği yorumu, Mehmet Akif'in Babanzâde Ahmed Naim'i kendisinden üst bir makamda görmesi, onun sözüne itimat etmesi ve diğer tüm yorumsal ifadelerin elbette kesin bir bilgi olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Dostların birbirlerinin sözüne itimat edip güvenmelerini ideal bir ilişki olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Kimin diğerini daha çok etkilediğini tespit etmek zordur.

Mehmet Akif, dostu Babanzâde Ahmed Naim'den uzak kaldığı Mısır yıllarında gönderdiği mektuplarda sık sık dostunun da halini hatırlarını sormuştur.³⁴ Mehmet Akif Mısır sürgünde iken Babanzâde Ahmed Naim'in öldüğünü öğrenmesiyle; "Evim barkım yıkıldı, altında kaldım."³⁵ sözleriyle ne kadar üzüldüğünü dile getirmiştir. Mehmet Akif'le yan yana defnedilmek isteyen Babanzâde Ahmed Naim, Mehmet Akif'ten daha önce ebedi âleme göç etmiş olsa da şu anda iki dost Edirnekapi Mezarlığında yan yana yatmaktadırlar.

Babanzâde Ahmed Naim, Mehmed Akif'in entelektüel birikiminden ve derin düşünce yapısından büyük ölçüde etkilenmiştir. Mehmet Akif'in edebi yeteneği, dini ve toplumsal meselelere dair keskin gözlemleri, Babanzâde Ahmed Naim'in fikir dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Bu etkileşim, Babanzâde Ahmed Naim'in İslami ve ahlaki değerleri savunmasında ve görüşlerinin şekillenmesinde de kendini göstermiştir. İki dostun bu karşılıklı etkileşimi, hem dönemlerinin zorlu şartlarına

³³ Kuntay, *Mehmet Akif*, 105, 113-114.

³⁴ Mektuplar için bkz. İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Âkif Külliyyatı*, c. 4, 7. Baskı, Hak Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 353-558. (Fahrettin Gün)

³⁵ Gün, *Babanzade Ahmed Naim Hayatı Ve Eserleri*, 79.

karşı bir duruş sergilemelerini sağlamış hem de gelecekteki nesillere ilham vermiştir. Babanzâde Ahmed Naim, Mehmet Akif'in entelektüel derinliği ve samimi İslam anlayışından beslenerek, kendi fikirlerini daha da geliştirmiş ve bu doğrultuda eserler vermeye devam etmiştir.

2.3. Babanzâde Ahmed Naim'in Eserleri

Babanzâde Ahmed Naim, hem ilmi meselelerde hem güncel siyasi konularda yazılar yazmış, düşünmüş, fikir üretmiş, öğrenci yetiştirmiş ve edebiyatla ilgilenmiş Müslüman bir ilim adamıdır. Çok sayıda yazılı ve basılı eseri olan Babanzâde Ahmed Naim'in kitapları, makaleleri, çevirilerinden başlıcaları şunlardır;³⁶

Kitaplar;

1. *Temrinat*: Arapça gramer ve alıştırma kitabıdır. Eser *Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrinat* adıyla, İstanbul'da 1316'da ve *Mekteb-i Sultaniye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrinat* ismiyle, İstanbul'da 1323 yılında basılmıştır.
2. *Hikmet (Felsefe) Dersleri: Ulûm-u Âliye-i Diniyye Şubesinde Tedris Olan Felsefe-i İslâmiyye'den Hikmet (Felsefe) Dersleri* adıyla İstanbul'da 1329 yılında basılmıştır.
3. *İslâm'da Da'vayı Kavmiyet*: Sebîlürreşâd Mecmuasında 1914 yılında yayınlanmıştır. Bu risale 1963 yılında Abdullah Işıklar tarafından, 1976 yılında Ertuğrul Düzdağ tarafından, 1979 yılında Ömer Lütfi Zararsız tarafından, 2018 yılında Fahrettin Gün tarafından ve Abdülkerim Asılsoy tarafından latine edilmiş veya sadeleştirilmiştir.
4. *Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs*: İstanbul'da 1331 yılında G.Fonsgrive'den tercüme edilen bu eserin sonunda 1900 kelimelik bizzat

³⁶ Eserler hakkında yapılan en kapsamlı ve en düzgün çalışmalardan olan Recep Kılıç'ın Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 1997 yılında basılan 37. Cildinin 297-340. sayfalarındaki, "Babanzade Ahmed Naim'in Felsefi Görüşleri" başlıklı makalesinden faydalanılmıştır. Recep Kılıç, eserlerden makale kısmını hazırlarken, Abdullah Ceylan'ın, Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Mecmuaları Fihristi'nden; Ahmed Nedim Serinsu'nun, *Babanzâde Ahmed Naim, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri* adlı çalışmadan istifade ettiğini belirtmiştir. Bkz. Kılıç, "Babanzâde Ahmed Naim'in Felsefi Görüşleri".

Babanzâde Ahmed Naim tarafından hazırlanan *Felsefi Terimler Sözlüğü* de bulunmaktadır.

5. *İlm-i Mantık*: İstanbul'da 1338'de basılmış olan bu eser. Eli Rabier'in *Mantık* kitabından tercüme edilmiştir.
6. *Kırk Hadis*: Nevevî'nin *el Erbaûn* isimli eserinin tercümesidir. İstanbul'da 1343 yılında basılmıştır.
7. *Sahih-i Buhari Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercümesi*: 1928 yılında ilk iki cildi basılan kitabın ilk cildinde yer alan mukaddime, Hadis Usulü niteliğinde bir çalışmadır. Üçüncü ciltten itibaren kalan ciltler Kamil Miras tarafından tercüme edilmiştir.
8. *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları*: İstanbul'da 1342 yılında basılmış olan bu eser, 1945 yılında Ömer Rıza Doğrul tarafından sadeleştirilerek *İslam Ahlakının Esasları* ismiyle tekrar basılmıştır.

Makaleleri:

a. Servet-i Fünûn Mecmuası'nda Yayımlanmış Olanlar

1. *İbn-i Fâriz'den*, c. 15, sayı 385, 16 Temmuz, 1314/1896, s. 330.
2. *Fâzıl bin Yahya ile Bir Arabî*, c.15, sayı 387, 30 Temmuz, 1314/1896, s.359.
3. *Ferizdek'in Bir Kasîdesi*, c.15, sayı 389, 13 Ağustos, 1314/1896, s.391.
4. *Bir Şâir-i Bahâdır Yahud Bîşr bin Ebî Avâne*, c.15, sayı 390, 19 Ağustos 1314, s.406.
5. *Semey'el'in Bir Fahriyesi*, c. 16, sayı 392, 13 Eylül, 1314, s. 23.
6. *Esef-i Azîm*, c. 16, sayı 395, s. 71.
7. *İbn-i Fâriz'den*, c. 16, sayı 396, 1 Teşrin-i Evvel, 1314, s. 87.
8. *Yine İbn-i Fâriz'den*, c. 16, sayı 398, 15 Teşrin-i Evvel, 1314, s. 118.
9. *Yine İbn-i Fâriz'den*, c. 16, sayı 400, 29 Teşrin-i Evvel, 1314, s. 151.
10. *Ebu'l-Ulâ el-Ma'rî'nin Fahriyesi*, c. 16, sayı 402, 12 Teşrin-i Sani, 1314, s. 187.

11. *Kays-ı Âmirî'nin Garâmiyyâtından*, c. 16, sayı 404, 26 Teşrin-i Sani, 1314, s. 215.
12. *Kays-ı Âmirî'nin Hikâyâtından*, c. 16, sayı 407, 17 K. Evvel 1314, s. 298.
13. *Intara'nın Hamâsiyyâtından*, c. 16, sayı 409, 24 K. Evvel 1314, s. 298.
14. *Intara mı, Hamâsiyyât mı?*, c. 16, sayı 411, 14 K. Sani 1314, s. 327.
15. *Sefü'd-Devle Hakkında, Mütenebbî'den*, c. 16, sayı 415, 11 Şubat 1314, s. 388.
16. *Yine Mütenebbî'den, Hüseyin b. İshak Hakkında*, c. 17, sayı 418, 3 Mart 1315, s. 21.
17. *İbn-i Zeyd'in Bir Gazali*, c. 17, sayı 421, 25 Mart 1315, s. 71.
18. *İbn-i Zerîk'den*, c. 17, sayı 425, 22 Nisan 1315, s. 130.
19. *Ebu'l-Hasen el-Enbâî'nin Bir Mersiyesi*, c. 17, sayı 426, 29 Nisan 1315, s. 150.

b. Sırat-ı Mustakîm'de Yayınlanmış Olanlar

1. *Vaizler*, c. 1, sayı 2, 8 Şaban 1326, s. 22-23.
2. *Devr-i İstibdat'da Mekteb-i Sultânî'de verilen Derlerden: İlm-i Tevhid'in Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti*, c. 1, sayı 3, 14 Şaban 1326, s. 37-38.
3. *İlm-i Tevhid'in Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti*, c. 1, sayı 4, 21 Şaban 1326, s. 55-57.
4. *Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı*, c. 1, sayılar 5,7,8,9.
5. *İlm-i Tarih Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye-i Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûrile İsbat Eder*, c. 1, sayı 10, 1 Şevval 1326, s. 153.
6. *Sıdk-ı Nübüvvet'in Tarihsübûtu-Mâba'd*, c. 1, sayılar 11,15,19.
7. *Lisan Mes'elesi-Edîb-i Muhterem Süleyman Nazîf Beyefendiye*, c. 3, sayı 55, 8 Ramazan 1327, s. 39-41.
8. *S. Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremesine*, c. 5, sayı 120, s 257-258.
9. *Et-Tecrîdu's-Sarih*, cilt 5,65,8,9.

c. Seb'ülürreşad'da Yayınlanmış Olanlar

1. *Felsefe: Ahlâk-ı İslamiyye Esasları*, c. 9, sayı 224-234 ve c. 10, sayı 235-237.
2. *Hadis-i Şerif*, c. 11, sayı 283, c. 12, c. 13, c. 14, c. 15.
3. *Ta'lîm-i İlim de mi Haram?*, c. 11, sayı 282, 24 Zi'l-Hicce 1331, s. 177.
4. *İslâmiyetin Esasları, Mazisi ve Hâli*, c. 11, sayı 284, 23 R. Evvel 1332, s. 369-376.
5. *İslâm'da Da'vayı Kavmiyyet*, c. 12, sayı 290, 293; 2/27 C. Ulâ. 1332, s. 68-114.
6. *Müdaffa-i Dîniyye: Taaddüd-ü Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir mi imiş?*, c. 12, sayı 298, 300; 3/17 Recep 1332, s. 216-248.
7. *Taaddüd-ü Zevcât'a Dair*, c. 12, sayı 308, 21 Ramazan 1332, s. 376.
8. *Yine Taaddüd-ü Zevcât'a Dair*, c. 12, sayı 308, 21 Ramazan 1332, s. 376.
9. *Tesettür İşine Zabita Karışmasın mı?*, c. 16, sayı 391, s. 13-14.
10. *Yine Tesettür Mes'elesi; Ahmed Cevad Beyefendiye*, c. 16, sayı 393, 26 C. Evvel 1337, s. 37.
11. *Müdaffa-i Diniyye: li'-Batılı Savletin...*, c. 12, sayı 304, 27 Şaban 1332, s. 351.
12. *Müdaffa-i Diniyye: İnsafın O Yerde Nâmı Yok mu?*, c. 12, sayı 306, 27 Şaban 1332,, s. 351.
13. *Bir Cevap*, c. 14, sayı 363, 23 Şevval 1333, s. 236.
14. *Tevfik Fikret'e Dair; Feylesof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye*, c. 15, sayı 373, 8 sayfalık makale, İstanbul 1336.
15. *Bizde Din ve Devlet*, c. 15, sayı 380, 23 Safer 1337, s. 293.
16. *İslâm Tarihi Hakkında Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup*, c. 25, sayı 638, s. 211-213.
17. *İslâm Tarihi Hakkında*, c. 25, sayı 640, 641, s.244-249, 260-263.

d. Dâru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası- Tercüme Kısımında Yayınlanmış Olanlar

1. *Felsefe Bir İlim midir?*, Paul Janet'den tercüme edilmiştir. c. 1, sayı 1, İstanbul 1332.
2. *Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi*, Paul Janet'den tercüme edilmiştir. c. 1, sayı 2, İstanbul 1332, s. 197-221.
3. *Felsefede Musaddak*, Paul Janet'den tercüme edilmiştir. c. 1, sayı 5, İstanbul 1333, s. 508-553.
4. *Geçen Ders Hakkında Bazı İzâhat*, Paul Janet'den tercüme edilmiştir. c. 1, sayı 6, İstanbul 1333.

Babanzâde Ahmed Naim'in üniversite yıllarında başlayan yazı hayatı ömrünün sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Dönemin önemli dergilerinde siyasi ve güncel pek çok konuda yazıları yayınlanmıştır. Felsefe kitapları ve hadis kitabı tercümesi de dikkat çeken çalışmalarındandır. İslamlaşma fikrinin bir savunucusu olarak güncel ve İslâmî konularda eserlerinin olmasının yanı sıra, batılı felsefe kaynaklarını okuyup tercüme etmesi de Batıdaki fikri düşüncelere açık olduğunun ve onlardan etkilendiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

2.4. Yaşadığı Dönemdeki Fikrî Ortam

Babanzâde Ahmed Naim'in yaşadığı dönem, hem dünya genelinde hem Osmanlı Devleti özelinde siyasi, sosyal, kültürel vb. her alanda köklü değişimlerin yaşandığı hareketli bir dönemdir. Osmanlı özelinde bu dönem garplılaşma veya modernleşme çabaları ile geçmiştir. Mümtaz Turhan, garplılaşma sürecini III. Selim döneminden başlatarak genel hatları ile özetlemiştir. Turhan, garplılaşmak için ilk dönemin tek faaliyetinin orduyu modernleştirme çabaları olduğunu ifade etmektedir. İyi yetiştirilmiş askerlerin yanı sıra, ordu için fabrika ve ordu için yeni eğitim kurumları kurulmuştur. Bu faaliyetlerin garplılaşmayı tetikleyen yönleri olsa da tam manası ile başarılı olduğu söylenemez. Garplılaşma hareketinin ordu üzerinden sağlanamayacağı kabul edilmiş ve Tanzimat döneminde garplılaşmak için farklı alanlarda reformlar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle içtimai reformlar bu dönemin en dikkat çekici değişimlerine sahne olmuştur. İçtimai ve siyasi değişim sancıları 1908'e kadar devam etmiştir ancak bu yöntemin başarısızlığı da II. Meşrutiyet ile

kabul edilmiştir. Farklı yöntemlerin denendiği ama başarısız olunan bu süreçler sonunda Osmanlı cemiyetinde kendinden şüphe etme ve bir aşağılık duygusu oluşmaya başlamıştır. Batının sadece kılık kıyafetini, yaşayış tarzını vs. kopya ederek hata yapıldığı, esas kıymetli olan ilmi yanı ve zihniyetini almak gerektiği gündem olmuştur. Bu noktadan sonra belki tekrar yanlış bir şeyi kopya etmek korkusu ile hiçbir şeyi ayırt etmeksizin garbı toptan almak düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu fikir, II. Meşrutiyette ortaya çıkan bir fikir olarak sonraki dönemde garplılaşmak adına başarı sağlamıştır.³⁷

Ziya Gökalp'in, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak düşüncesinde geçen Muasırlaşmak yani garplaşmak III. Selimden beri var olan ve hatta daha eski devirlerde taraftarı bulunabilecek bir düşüncedir. Muasırlaşmak, II. Meşrutiyetle birlikte yeni bir mana kazanarak müstesna bir sisteme dönüşmeye başlamıştır. Şeriatçılık, İslamiyetçilik ve Pan İslamizm gibi dönem dönem farklı isim ve şekiller alan İslamlaşmak fikri ise garplılaşmanın karşısında belirlediğine göre onun kadar eski bir düşüncedir. Mümtaz Turhan'a göre, Ziya Gökalp'in Türkçülük fikri ise Muasırlaşmak ve İslamlaşmak arasındaki uzlaşmayı sağlamaya çalışmıştır. Üç fikir de garplılaşmayı yani muasırlaşmayı savunmak noktasında ortak amaç gütmektedirler. İslamlaşma ve Türkleşme savunucuları garplılaşma konusunda aynı düşüncededir. Avrupa'nın yalnızca ilim ve tekniğinin alınması gerektiğini savunmuşlardır. Garpçıların ise ilim ve tekniğe ayrılmış özel bir gündemi yoktur.³⁸

II. Meşrutiyet devri, zaman olarak kısa bir dönem olsa da fikir, düşünce ve tartışma bakımından çok yoğundur. Bu kısa dönemde neredeyse konuşulmayan gündeme gelmeyen hiçbir konu kalmamıştır. Bugün gündeme gelecek her hangi bir konunun fikri temellerinin de bu dönemin tartışmalarına bağlandığı söylenebilir. II. Meşrutiyet dönemi, cemiyetin maddi ve manevi olarak içinde bulunduğu büyük boşluğu tamamlamaya çalışırken, düşünce hürriyetinin de etkisi ile ihtiyaca binaen yeni bir fikir ve ideal arayışına şahit olmuştur. Bu ihtiyacı bugün milliyetçilik dediğimiz Türkçülük karşılamıştır. Batılılaşma ve İslamlaşma fikirleri bu dönemde isteneni verememiş tek umut olarak gözler Türkçülüğe çevrilmiştir. Türkçülük fikrinin de zayıf ve hatalı yönleri vardır ancak bazı esaslı değişiklikler geçirerek varlığını devam

³⁷ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018), 91-93.

³⁸ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018), 147-150.

ettirmiştir. Türkçülüğün kuvveti fertte ve cemiyette meydana gelen manevi boşluğu doldurabilmiştir.³⁹

Mümtaz Turhan, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve Batılılaşma sürecini, özellikle II. Meşrutiyet dönemi bağlamında değerlendirmiştir. Mümtaz Turhan'ın tespitlerine göre, Osmanlı'nın Batılılaşma çabaları, başlangıçta askeri reformlarla sınırlı kalmış, ancak zamanla toplumsal ve siyasal reformları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Buna rağmen, Batılılaşmanın sadece yüzeysel unsurlarını almak yerine, Batı'nın bilim ve zihniyetini benimsemenin önemi anlaşılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi, fikirsel yoğunluğu ve toplumsal tartışmalarıyla Türkçülük akımının öne çıktığı bir dönem olmuştur. Mümtaz Turhan'ın ifade ettiği gibi II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem siyasal hem de toplumsal anlamda derin tartışmaların yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde siyasi, ahlaki, hukuki ve toplumsal konular etrafında yoğun fikir alışverişleri yapılmış, aydınlar farklı ideolojiler etrafında konumlanarak toplumun geleceğini şekillendirmeye çalışmışlardır.

Bu hareketli ve çalkantılı dönemde etkili olan isimlerden birisi de Yusuf Akçura'dır. Yusuf Akçura, Mısır'da Abdülhamit karşıtlığı ile bilinen Türk Gazetesi'nin 24-34 sayılarında yayınladığı "Üç Tarzı Siyaset" başlıklı makalesinde, Osmanlı'da tekrar güçlenmek için üç farklı siyasi düşüncenin etkili olduğunu ifade etmektedir. Birinci düşünce, Osmanlı çatısı altında yaşayan tüm milletleri birleştirmeyi hedefleyen Osmanlı milleti oluşturma düşüncesidir. İkinci düşünce, halifelik makamından da faydalanılarak tüm İslam toplumlarını birleştirmek düşüncesidir. Üçüncü düşünce ise ırka dayalı bir Türk milleti meydana getirme düşüncesidir.⁴⁰

Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi, tebaa içindeki Müslümanlara ve gayrimüslimlere aynı hakları vererek aynı Amerikan milleti gibi bir millet yaratmayı hedeflemektedir. Tebaanın çoğunun Türkler ve Müslümanlardan oluşması nedeniyle bu fikir faydalı gibi gözükse de mahalli olarak ortaya çıkıp uzak topraklardaki Müslüman ve Türklere hitap edememiştir. Osmanlı milleti oluşturma fikri II. Mahmut döneminde parlatılmıştır. Fransız ihtilalinin etkisi ile ırk ve soydan ziyade vicdani isteğe dayanan bir millet anlayışı, II. Mahmut ve dönemin paşaları arasında

³⁹ Turhan, *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, 150-152.

⁴⁰ Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 19.

yanlış yorumlanmıştır. Fransız milleti nasıl Cermen, Grek, Latin vb. farklı milletlerden bir araya geldiyse Osmanlı milleti de çatısı altındaki farklı milletleri tek bir millet olarak bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Bu düşünce, Napolyon tarafından da Osmanlı Paşalarına yakınlaşmak suretiyle desteklenmiştir. Osmanlı milleti oluşturma fikrinin 1870-1871 Napolyon seferi ve Fransız İmparatorluğuyla birlikte çöktüğü söylenebilir. Osmanlılık düşüncesinin oluşmasında etkili olan sebeplerin başında, düşüncenin şairlerinin ve siyasetçilerin Avrupa'da bulunup oradaki ideolojilere çok fazla kafa yormaları gösterilebilir. Memleketlerine uzaktan bir reçete yazmayı denemişler ama bu reçetenin Fransa örneğindeki gibi aynı şekilde sonuçlanmayacağını hemen fark edememişlerdir.⁴¹

Osmanlı milleti oluşturma fikrinin çökmesi ile İslamiyet Politikası gündem olmaya başlamıştır. Soy farkları dikkate alınmadan tüm İslam unsurları birleştirilmeye çalışılmıştır. Yusuf Akçura, bu idealin makalenin zemininden farklı olarak daha önceki asırlarda Fatih Sultan Mehmet, Sokululu ve I. Selim tarafından da gerçekleştirilmeye çalışıldığını eklemektedir. İslamlaşmak fikri, Osmanlı içerisindeki gayri Müslim ve Müslüman tebaayı net bir çizgi ile birbirinden ayırmaktadır. Tanzimat ile terk edilen dinî devlet şekli yeniden kazanılmaya çalışılmıştır. Devlet kademelerinde hocalar, şeyhler ve şerifler yer almaya başlamış, mekteplerde dini müfredat arttırılmış, Asya ile Afrika'ya hilafet makamınca elçiler, davetler gönderilmiş ve hicaz demiryolu inşaatına başlanmıştır. Bu dönemde Avrupaî hükümet anlayışı kaybolmuş, fikir ve düşünce özgürlüğü de kısıtlanmıştır. İslamlaşma fikri ile tebaa içinde gayri Müslüm nüfus düşünülünce, zaten baş gösteren ayrılıkçı fikirler artmış ve bu durum ayaklanmaların çoğalmasına neden olmuştur. Ayrıca dini bir birliktelik fikrinin önemszenmesi gayri Müslim tebaanın hoşuna gitmediği için Avrupa'da Türklüğe karşı düşmanlıklar da artmıştır.⁴²

Yukarıda geçen olaylara bakıldığında, İslamlaşmak politikalarının Türklük düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Daha önce ırka dayalı bir Türk siyasi milliyeti oluşturmak fikrinin olmadığını ifade eden Yusuf Akçura, Osmanlı devletinin geçmiş zamanlarında da eski Türk devletlerinde de böyle bir fikrin olmadığını savunmaktadır. Tanzimat döneminde dahi Türkleri birleştirmek üzerine hiçbir kaynağa rastlamamıştır. Türk milliyeti arzusunun son zamanlarda

⁴¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 19-21.

⁴² Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 21-23.

İstanbul'da ortaya çıkmaya başladığını vurgulanmaktadır. Bu fikir henüz yeni filizlenmeye başlamıştır ve aynı İslamlaşmak fikri gibi tüm dünyada yayılmak iddiası taşımaktadır. Ancak İstanbul dışında var olup olmadığı henüz muallaktır. Yusuf Akçura'ya göre o dönem ırka dayalı siyasi bir millet fikri henüz çok yenidir.⁴³

Yusuf Akçura, ele aldığı üç siyaset çeşidi olan Osmanlı Milleti, İslam Milleti ve Türkçülük'ün temel amacının cemiyeti kuvvetlendirmek olduğunu açıklamaktadır. Ancak hangi cemiyetin kuvvetlenmesi ve çıkarı hedeflenmektedir? Temel sorun bu noktada ortaya çıkmaktadır. İslamlaşmak siyaseti, Müslüman olmayan Türkleri ve gayrimüslimleri gücendirecektir. Türkleşmek siyaseti de Müslümanların ve Osmanlı tebaasının çıkarına uygun gelmeyecektir. Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi de devletin sınırları içindeki tüm milletlere etki edebilecek kudrete sahip değildir. Bu bakımdan bu üç düşünceden hangisinin Osmanlı Devleti'ne daha iyi hizmet edeceği belirsizdir. Ancak bu üç siyaset çeşidinin de Osmanlı Devleti'nin bekasını düşünmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁴

Devletin kuvvetlenmesi için şimdiye kadar çatışan unsurların barışması gerekmektedir. Ancak Yusuf Akçura bu birleşmenin kolay olmayacağına dikkat çekmektedir. Osmanlı Türkleri ve Müslümanlar şimdiye kadar devlet yönetiminde ve aristokrat kimliğiyle gayrimüslimlerden üst bir sınıfta yer alırken şimdi gayrimüslimlerle aynı makamda olmak kolay değildir. Aynı zamanda küçük görülen ticaret ve sanayi işlerinin de yapılması kolay olmayacaktır. Gayrimüslimler açısından da artık yenilmiş görülen bir devletin ve onun temsilcilerinin altında olmak ilgi çekici gelmeyecektir. Rusya başta olmak üzere dış devletler de böyle bir birleşmenin elbette karşısında olacaklardır.⁴⁵

Yusuf Akçura, Türkleşmek ve İslamlaşmak ideallerinin çeliştiği konular olsa da, Türkleşmek için İslam dininin önemli bir birleşme aracı konumunda olduğunu savunmaktadır. Çünkü Türk milletinin büyük çoğunluğu Müslümandır. Diğer taraftan dinlerin siyasi ve toplumsal etkisinin azaldığı ve bireysellikte kalmaya başladığı da gözlemlenmektedir. Dinler artık ırklara yardımcı olarak varlığını

⁴³ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 21-24.

⁴⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 26-27.

⁴⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 29-30.

korumaya çalışmaktadır. Rusya’da Ortodoksluk, Almanya’da Protestanlık ve başka memleketlerde Katoliklik gibi örnekler verilebilir.⁴⁶

Üç siyasetin değerlendirilmesinde Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi en mantıklı çözümken, düşüncenin uygulamaya geçirilemeyeceği ve başarısız olacağı tecrübe ile sabit olmuştur. Geriye kalan iki fikirden Türkleşmek ve İslamlaşmak fikirlerinin de artıları ve eksilerinin eşit olduğu anlaşılmaktadır. Yusuf Akçura, üç siyasetten hayatta kalabilen Türkleşmek ve İslamlaşmak düşüncelerinden hangisinin Osmanlı Devletine daha yararlı olacağına cevap bulamadığını ifade etmiştir.⁴⁷

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti’nin güçlenmesi için önerilen üç siyasi yaklaşım olan Osmanlılaşma, İslamlaşma ve Türkleşme düşüncelerini analiz etmiştir. Akçura, her bir yaklaşımın avantajlarını ve dezavantajlarını değerlendirerek, Osmanlı Devleti’nin bekası için hangisinin daha uygun olduğunu sorgulamaktadır. Ancak, bu üç siyasetten hangisinin en iyi çözüm olduğunu belirlemede güçlük çekmiş ve net bir sonuca ulaşamamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise fikirlerinin Türkçülüğe doğru kaydığı anlaşılmaktadır.

François Georgeon, Yusuf Akçura hakkında kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Yusuf Akçura, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı-Rus çatışmaları sırasında hem Osmanlıda hem Rusya da yaşamış ve dönemin genel problemlerine yakından tanıklık etmiştir. Rusya’da bulunduğu zamanlarda Orta Asya Türk kültür ve geleneklerinden etkilenmiştir. Tatar şeyhlerinden etkilenmesi ise İslam’a dayalı ve reform karşıtı bir düşünce yapısı kazanmasına neden olmuştur. Daha sonraki fikirleri ise Türkçülük temellidir ve Türk milliyetçiliğinin İslam’dan üstün olduğu bir noktaya doğru kaymıştır.⁴⁸ François Georgeon, Akçura’nın Türk milliyetçiliği denince akla gelen ilk isimlerden birisi olması gerekirken, ideolojik fikirlerin pratikte karşılığı olacak müfredat tarzı eserlerin azlığı ve eserlerinin dağınık bir şekilde bulunması gibi nedenlerden dolayı geri planda kaldığını belirtmektedir. Georgeon’a göre, Yusuf Akçura, ırk kavramı üzerine Türkçülüğün temellerini atarken Ziya Gökalp henüz çok uluslu Osmanlı millet yapısını savunmaya devam etmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 34-35.

⁴⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 35-36.

⁴⁸ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, ed. Ayşen Anadol - Hamdi Can Tuncer, çev. Alev Er (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 25-27.

⁴⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, 2-3.

François Georgeon'un dönem hakkında yer verdiği bilgiler de dikkat çekmektedir. Türklerin tarih boyunca Osmanlı devletinde özel bir konumu olmadığını açıklamaktadır. Osmanlı'da hâkim olan Müslümanlar içinde Araplar, Kürtler, Arnavutlar ve Türkler bulunmaktadır. Türkler İslamiyet öncesi Orta Asya geçmişlerini silmişler ve oradan kalan kültürel bazı öğeler resmî çevrenin dışında yalnızca köy hayatında silik bir gelenek olarak var olmuştur. Türk ögesi olarak ele alınabilecek tek şey dildir. Osmanlı dili aynı zamanda Türk olmaktan çok Müslümandır.⁵⁰ Bunun yanı sıra Türlerin tarihi genel olarak ele alındığında hiçbir zaman Türkçe konuşan toplulukları bir araya getirdikleri görülmemiştir. Tarih boyunca çok uluslu imparatorluklar kurmuşlar ya da çok uluslu imparatorluklara dahil olmuşlardır.⁵¹

On dördüncü yüzyıldan itibaren, Türklerin Anadolu'da kurduğu Osmanlı imparatorluğunun Orta Asya ile bağları büyük ölçüde zayıf kalmıştır. On sekizinci yüzyılda Rusların Orta Asya baskıları Türkistan emirlerinin Osmanlı ile bağlarını tekrar canlandırmış ve oradan gelen İslami dayanışma talebi, Türkoloji biliminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkoloji biliminin ortaya çıkması ile Anadolu Türklerinin İslamiyet öncesi Orta Asya'daki eski parlak günlerini ve tarihlerini hatırlatmaya katkı sağlayan çalışmalar yapılmıştır. Diğer taraftan Rus baskıları, Azeri Kırım ve Tatar Türklerinin Osmanlı'ya sığınmalarına ve göç etmelerine neden olmuştur. Göç eden Türkler içerisinde okumuş ve Rus burjuvasına yakın olan ama orada söz sahibi olamayan pek çok aydın da vardır. Bu aydınlar göç ettikten sonra dil ve din ortaklığının etkisi ile Osmanlı'ya hemen entegre olmuşlar ve efendi konumuna gelmişlerdir.⁵² Yusuf Akçura da bu dönem Rusya'da bulunduğu zamanlarda Rus baskısına maruz kalmış ve bölgede varlığını koruyan bazı eski Orta Asya Türk geleneklerinden ve örfünden etkilenecek Osmanlı'da aktif olan düşünürlerden birisi olmuştur.

Yusuf Akçura'nın görüşleri ve katkılarını inceledikten sonra, aynı dönemdeki bir başka önemli düşünür olan Ziya Gökalp'in fikirleri dikkat çekmektedir. Ziya Gökalp de Yusuf Akçura gibi dönemin düşüncelerini ve problemleri ele almış ancak Akçura'dan farklı bir sonuca ulaşmıştır. Türkleşmek gerektiğini savunan Ziya

⁵⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, 9.

⁵¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, 10.

⁵² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, 11-13.

Gökalp, Türkleşmek düşüncesinin müfredatını oluşturan kişi olarak da ifade edilebilir.

Ziya Gökalp Osmanlı'da üç düşünce akımından bahsetmektedir. Ülkede ilk önce çağdaşlaşmak (muasırlaşmak) gereği duyulmuştur. Daha sonra İslamlaşmak fikri ortaya atılmış ve son zamanlarda ise Türkleşmek akımı çıkmıştır. Çağdaşlaşmak, düşünebilen her insan için doğal bir istek olduğundan belirli bir savunucusu olmaksızın her yerde ve düşüncede yer almaktadır. Üç düşünce akımı da çağdaşlaşmak ihtiyacı nedeniyle doğmuştur.⁵³ Bu üç akımdan Türkleşme fikrinin en son ortaya çıktığını belirten Ziya Gökalp, bu durumun nedenlerini açıklayarak bir geç kalınmışlıktan yakınmaktadır.

Ziya Gökalp'in ifadesiyle, ulusallaşma ilk önce gayrimüslimlerde daha sonra Arnavut ve Araplarda en son da Türklerde ortaya çıkmıştır. Türkler, Osmanlı Devletini oluşturmaya rağmen, devletin varlığını korumak için Türklüğü yok sayarak Osmanlılık düşüncesine sarılmaya çalışmışlarsa da bu fikir faydadan çok zarar vermiştir. Türkler, ulusallığı devletin kendisi olarak görmüşlerdir. Bu nedenle ekonomik ve siyasi güçlerin başka uyruklara geçmesi ve egemenlik noktasında bir şeylerin kaybedildiği anlaşılamamıştır. Türkler ulusallıktan yoksun olduğu için çiftçi olarak kalmışlar ve devlet yönetiminde etkisiz olmuşlardır. Devlet yönetimlerinde ise hükümeti hangi sınıfın yönettiğine göre dengeler değişmektedir. Ekonomik sınıfa⁵⁴ dayalı hükümetler daha güçlü olurlar çünkü kendi yararları için hükümetin güçlü olmasını isterler. Memurların kurduğu hükümet ise daha kırılgan olur çünkü yükselmek veya makam elde etmek için memurlar hükümeti devirmeye çalışabilirler.⁵⁵ Türkler'in ekonomik olarak güçsüz kalmaları yönetimde etkisiz kalmalarına neden olmaktadır.

Devlet yönetiminde etkisi azalan ve çiftçi olarak kalan Türkler, bu dönemlerde kendisini Türk olarak görmemişlerdir. Ziya Gökalp, bu acıklı dönemde Türklerin ulusal bir bilinci olmadığını ifade etmektedir. Yaşanan tüm olumsuzluklar ve yenilgiler sadece Türklere yıkılmıştır. Ancak Osmanlılaşmak siyaseti adı altında her tebaa kendi tarihini ve dilini öğreterek aslında perde altında Türkleşme siyaseti

⁵³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul: Kitap Zamanı, 2008), 9-10.

⁵⁴ Burjuva sınıfını kastettiği anlaşılmaktadır. Avrupa'da son yüzyılda yaşanan gelişmelerde Burjuva sınıfı denen soylu olmayan ekonomik açıdan güçlü kimseler devlet yönetiminde etkili olmaya başlamıştır.

⁵⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 10-13.

izlemişlerdir. Meşrutiyetin ardından ise üzerlerindeki örtüyü kaldırıp ‘Biz Türkleşmek istiyoruz!’⁵⁶ diyerek kendilerini göstermişlerdir. Meşrutiyetten önce ulusallaşamamanın sebebi Tanzimat’ın bir tuzağıdır ve bu tuzağa yalnız Türkler düşmüşlerdir.⁵⁷ Türklerde ulusallık duygusunun uyanması, Tanzimatçılar haricinde herkes tarafından olumlu karşılanmış ve pek çok faydası olmuştur.⁵⁸

Ziya Gökalp, ulusallaşma düşüncesinin Osmanlıya verdiği zararlar nedeniyle bu düşünceye hep mikrop ve hastalık gibi bakıldığını ama yanlış yapıldığını savunmaktadır. Bu yüzyılın, ulusallık yüz yılı olduğunun çok geç anlaşıldığını ifade etmektedir. Romanya, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan, Sisam ve Girit Adaları ‘ulusallık’ düşüncesi etkisiyle Osmanlı’nın elinden alınmıştır. Artık bu silahı kullanma sırası İslam dünyasının elindedir. Ancak İslam dünyası, ulusallaşmak yerine, tek bir halifeye bağlı tüm dünyadaki Müslümanları kapsayan siyasal bir birlik kurulmasını hedeflemektedir. Bu düşünce kısa vadede imkânsız gözüktüğü için bölgesel olarak ulusal uyanışlar yaşanmalı ve en azından her millet kendi bağımsızlığını korumalıdır.⁵⁹ Ziya Gökalp’e göre, uzun vadede ulusçuluk düşüncesi güçlendikçe, İslam ümmetçiliği düşüncesi de o oranda kültürleşecektir.⁶⁰ İslamlaşma fikrinin kısa vadede tutmayacağını savunan Ziya Gökalp, ulusallık düşüncesini İslam dünyasına ilk getirenlerin de Araplar ve Arnavutlar olduğunu belirtmektedir.⁶¹ Ziya Gökalp’in bu eleştirisinde, İslamlaşmayı savunanları hedef aldığı anlaşılmaktadır. Türkler haricindeki diğer Müslümanların da ulusallaştığını, hatta ilk önce onların bu fikri benimsediğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak Türkleşmek bir zorunluluk olmuştur.

Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum Türk ülküsünün oluşmasını zorunlu hale getirmiştir. Ziya Gökalp, benzer örneklerinde olduğu gibi yaşanan ulusal felaketlerin ülkülerin doğmasına yol açtığını vurgulamaktadır. Napolyon’un yaptıkları Germen ülküsünü, İngiliz saldırısı Fransız ülküsünü, Amerikan istilası da Japon ülküsünü doğurmuştur. Uluslar tehlikedeysen bireyler değil uluslar kendi kendinin kurtarıcısı

⁵⁶ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 39.

⁵⁷ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 36-39.

⁵⁸ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 40.

⁵⁹ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 77-79.

⁶⁰ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 80.

⁶¹ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 36.

olmuşlardır.⁶² Türklerin de aynı zor durumda olduğunu ve kendilerini kurtarmaları gerektiğini savunmaktadır.

Ziya Gökalp, Türklüğe özgü kurumlara, geleneklere, törelere vb. dayanarak; Türk edebiyatı, Türk dilbilgisi, Türk toplumsal yapısı, Türk hukuku, Türk müziği ve Türk ressamlığı diriltilmelidir. İkinci olarak İslamlıkla ilgili kurum ve gelenekleri de bilmek gerekmektedir. Kelam, Tasavvuf ve Fıkıh gibi ilimlerin nasıl geliştiği ve ne yönde gelişeceği bilinmelidir. Üçüncü olarak da zamanın ilim ve fennini araştırıp öğrenmek gerekmektedir. Bu karışımı sağlayarak çağdaş bir İslam-Türk uygarlığı ortaya çıkarılabilir. Bunun sonucunda ‘kızıl elmaya’ ulaşılmış olacaktır.⁶³ Zaten temelde Türkleşmek ile İslamlaşmanın arasında hiçbir çatışma yoktur ve iki ülkü de çağdaşlaşmayı istemektedir.⁶⁴

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı devletinde yaşanan gelişmeler, fikir akımları, toplumsal değişmeler vb. pek çok konuda genel durum değerlendirmesi yapan Ziya Gökalp, Türkleşmek düşüncesinin bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır. Diğer tüm yollar denenmiş ve başarısız olunmuştur. Gökalp’e göre, Türkleşmek düşüncesinin ortaya çıkması da çok gecikmiştir. Bu gecikme nedeniyle, daha önce farklı bir muasırlaşma metodunu deneyen Tanzimatçıları suçlamaktadır. Ziya Gökalp’in, içinde bulunulan çağın milliyetçilik çağı olduğunu savunması ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ulusal devrimlerden örnekler vermesi, ulusalcılık anlayışının yeni ortaya çıkan bir düşünce olabileceği tartışmalarına dair bir kaynakçadır.

Erol Güngör konuya ilişkin, milliyetçilik hareketlerinin Türkiye’de eski bir tarihi olsa da modern milletin oluşmasına zemin hazırlayacak bir fikir ve inanç sistemi olarak ortaya çıkmasının Ziya Gökalp ile başladığını ifade etmektedir. Ziya Gökalp’in çizdiği Türkçülük portresi, genel bir bakış açısı olması nedeniyle hemen herkes tarafından kabul görmüştür. Ancak sonraki dönemlerde Cumhuriyetin kurulmasından itibaren radikal, ırkçı-turancılar gibi veya Anadoluocular gibi farklı milliyetçilikler kendini göstermiştir.⁶⁵ Peyami Safa da Erol Güngör’e benzer bir

---

⁶² Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 49-50.

⁶³ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 25-26.

⁶⁴ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 14-15.

⁶⁵ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), 152-155.

görüŖüle milliyetçiliğın farklı çeŖitleri olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Ziya Gökalp'in fikirlerindeki bazı keskin ayrımları da eleŖtirmiŖtir.

Peyami Safa, Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* eserinde İslamlaşmayı, Muasırlaşmaktan sonraya koyduğunu ancak bu üç fikrin birbirlerinden ayrı değil iç içe geçmiŖ şekilde olduklarını açıklamaktadır. Dönemin etkili dergilerinden *Türk Yurdu*'nda İslamlaşmak, *SebilürreŖad*'da muasırlaşmak fikirleri görölmektedir. Hayatın içinde; Türkçü-İslamcı, Türkçü-Garpcı, İslamcı-Garpcı, Türkçü-İslamcı-Garpcı gibi fikir grupları vardır.⁶⁶ *Türk Yurdu*, AvrupalılaŖmanın taklitçi ve kozmopolit tarafına kızarken; *SebilürreŖad* tarafı ise İslam'ın terakkiye mani olmadığını açıklamaya çalıŖmaktadır.⁶⁷

Peyami Safa, Türkçülerin Tanzimatçıları eleŖtirdiėi gibi İslamlaşmayı savunanların da suçlu olarak Tanzimatçıları gördüğünü açıklamaktadır. Tanzimatçıları ise Tanzimat'ın ihtiyari değil zaruri olarak ortaya çıktığını, Batıyı isteyerek taklit etmediklerini savunmaktadırlar. Tanzimatçıların eleŖtirildiėi konulardan birisi olarak, medresenin yanına mektebin açılması gibi ikilik çıkaran icraatlar vardır. Peyami Safa'ya göre, Türkçülerin bu noktada eleŖtirileri havada kalmıŖtır. Mesele Mektep açmak mı, medreseyi kapatmamak mıdır? Bu soruya bir cevapları yoktur. İslamcılar bu konuda daha nettir, medreseler ıslah edilmelidir, mektepler ise kapatılmalıdır.⁶⁸ Düşüncelerin ortak olduğu konular da vardır. Komünizm ve sosyalizmin hakkında, bu ideolojilerin Türk cemiyetine uymayacağı Muasırlaşma, İslamlaşma ve Türkleşme destekçilerinin geneli tarafından kabul görmüŖtür.⁶⁹

Dönem hakkında ve Ziya Gökalp hakkında değerlendirmeleri ile dikkat çeken başka bir isim de Erol Güngör'dür. Erol Güngör, Ziya Gökalp'in Türk tipi ve Osmanlı tipi olarak ele aldığı konuyu eleŖtirmektedir. Ziya Gökalp'e göre, bu gruplardan Türk tipinin her Ŗeyi güzeldir. Osmanlı tipinin her Ŗeyi ise çirkindir. Osmanlı tipi emperyalizm hayatına atılarak Türk kültürüne zarar vermektedir. Osmanlı sınıfı kendini hâkim millet olarak görmekte ve Türklere mahkûm millet olarak bakmaktadır. Erol Güngör, bu düşünceleri nedeniyle Ziya Gökalp'in Osmanlı tarihini bilmediğini belirtmektedir. Erol Güngör'e göre, Ziya Gökalp'in fikirleri taŖradan

⁶⁶ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar* (İstanbul: Ötüken NeŖriyat, 2022), 24-26.

⁶⁷ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 34.

⁶⁸ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 37-38.

⁶⁹ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 41.

İstanbul'a okumaya gelen gençlerin ilk başlarda çektiği ruhi sıkıntılar tesiriyle söylenmiş gibidir.⁷⁰

Erol Güngör, bu medeniyetin kaynakları ile halk kültürünün kaynakları arasında bir fark bulunmadığını savunmaktadır. Bu kültür halk, idareci ve münevverler arasında ortak bir şekilde paylaşılmıştır. Herkesin inandığı din ve peygamber aynıdır. Aynı dili konuşup aynı devlete hizmet ederler. Hayat felsefeleri de dost ve düşmanları da aynıdır. Anadolu'daki bir demirci ile İstanbul'daki Sultan aynı tarikata bağlıdır. Van'daki köylü çocuğu ile İstanbul'daki şeyhülislam aynı tip tahsili görür ve bir gün o köylü çocuk İstanbul'a gelip şeyhülislam olabilir. Müslüman Türk devletleri içinde yöneticisi ve halkı aynı dili (Türkçe) konuşan tek devlet Osmanlı Devleti olmuştur. Erol Güngör, "Aslı Türk olmayanları bile Türkleştiren Osmanlı kültürünü, Türklere yabancı saymak kolay anlaşılır şey değildir." ⁷¹ ifadesiyle Osmanlı Devletinin köklerinin Türklüğe dayandığını vurgulamaktadır.

Erol Güngör, Ziya Gökalp gibi iyi bir mütefekkir ve sosyoloğun bazı basit ayrımlara dikkat etmemesinin nedeni olarak dönemin siyasi karmaşalarını göstermektedir. Dönemin ileri gelen tüm düşünürleri hakikati aramaktan ziyade duruma göre reçeteler hazırlamak zorunda kalmışlardır. Osmanlı devleti yıkılırken 'kral öldü yaşasın yeni kral' düşüncesiyle Avrupa medeniyetine ayak uydurma durumu, tüm düşüncelerde net bir şekilde kendisini göstermektedir.⁷²

Erol Güngör, genel bir değerlendirme yaptıktan sonra Ziya Gökalp'in Türkçülüğün oluşması konusundaki etkilerine dikkat çekmektedir. İkinci meşrutiyetten sonra milli mücadele ve cumhuriyetin ilanına kadar Ziya Gökalp Türkleşmek ve milli bir kültür oluşumunda, fikirleri en etkili isim olmuştur. Fikirlerinde tutarsız yönler olsa da onun kadar birliği sağlayan ve birleştirici kimse olmamıştır. Fikirlerinden etkilenilerek oluşan genel kanı; Fransız inkılabından itibaren yayılan milliyet fikirleri, Türk olmayan milletleri bizden ayırmıştır. Türkler de elbette kendi milliyetinin davasını güdecektir.⁷³ Ziya Gökalp'in düşüncesinin temelinde diğer düşünürlerde olduğu gibi hayatta kalmak düşüncesi vardır. Osmanlı devletini oluşturan farklı milletler kendi uluslarını kurmak yoluyla birer birer devletten ayrılmış geriye sadece Türkler

⁷⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989), 81-82.

⁷¹ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 83-84.

⁷² Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 85-86.

⁷³ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 240-241.

kalmıştır. Türkler de uluslaşmak düşüncesini artık kabul edip kendilerini bu parçalanma sürecinden kurtarmak zorundadır. Ziya Gökalp'in görüşlerini ve etkilerini inceledikten sonra dönem hakkında bilgi sahibi olmak için başvurulacak bir başka önemli isim Ahmet Ağaoğlu'dur.

Ahmet Ağaoğlu, Batı karşısındaki yenilgiyi medeniyet tasavvuru üzerinden ele almıştır. Dünya medeniyetlerini üç kategoriye ayırmıştır: İslam medeniyeti, Avrupa-Batı Medeniyeti ve Buda-Brahman Medeniyeti. Her medeniyetin kendi karakteristik özellikleri olduğunu belirten Ağaoğlu, giyilen kıyafet, yeme kültürü, düşünme tarzı, sosyal yaşantı vb. her konuda bir medeniyete mensup olan kişilerin söz konusu medeniyetin en uzak coğrafyasında dahi yabancılık çekmeden yaşayabileceğini ifade etmektedir. İstanbul'da yaşayan birisi yanı başındaki Sofya'da yabancılık çekecekken, İslam coğrafyasının en uzak köşelerinden Fas'ta, Tahran'da, Semerkant'ta yabancılık çekmeyecektir. Aynı durum diğer medeniyetler için de geçerlidir. Bir Japon, Kore veya Pekin'de yabancılık hissetmemektedir. Bir İtalyan da, Paris'te, Berlin'de veya Washington'da yabancılık hissetmemektedir.⁷⁴

Ağaoğlu, dünya medeniyetleri hakkında ayrımı netleştirdikten sonra son birkaç asırdır süre gelen temel tartışma konusuna işaret ederek, Avrupa-Batı medeniyeti karşısında diğer iki medeniyetin yenildiğini ifade etmektedir. Ağaoğlu, yenilen medeniyetlerin galip gelen medeniyete benzemeye çalışması hakkında bir medeniyetin süzgeçten geçirilerek alınamayacağı savunmaktadır. Medeniyet bölünemez ve alındığında her şeyi ile birlikte alınmalıdır. Avrupa medeniyeti, diğer medeniyetleri sadece ilim ve fenniyle değil her türlü zihniyet ve düşünce yapısı ile birlikte mağlup etmiştir. Bu nedenle yok olmamak ve kazananlar kervanına katılmak isteyenler bu medeniyeti bir bütün olarak almak zorundadırlar.⁷⁵

Başka bir medeniyeti topluca alırken veya taklit ederken milli şahsiyete dikkat çeken Ağaoğlu, bir milletin değişmeyen ölümsüz bir özü olup olmadığını sorgulamaktadır. Her millet, tarih boyunca birden fazla din değiştirmiş, ahlak ve hukuku sürekli değişkenlik göstermiştir. Bir millete ait en değişmez ve temel özellik dildir. Bu açıdan milletlerin ahlak, hukuk vb. pek çok özelliğinin değişmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Şahsiyet olarak birbirine benzemek, millet olabilmek için

⁷⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 19-21.

⁷⁵ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, 22-24.

yeterlidir. Şahsiyetler, herhangi bir müziğe, mimariye veya hukuka şartlanmamıştır. Bu nedenle Avrupa medeniyetinin içinde bulunan Fransız Milleti, Rus Millet vs. gibi ayrımların İslam Medeniyetinde de Türk Milleti, Arap Milleti ve Kürt Milleti gibi ayrımlar şeklinde uygulanmasında beis yoktur.⁷⁶

Erol Güngör, Ahmet Ağaoğlu'nun bir medeniyeti bütün olarak almak düşüncesini eleştirmektedir. Avrupa diye tek bir medeniyet yoktur. Modern medeniyeti belirli oranlarda temsil eden milli kültürler vardır. Bir milleti başka bir milletin aynısı haline getirmek imkânsızdır. Bir memleketi diğerine benzetmek için yapılan bürokratik müdahaleler, doğal olarak yaşanacak akışın sadece hızlanmasına ya da yavaşlamasına neden olur. Akışı değiştiremez.⁷⁷ Saf kültür tezi yanlıştır. Saf kültür tezinde ısrar edenler Türk milletini ileri götüremeyecekler, en fazla yerinde saydıracaklardır. Kültür unsurları bir milletin geneli tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiş haliyle saf ve millidir.⁷⁸ Batıyı alırken bütün olarak alınamayacağını savunan Erol Güngör, yapılan taklitçilikte de sebep ve sonuçların karıştırıldığına dikkat çekmektedir.

Erol Güngör, bir memlekette, bilimsel gelişmeler artıp sanayi büyüdükçe gençlerin ve kadınların da çalışmaya başlayacağını anlatmaktadır. Ekonomik bağımsızlık kazanan bu şahıslar, geleneksel aile yapısına göre aile reisinin otoritesini yıkmaya başlarlar ve toplumda bazı değişimler yaşanır. Ancak bizdeki Avrupalılaşıma yanlıları olayı yanlış ele almışlardır. Bir odayı ısıttığınızda, odadaki termometre de yükselir. Termometreyi ısıtarak ibreyi yükselttiğiniz zaman oda ısınmaz. Ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucu kadınlar toplumsal hayata daha fazla girmeye başlarlar ancak kadınlara sosyal imtiyazlar tanıyarak iktisadi gelişme yaşayan bir memleket yoktur. Neticelerin sebep zannedilmesi ve verilen girdiye göre çıkan sonucun her cemiyette aynı olacağını düşünülmesi faydasız bir uğraştır.⁷⁹ Erol Güngör gibi Mümtaz Turhan da boş bir taklitçiliğin fayda vermeyeceğini ve asıl önemli noktanın zihniyetle ilgili olduğunu savunmaktadır.

Mümtaz Turhan'a göre, Garplılaştırmanın hakiki ve yegâne aracının ilim olduğu çok geç anlaşılmıştır. İlim ise eğitimden geçmektedir. Eğitim anlayışımız, sadece

---

⁷⁶ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, 25-26.

⁷⁷ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 101-102.

⁷⁸ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 104.

⁷⁹ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 102-103.

okuryazar sayısını artırmaktan öteye geçememiştir. III. Selim döneminde orduyu modernleştirmek için nasıl garplı insanlar getirtilmişse, bir buçuk asır sonra da yine iktisadi ve sosyal her türlü alanda garplı uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Mümtaz Turhan, Garplılaşma düşüncesinin ortaya çıkmasından itibaren yüzyılı aşkın süredir, ilim ve ilmi zihniyet olarak pek bir gelişme olmadığını savunmaktadır.⁸⁰ Ahmet Ağaoğlu'nun Batıyı olduğu gibi kopya etmek fikri dönemin kabul gören fikirlerinden birisi olsa da Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ün ifade ettiği gibi tam manası ile olumlu bir sonuç verememiş ve hatta yanlış anlaşılan zihniyetin sonraki dönemlerde de devam ettiği vurgulanmıştır.

Ahmet Ağaoğlu'nun batıyı her şeyi ile taklit etmek düşüncesi, din ve inanç konusunda da kendisini göstermektedir. Ağaoğlu'na göre İslam, inanç ve ibadetten ibarettir. Dünya işleri ile ilgili konular İslamiyet'e tesadüfi olarak girmiştir. Ağaoğlu, Hz. Peygamber'in hicretten önce vefat etmesi durumunda, elimizde dünya işleri ile ilgili hiçbir İslam kaynağının olmayacağını ifade etmektedir. Bu nedenle dinin dünya işleri ile ilgili katı tutumu esnetilmelidir. İçinde bulunulan durumdan kurtulmak için dünya işlerinde tam bir serbestlik olması şarttır. Aksi halde dinimiz de dünya işlerimiz de mahvolacaktır.⁸¹ Din, ahlak açısından toplum ve ferdi yükseltecek güçte değildir.⁸² Dinin ahlak felsefesi bencildir. Yalnızca ferdin kendi kendisini kurtarmasına odaklanmıştır. İslam cemaati, bencilliğin en fazla olduğu yerdir. Bu nedenle bizde içtimai teşkilat meydana gelmemektedir.⁸³

Ahmet Ağaoğlu'nun ahlak konusundaki görüşlerine karşı Babanzâde Ahmet Naim'in ahlak anlayışı dönemin fikirsel anlamdaki çeşitliliğini göstermektedir. Babanzâde Ahmet Naim, İslam merkezli bir bakış açısıyla ahlaki değerlerin temellendirilmesi gerektiğini savunurken, Ağaoğlu daha seküler bir yaklaşımla, ahlaki değerlerin rasyonel ve modern temellere dayanması gerektiğini ileri sürmüştür. Babanzâde Ahmet Naim, İslam'ın kavmiyetçi eğilimleri reddettiği iddiasını öne sürerken, Ağaoğlu bu görüşe karşı çıkarak, milliyetçiliğin İslamiyet'le uyumlu olabileceğini savunmuştur.⁸⁴ Ağaoğlu'na göre, dinden sonra bir milletin ahlakının gelişmesine en

⁸⁰ Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, 94-95.

⁸¹ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, 40-42.

⁸² Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, 55.

⁸³ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, 59.

⁸⁴ Ayhan Çetin, "Babanzâde Ahmet Naim ve Ahmet Ağaoğlu'na Göre Da'vâ-yı Ahlâk-ı Amelî", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2012), 131-151; Ayhan Çetin, "Babanzâde Ahmet Naim ve Ahmet

çok etki edecek alan edebiyat ve felsefe alanıdır. Bizim taklit ettiğimiz edebiyat ve felsefe eserleri ise yakın zamana kadar hep Arap ve Acem kaynaklarından alınmıştır. Ağaoğlu, bu eserlerin çağın ruhunu tatmin edecek nitelikte olmadığını vurgulamaktadır.⁸⁵

Bu dönemdeki tartışmalar, Osmanlı toplumunun hızla değişen yapısına ve modernleşme çabalarına ayna tutmaktadır. Her iki aydın da, toplumsal ahlakın şekillenmesinde dinin rolü ve bireyin özgürlüğü gibi konular üzerinde durarak, dönemin entelektüel iklimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu tür tartışmalar, İkinci Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında aydınların düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri sayesinde mümkün olmuştur ve bu durum, dönemin çok sesliliğini ve entelektüel dinamizmini ortaya koymaktadır.

Dönemin temel tartışma konularından olan milliyetçilik düşüncesi ile ilgili Menfi ve Müspet milliyetçilik ayrımına da dikkat çekmek gerekmektedir. Müspet milliyetçilik, ırkın üstün görülmediği ve daha fazla kabul görmüş milliyetçilik anlayışıdır. Menfi milliyetçilik anlayışı ise ırkın diğer her şeyden üstün görüldüğü anlayıştır. Menfi milliyetçilik, kavmiyet kavramına tekabül etmektedir. Bu ayrıma göre, Türk milliyetçiliğinin müspet milliyetçilik olduğu söylenmektedir.⁸⁶

Babanzâde Ahmed Naim'in yaşadığı döneme bakıldığında; yıkılmakta olan devleti kurtarmak için çeşitli yolların denendiği ve her metodun birbirinden farklı siyasi ve toplumsal etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl başlarında devletin güçsüzlüğü ve içerde işlemeyen bazı mekanizmalar devleti bazı reformlar yapmaya itmiştir. Gücün askeri reformlarla sağlanacağı düşünülmüş ancak bu düşünce yeterli olamamıştır. Bu nedenle güçlü olanları taklit etmek ve dağılan ulusları bir arada tutmak düşüncesi ile Osmanlı milleti oluşturulmaya çalışılmış ancak bu fikir de başarılı olamamıştır. Daha sonra İslam milletlerini bir arada tutmak için İslamlaşma fikri ön plana çıkmış ancak bu düşünce de devletin parçalanmasını yavaşlatamamıştır. İslamlaşma fikri bu üç düşünce akımı içinde ikinci sırada anılsa da daha önceden de var olan bir düşünce olması konusu tartışmaya açıktır. Genel kabul gören düşünceye göre son çare olarak Türkleşme fikri ortaya çıkmıştır.

Ağaoğlu'na Göre Da'vâ-yı Ahlâk-ı Nazarî", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/15 (2012), 317-344.

⁸⁵ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, 54.

⁸⁶ Halis Ayhan, Doğu ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği, *Vahada Bir Serap*, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara I. Cilt, 2007, s.214

Türkleşmek veya ulusallaşmak fikri birlikteliği sağlamak bakımından genel hatlarıyla kabul görmüştür. Temelde tüm düşüncelerin devleti kurtarmak için ortaya çıktığı ve içerisinde muasırlaşmak fikrini barındırdığı bir gerçektir. Babanzâde Ahmed Naim, İslamlaşma düşüncesinin sarsıldığı, Türkçülük düşüncesinin kabul görmeye başladığı dönemlerde ulusallaşma fikirlerinin karşısında duran bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI/DÜŞÜNCESİ

Milliyetçilik, milletlerin özerkliklerini veya egemenlik haklarını savunmak için birliktelik kurulması gerektiğini savunan siyasi bir ideolojidir. Bu birlikteliğin, halkın kültürel, dini ve siyasi yaklaşımlara bir anlam yüklemesi ile sağlanacağı düşünülmektedir. Milliyetçi düşünce eksenindeki birey, kendisinin parçası olduğu millete göre tanımlamakta ve bu millete sadakatini ilan edip milleti yüceltmeyi hedeflemektedir. Bu düşünce ile bağlı olunan milli devletin devamlılığı da sağlanmış olacaktır.⁸⁷ İnsanların dayanışma içerisinde olmaları ve parçası oldukları toplumsal grubun güçlü olmasını istemeleri geçmişten gelen doğal bir gereksinimdir. Ancak bu birlikteliğin milli devletin varlığını devam ettiren resmi ve politik bir düşünce olarak karşımıza çıkması milliyetçilik düşüncesinin modern bir kavram olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır.⁸⁸

Modern devletin meşruluğunu sağlayan milliyetçilik düşüncesi, egemenlik, hak ve rasyonel hukuk gibi yeni kavramların muhafızı olarak nitelendirilebilir. Bu kavramlarla birlikte milliyetçilik ideolojisi, Batı Avrupa’da hayatın akışı içinde yaşanan toplumsal ve siyasi olaylar sonucunda ortaya çıkmıştır. Tüm dünyada etkisi hissedilen milliyetçilik düşüncesi, bulunduğu konjonktüre göre şekillenmiş ve farklı biçimlerde algılanmıştır.⁸⁹ Bu nedenle milliyetçilikle ilgili yapılacak herhangi bir tanım, farklı bir coğrafyada tasavvur edilen veya etkili olan milliyetçilik algısını açıklamakta yetersiz kalabilir.

Milliyetçilik düşüncesinin doğduğu zaman olarak kabul edilen 18. yüzyıl sonlarında Fransız milletin inşası, toplumun içinde eskiden beri var olan ortak kültürel değerler, gelenek ve dil gibi unsurların belirginleştirilip eğitim yoluyla toplumun zihnine yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur.⁹⁰ Milli bir bilinç aşıl原因 olarak oluşturulan modern manadaki bu halk kitlesinin, ideolojisi olarak da milliyetçilik düşüncesi ortaya çıkmıştır.⁹¹

⁸⁷ Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 1330; Yaşar Çağbayır, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ötüken, 2016), 6/3979.

⁸⁸ Özcan, “Milliyetçilik”, 84-87.

⁸⁹ Ümmet Erkan, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu Türk Yurdu Dergisi (1911-1931)* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 12.

⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 11.

⁹¹ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 22.

Anthony Giddens, milliyetçiliği, “Siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan simgeler ve inançlar sepetine duydukları psikolojik bir bağlılık duygusu”⁹² olarak tanımlamaktadır. Milliyetçiliği oldukça güzel ifade eden bu tanıma göre milliyetçilik, siyasal bir düzende oluşmaktadır. Bu siyasal düzenin parçalarının da belirli motivasyonlar sayesinde birlik olmaları gerekmektedir. Formülün siyasal sistemini oluşturan devlet ile malzemesini oluşturan halk arasındaki boşluğu doldurup bağ kurma görevi milliyetçiliğe aittir.⁹³

Milliyetçilik kavramı hakkında Anthony D. Smith, üç temel konudan bahsetmektedir. Birincisi, felsefi olarak milliyetçiliğin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki tartışmalardır. Milliyetçilik düşüncesinin yapı taşı olan millet kavramının ve amacının ne olduğunun sorgulanması en önemli tartışma konularında başı çekmektedir. İkincisi, antropolojiktir ve toplumsal tanımla ilgilidir. Milletlerin, etnik ve kültürel olarak mı yoksa bireylerin isteğine bağlı olarak mı oluştuğu sorgulanmaktadır. Üçüncüsü ise tarihsel ve sosyolojik olarak milletin tarihteki konumu ile ilgilidir. Milletin geçmişten bugüne doğal bir şekilde mi oluştuğu veya modern bir ürün olarak sonradan mı şekillendirilip üretildiği konusundaki tartışmaları içermektedir. Smith, bu üç meselenin sürekli birbirinin içine geçerek tartışıldığını ifade etmektedir.⁹⁴

Bu yorumdan da anlaşılacağı üzere milliyetçilik, çok yönlü ve karmaşık bir düşüncedir. Farklı ilim dallarının araştırma konusu olmuş ve her dönem tartışmalarda yer almıştır. Modern çağların temel siyasi ideolojisi olan milliyetçiliği anlamak için millet, ulus, kavim, ümmet ve asabiyet gibi ilişkili kavramlara bakmak gerekmektedir.

3.1. Milliyetçilikle İlişkili Kavramlar

3.1.1. Millet, ulus

Kökeni Arapça olan *millet* sözcüğünün etimolojisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Aramice’de “bir söz” anlamına geldiği belirtilen millet sözcüğünün,

⁹² Rıfat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6/1 (2018), 229-256.

⁹³ Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet”, 229-256.

⁹⁴ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik ve Modernizm*, çev. Fahri Bakırcı (Ankara: Fol Kitap, 2022), 36.

“bir kutsal kitabı kabul eden insan topluluğu” nu ifade ettiği söylenmektedir.⁹⁵ Başka bir ifadeyle; millet aynı aile, aşiret vb. gibi herhangi bir insan topluluğu çeşididir. Ancak millet bu kavramların üzerinde farklı bir konumda durmaktadır.⁹⁶ Kâmûs-ı Türki’de ise; bir mezhepte bulunan cemâat olarak açıklanmaktadır.⁹⁷ Moğolca kökenden gelen ve “nation” sözcüğü karşılığında kullanılan “ulus” sözcüğü daha çok, bir etnik topluluğu belirtmektedir.⁹⁸

Millet kavramı Kur'an’da ilk defa Hz. İbrahim ile birlikte kullanılmıştır ve farklı kavimlere ait insanların ortak bir inanç ve değer sistemine dayanan bir toplum oluşturmalarını ifade etmektedir. *Millet*, aynı zamanda dinî uygulamaların ve kültürel ortaklıkların bir araya getirdiğı insanlar topluluğu olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹

Millet kelimesi arapça kökenine göre "gidilen yol" (et-tarîkat) anlamında da kullanılmaktadır. İnsanların yaşamda tuttuğı yol anlamında mecazen "millet" denilmiştir. Aynı zamanda "din" de "tutulan yol" anlamına geldiğı için ona da "millet" denmiştir. Millet kelimesi, sadece ilahi değil, beşeri yolları da ifade edebilir. İkinci bir temel anlamı ise "yol ve gidişat" olarak tanımlanmıştır. Kavramın din ile eş anlamlı kullanıldığı bağlamda din, peygamberlerin vahiy ile ortaya koyduğı ilkeler bütünüdür. Bu ilkeler, bir topluluğun yaşam tarzını ve zihniyetini şekillendirir. Özellikle İbrahim’in yolu (Millet-i İbrahim) olarak ifade edilen kavram, İbrahim Peygamber’in hayat anlayışını ve vahye dayalı yaşam modelini temsil eder. Ancak, milletin din kadar mutlak ve değişmez olmadığı, aksine sübjektif ve değişken olabileceğı vurgulanabilir. Ayrıca, millet kavramı şeriat ile yakın ilişkisi vardır, çünkü millet peygamberler aracılığıyla Allah'a yaklaştıran şeyler olarak tanımlanır. İbn Rüşd ve Farabi gibi düşünürlerin bakış açılarına göre, millet bir topluluğun önderi tarafından belirlenen fikirler ve davranışlardan oluşan bir modeldir.¹⁰⁰

⁹⁵ Bernard Lewis, *İslam’ın Siyasal Dili* (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1992), 62.

⁹⁶ Karpas, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğı’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, 12.

⁹⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, ed. Raşit Gündoğıdu vd. (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012), 1082.

⁹⁸ Selim Karyelioğlu, “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğın Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri”, *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 5 (2012), 137-169.

⁹⁹ Ferruh Kahraman, “Uygarlığın Doğuşu: İlk Ümmet, Kavim ve Millet”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (21 Haziran 2022), 25-27.

¹⁰⁰ İsmail Çalışkan, *Doğı-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd’ü Yeniden Düşünmek Sempozyumu* (Sivas: Sivas : Asitan Yayıncılık Ltd., 2009), 117-118.

Başka bir bakış açısına göre *millet*, bir gruba bağlı olma hissiyatı olan milliyet hissiyatı ile tanımlanabilir. *Millet* kavramı, bireylerin ortak bir aidiyet duygusu ve bilinçle bir araya gelerek oluşturduğu sosyo-kültürel ve biyolojik bir bütündür. Milletin oluşmasında sadece soy, dil, tarih gibi objektif unsurlar değil, asıl olarak sübjektif olan aidiyet duygusu, ortak bilinç ve paylaşılan değerler belirleyici rol oynamaktadır. Ortak geçmiş, acılar, zaferler, anılar ve toplumsal değerler, bireyleri bir araya getirip güçlü bir birlik oluşturmaktadır. *Millet*, sadece biyolojik bir topluluk değil, aynı zamanda ortak inançlar, kahramanlık hikâyeleri ve değerlerle şekillenen sosyo-biyolojik bir yapıdır. Bu yapı zamanla devlet düzenini oluşturur ve toplumun belli değerler sistemi etrafında birleşmesini sağlar.¹⁰¹

Millet kelimesi Osmanlı döneminde ise daha çok Müslüman olmayan dinî cemaatleri ifade etmek için kullanılmıştır. Arapçadaki "ümme" kelimesiyle benzer anlam taşıırken, Araplar sosyolojik olarak "millet" yerine "ş'a'b" kelimesini kullanmaktadırlar. Türkçede "millet" kelimesi zamanla bugünkü "ulus" anlamını kazanmış, kök itibarıyla yabancı olsa da, dilimize yerleşmiş ve millî varlığı ifade eden güçlü bir kavram haline gelmiştir.¹⁰²

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-Türk kamuoyunda Batı'daki *nation* (ulus) kavramına bir karşılık bulma ihtiyacı doğmuştur. *Millet*, kelimesi ise başlangıçta dinî toplulukları ifade eden bir kelime iken zamanla anlam genişlemesine uğramıştır. Şemsettin Sami, bu süreçte *nation* kavramının karşılığı olarak ümme kelimesinin kullanılmasını savunurken, *millet* kelimesinin giderek dinî anlamından uzaklaşarak siyasi ve etnik bir topluluğu da ifade etmeye başlamasını eleştirmiştir. Buna rağmen, zamanla Osmanlı'da *millet* kelimesi hem dinî, hem siyasi, hem de etnik aidiyeti kapsayan bir anlam kazanmıştır.¹⁰³

On dokuzuncu yüzyılda en çok tartışılan kavramlardan olan *ulus* veya *nation*, 1648 yılında imzalanan Westfalya Anlaşması'ndan sonraki üç yüz yıllık gelişmelerin ürünüdür. Daha önceki dönemlerde özel bir anlamı olmayan bu kavramlar, özellikle Fransız İhtilali'nden sonra toplumsal ve siyasi bir anlam kazanarak, modern devletin temel yapı taşı olmuşlardır. Bu yapılanmaya göre; modern devletin hâkim olduğu,

¹⁰¹ Mehmed Niyazi, *Millet ve Türk Milliyetçiliği* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 14-15.

¹⁰² Niyazi, *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, 16-17.

¹⁰³ Yüksel Topaloğlu vd. (ed.), *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2017), 153-169.

sınırları belirli olan coğrafyada yaşayan tüm insanlar tek bir ulus olarak kabul edilmektedir. Bu tek ulusun, tek bir dili, tek bayrağı ve tek vatanı vardır. Kullanılan ortak semboller ile siyasi ve sosyal sorunların yanı sıra güvenlik sorunlarını da ortadan kaldırmaya yarayan bir ulusal birliktelik sağlamaktadır.¹⁰⁴

Ulus devlet sistemi, tüm dünyada hızla yayılmış ve ortak bir dil, kültür veya etnik köken birlikteliği temelinde uluslar kendi devletini kurma düşüncesine yönelmişlerdir. Birinci dünya savaşından sonra yüzlerce ulus devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Bununla birlikte milliyetçilik düşüncesinin var olmadığı, kendini ulus olarak göremeyen kabilelerde de vardır. Bir insanın bir ulusa doğuştan ve zorunlu olarak ait olması düşüncesi yaygın görüş olsa da devlet, ulus ve milliyetçilik gibi kavramların zorunlu olmadığı düşüncesi de elbette tartışılmış ve milliyetçiliğin olumsuz bir durum olduğu da çokça vurgulanmıştır.¹⁰⁵

Millet ve ulus kavramları on dokuzuncu yüzyılda özel bir anlam kazanmaya başlamıştır. Fransız ihtilali ile ortaya çıkan ulus devlet sisteminin toplumsal yapısını oluşturan halk, ortak bazı değerler altında birleşerek modern ismiyle ulusu oluşturmaktadır. Sanayi devrimi, savaşlar, ekonomik ve sosyal sıkıntılar gibi pek çok etken nedeniyle değişen toplumsal yapının düzene girmesi ulusal birlik fikriyle sağlanmıştır. Dil, kültür, etnik köken gibi belirli ortaklıklar etrafında organize olabilen toplumlar bir ulus olarak kendi devletlerini kurma imkanı bulmuşlardır. Bu nedenle ulus kavramı millet kavramıyla çok yakın anlamda olmasına rağmen biraz daha siyasi bir anlam kazanmıştır. Milletlerin organize olmuş haline ulus denebilir.

3.1.2. Kavim

Kavim, Arapça kökenli bir sözcüktür. Kavim kavramı, töre, dil ve kültür bağları bulunan, aynı soydan gelen halk anlamını taşımaktadır.¹⁰⁶ Kur'an'da topluluk manasında geçen *kavimle* ilgili her topluluğa kendi dilini konuşan bir peygamber gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁷ Sözlükte, cemiyetler topluluğu, aralarında münasebet olup bir heyet teşkil eden insanlar, küçük ümmet veya büyük ümmetin bir şubesi olarak geçmektedir. Kürt kavmi, Çerkes kavmi, Türkmen kavmi gibi. Diğer anlamı

¹⁰⁴ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet", 233-235.

¹⁰⁵ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan - Büşra Ersanlı Behar (İstanbul: Hil Yayınları, 2018), 77.

¹⁰⁶ İsmail Parlatır, *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 396.

¹⁰⁷ İbrahim, 14/4.

ise bir peygamberin gönderildiği cemâat manasındadır. Kavm-i Nuh ve Kavm-i Lut gibi.¹⁰⁸

Sözlük tanımından da anlaşılacağı üzere *kavim*, ilk ümmetten türeyen diğer toplumları tanımlamak için kullanılır. *Kavim*, toplumsal grupların birbirinden farklı kültür, coğrafya ve iktisadi koşullar altında şekillendiği toplulukları ifade etmektedir. Kur'an'da farklı kavimlerin toplumlar arası çeşitlenmeyi ve uygarlıkların gelişimini sağladığı belirtilmektedir.¹⁰⁹

Yirminci yüzyıla kadar sözlük anlamı dışında kullanılmayan kavim terimi bu dönemde sosyolojik bir kavram olarak literatüre geçmiştir. Ziya Gökalp, “kavme ait bütün hadiselerin sebeplerini içtimai âmiller arasında aramak zarureti meydana çıkar.”¹¹⁰ diyerek kavim sözcüğüne sosyolojik açıdan özel bir anlam yüklemektedir. Temel anlamı dikkate alındığında tek bir topluluğu ifade eden kavim, modernleşme ile “millet” ve “ırk” anlamları yüklenerek farklı ulusları temsil etmektedir.¹¹¹ Ziya Gökalp’e göre, kavim ve dil birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Kavim, dil ailelerinden başka bir şey değildir. Irk kavramı ise anatomik benzerlikleri anlatmaktadır. O dönem için bağlı olunmakla övünülen şeyin ise kavim olduğunu belirtmektedir.¹¹²

Kavramın zaman içinde yaşadığı dönüşüm hakkında, farklı dönemlere ait sözlüklere bakıldığında *kavim* kavramı; kişinin içinde yaşadığı topluluk, insan topluluğu, kendilerine Peygamber gönderilen bir topluluk, cemâat, ümmet ve millet olarak açıklanmaktadır.¹¹³ Orhan Hançerlioğlu ise *kavim* kavramını; kan bağı ile belirlenen insan topluluğu olarak açıklamaktadır. Bu topluluk birbirine töre, dil ve kültür ile bağlıdır. Din terminolojisinde ise peygamber gönderilen soydaş toplumu ifade etmektedir. Kavramın çoğulu olan “akvam” bir dönem boyunca Milletler Cemiyeti için Cem’iyet-i Akvam olarak kullanılmıştır. Hançerlioğlu, terimin kullanımında bir anlam kargaşası olduğu belirtmektedir.¹¹⁴

¹⁰⁸ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 861.

¹⁰⁹ Kahraman, “Uygarlığın Doğuşu”, 18-25.

¹¹⁰ Ziya Gökalp, *Makaleler III* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977), 7.

¹¹¹ Recep Şentürk, “Kavim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 68-69.

¹¹² Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 71.

¹¹³ Ahmet Doğan, *Osmanlıca Türkçe Sözlük* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 308; D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 721.

¹¹⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005); Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 233.

Ziya Gökalp, birbirleriyle iç içe geçip tartışılan kavramlar hakkında; *Ümmet* sözcüğü bir dine inanan bireyler toplamı, *devlet* sözcüğü bir hükümetin yönetimi altında bulunan bireylerin toplamı, *ulus* sözcüğü bir dille konuşan bireylerin toplamı tanımlamasını yapmaktadır. Dil kendi kendine sözcüğün anlamını belirleyebilir. İslamcılar, *millet* sözcüğüne dini bir anlam yükleseler de çoğunluğun kullanımına uymak zorundadırlar. Bir dine bağlı olanlara *ümme*t ve aynı dille konuşanlara *millet* denmesi çoğunluğun kabulüdür.¹¹⁵ Ziya Gökalp'in savunduğu üzere *millet* kelimesinin anlamının dini bir zeminden çıkarak gittikçe dil birliğini temsil eden bir zemine kaymaya başladığı anlaşılmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim ise kelimedeki bu anlam değişimini kabul etmeyen düşünürlerden birisi gibi durmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim Arap, Arnavut ve Türk milliyetçiliklerini eleştirirken *millet* kelimesini kullanmamış, genellikle *kavmiyet* kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. *Kavmiyet* kelimesinin ise *ulus* kelimesini karşıladığı ancak *millet* kelimesini karşılamadığı tartışılmaktadır.¹¹⁶ İsmail Kara, tartışmaların yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde *millet* kelimesinin dinî anlamdan *nation* kelimesinin yanına doğru kaydığını ve yerini *ümme*t kavramına bırakmaya başladığını belirtmektedir.¹¹⁷

Dolayısıyla bu kavramlar arasında net çizgilerle bir ayrım yapmak çok zor görünmektedir. Babanzâde Ahmed Naim'in özellikle kavmiyetçilik kavramını tercih etmiş olması da dikkate şayandır. Millet, kavim ve ırk kavramları tarihsel süreç içerisinde birbirine yakın anlamlar kazanmış, ancak sosyal ve siyasi bağlamlarda farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu farklılıklar, özellikle ulus devletlerin kurulması sürecinde daha belirgin hale gelmiş, millet kavramı daha geniş ve sosyo-kültürel bir bağlama oturmuştur. Ancak bu kavramlar arasındaki sınırlar her zaman kesin değildir ve tarihsel bağlama göre değişiklik gösterebilmektedir.

3.1.3. Ümmet

Sözlükte, bir peygamberin tebliğ ettiği dine inananlar topluluğu, cemaat olarak geçmektedir.¹¹⁸ Kâmûs-i Türkî'de; bir lisanla konuşan insan topluluğu, bir peygamberin hakka davet etmekle sorumlu olduğu cemâat olarak ifade edilmektedir.

¹¹⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 64-65.

¹¹⁶ İbrahim Özcoşar vd. (ed.), *Babanzade Ahmed Naim Ailesi ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Divan Kitap, 2022), 403.

¹¹⁷ İsmail Kara - M. Cüneyt Kaya, *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 197.

¹¹⁸ Parlatur, *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü*, 672.

Lisanımızda *ümme*t ve *millet* kelimelerinin karıştırıldığına da vurgu yapılmaktadır.¹¹⁹ Râğıb el-İsfahani *ümme*ti, aynı din, aynı zaman ve aynı mekan gibi ortak bir şeyin bir araya getirdiği topluluk olarak ifade etmektedir. Bu topluluğu bir araya getiren şey ihtiyâr'î de olabilir, Allah'ın emriyle bir araya gelinmiş de olabilir.¹²⁰

*Ümme*t, Arapçada “ümmeten vahideten” yani “tek toplum” olarak kullanılır. Kökeni “emm” kelimesinden gelir, yönelmek ve öne geçmek anlamlarına gelmektedir. *Ümme*t, Kur'an'da insan topluluklarını ifade etmektedir ve ilk ümmet, Hz. Âdem'in peygamberliği etrafında şekillenen köken toplum olarak tanımlanır. Vahiyler doğrultusunda ilk insanların toplumsal gelişimleri bu ümmetle başlamıştır.¹²¹

Kur'an-ı Kerim'de de *ümme*t kavramı farklı ayetlerde ve farklı anlamlarda da geçmektedir; “İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi...”¹²² ayetinde; Allah'a inanan, tek dinde birleşmiş, birlik ve beraberlik içinde yaşayan insan topluluğu kastedilmektedir. İnsanların ilk yaratılışta hak yol üzere olmaları ama sonra zamanla farklı inançlara yönelip tevhit inancından uzaklaşmaları ile tek olan ümmet farklı gruplara ayrılmıştır. Ayetin devamında geçtiği üzere Allah Teâlâ bu toplumlara peygamberler göndermiştir.¹²³ Başka bir ayeti kerimede de peygamberler gönderildiği; “Andolsun ki, biz her ümmete, Allah'a kulluk edin, azdırıp saptıran şeytani şer güçlerden uzaklaşın! diye, bir peygamber gönderdik.”¹²⁴ şeklinde geçmektedir. “Hem Rabbin dileseydi elbet bütün o insanları bir tek ümmet yapardı.”¹²⁵ “İnsanlar bir tek ümmetten başka bir şey değillerdi.”¹²⁶ ayetlerinde de insanların inanç birlikteliğinden dolayı oluşturduğu toplumsal gruplar yine ümmet kelimesi ile anlatılmıştır.¹²⁷ Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere ümmet kavramı insanları dini inançlara göre sınıflandırırken kullanılmıştır. İnsanlar ilk yaratıldığında herkesin Allah'a inanmış olması onları tek ümmet yapmaktadır. Farklı inançlara yönelen toplumlara da peygamberler gönderilmiştir. Peygamberlerin gönderildiği her topluluğa da yine ümmet denmiştir.

¹¹⁹ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 133.

¹²⁰ Ragıb El-İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 135.

¹²¹ Kahraman, “Uygurluğun Doğuşu”, 5-7.

¹²² Bakara 2/213.

¹²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ed. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 2/72-75.

¹²⁴ Nahl, 16/36.

¹²⁵ Hüd, 11/118.

¹²⁶ Yûnus, 10/19.

¹²⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ed. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 4/714.

İslamiyet sonrası, Kur'an ve hadislerden yola çıkılarak ümmet kelimesine iki türlü anlam verilmiştir. Birincisi son Peygamber Hz. Muhammed'in (sav.) gelişi ve İslamiyet'in yayılması ile ondan haberdar olan tüm insanlığı kastetmektedir. İkinci anlam ise haberdar olmakla kalmayıp Müslüman olan herkes "Ümmet-i Muhammed" olarak ifade edilmiştir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise milliyetçilik düşüncesinin etkileri ile kavramların anlamlarında değişmeler yaşanmıştır.¹²⁸ Ümmet kavramı burada sosyolojik, özel bir anlam kazanmasının yanı sıra siyasi bir birlik anlamına da gelmeye başlamıştır.

Ulus, kavim, millet ve ümmet kavramlarına genel olarak bakıldığında; bütün kavramlar bir insan topluluğunu ifade etmektedir. Ulus kavramı diğerlerinden farklı olarak bir devletle ilişkili olup bu kavramla sınırları belirli bir coğrafyadaki toplumlar kastedilmektedir. Kavim ve ümmet olarak ifade edilen toplumlarda ise siyasi sınırlardan farklı bir birliktelik vardır. Kavimde daha çok etnik ve kültürel bir birlikten söz edilebilir. Ümmet ise aynı dine inanları ifade edebildiği gibi zaman zaman bütün insanlığı kapsayıcı bir anlamda da kullanılabilmektedir. Aidiyet duygusuna göre bir insan bir ümmete dâhil olabilir ya da ondan ayrılabilir. Bu açıdan ulusların sınırları daha serttir. Kavramlar arasında bir takım farklılıklar olsa da aralarındaki ayrımlar net değildir. Bugün bir kişi, kendisini aynı anda hem bir ulusun hem bir ümmetin parçası olarak görebilmektedir. İkisinin birbirinin önüne geçip geçmeyeceği tartışmaya açıktır.

3.1.4. Asabiyet

Asabiyet kavramı, *millet*, *kavim* ve *ümmet* kavramlarından farklı olarak toplumsal bir grup veya sınıflandırma değildir. İbn Haldun'un kullanımından yola çıkılırsa, bir insan topluluğunun veya bir grubun birlik olmasını sağlayan temel histir.

Cahiliye dönemi Araplarında, babadan gelen soy birliğine "asabe", soy birliğinden gelen dayanışma ruhuna da "asabiyet" denmektedir.¹²⁹ Cahiliye dönemindeki Arap asabiyeti, halk milliyetçiliği olarak değil bir kabile milliyetçiliği olarak

¹²⁸ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 308-309.

¹²⁹ Mustafa Çağrıcı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 453-455.

değerlendirilmiştir. Aileden başlayarak aşirete ve kabileye doğru zayıflayan asabiyet duygusu, ortak paydaların en küçük bileşeni olarak nitelendirilmiştir.¹³⁰

İbn Haldun'un felsefesinin temelini oluşturan ve ilmi olarak ilk kez incelenen asabiyet kavramı, *Mukaddime*'nin çevirilerinde farklı şekillerde tercüme edilerek kullanılmıştır. İngilizce tercümesinde “*group feeling*” (hizip hissi), Fransızca tercümesinde “*esprit de corps*” (zümre ruhu), (kabile ruhu), farklı kişilerce “*nationali tatsidee*” (milliyetçilik fikri), “*social cohesion*” (içtimaî iltisak), Türkçe çevirilerinde “*cinsiyet*”, “*yakın akraba bağı*” gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Cevdet Paşa gibi asabiyeti, asabiyet olarak olduğu gibi kullanalar da olmuştur. İbn Haldun, asabiyeti “*Nesep asabiyeti*” ve “*Sebep asabiyeti*” olarak iki başlıkta ele almıştır. Nesep asabiyeti, aynı soydan gelmekle sağlanmaktadır. Bedevilerde ve eski devirlerdeki cemiyetlerde rastlanır. Sebep asabiyeti ise kan bağı olmaksızın içtimai gelişmelerin etkileri ile son asırlarda daha çok görülen asabiyettir.¹³¹ Toplumsal gruplar büyüdükçe ve şehirleştikçe içtimai gelişmeler artacağı için sebep asabiyeti son devirlerde daha fazla etkili olmuştur.

İbn Haldun, asabiyeti mülke sahip olmak, iktidarı elde etmek için var olan fitri bir duygu olarak değerlendirmektedir. Tarihte yer alan mücadeleler ve devletlerin savaşları gibi hemen her olayın arka planında asabiyetlerin mücadelesi vardır.¹³² En yalın haliyle asabiyet, dışarıdan gelecek saldırı ve tehlikelere karşı, yakınına acıma duygusu ve koruma içgüdüsüdür. Bu duygu bedevilerde yoğun bir hisken, hadarîlerde (şehirli) daha az görülmektedir.¹³³ İlk kez İbn Haldun tarafından ilmi ve sistemli şekilde ele alınan asabiyet kavramı, insan olan her yerde var olan dayanışma ruhunu temsil ettiği için toplumsal sınıflandırmalarda ve isimlendirmelerde sıkça kullanılmıştır.

Birlikteliği sağlayan bu hissin varlığı hakikatken, asabiyet olarak veya başka şekilde ifade edilmesi konusu tartışmaya açıktır. Bu gruplaşma hissi asabiyet olarak kabul edilirse, modern çağın asabiyeti de milliyetçilik düşüncesi olacaktır. İbn Haldun'un ayrımı dikkate alındığında milliyet asabiyeti, sebep asabiyeti olarak değerlendirilebilir. Kan bağına ve soy birliğine dayanmayan milliyet asabiyeti, siyasi

¹³⁰ Akif Kayapınar, “İbn Haldûn’un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (2006), 86.

¹³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 1/95-98.

¹³² Haldun, *Mukaddime*, 1/102.

¹³³ Çağrı, “Asabiyet”, 453-455.

ve içtimai sebeplerden ötürü oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında İbn Haldun'un şehirlerde azaldığını ifade ettiği asabiyet düşüncesi, modern devletlerin oluşumu ile şehirlerde siyasi bir anlam kazanarak tam sistemli hale getirilmiştir. Mensubu olduğu devletteki tüm bireyler, devletin ideolojisi olan zorunlu bir asabiyet ile birbirlerini kollamak ve güçlenerek büyümek durumundadır.

3.2. Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu

Sanayileşme çağı, ekonomik ve askeri alanlar başta olmak üzere sosyal, hukuki, kültürel vb. her alanda çok köklü değişimlere sebep olmuştur. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmesi ile toplumsal düzen kökünden değişmiştir.¹³⁴ Sanayileşme sebebiyle şehirlerde artan nüfus, eskisinden farklı bir anlam kazanmaya başlamış ve modern toplumun temelleri atılmıştır. Değişimden önceki toplumsal düzene bakıldığında Avrupa'da üç farklı zümreden söz etmek mümkündür. Sınıfları doğuştan belirlenmiş olan soylular, en az soylular kadar üst mevkide olan ruhban sınıfı ve geriye kalan köylüler zümrenin en altında yer almaktadır. Sanayi devrimi ile gelişen ticaret hayatı sayesinde en alt zümrenin içinden orta direk denen burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır. Değişimin çıkış noktası, burjuva sınıfının zenginleşip güçlenmesi ve en sonunda köylülerle birlikte üst zümreye başkaldırması ile yaşanmıştır.¹³⁵

Ekonomik sebeplerden kaynaklı dengelerin değişiminin yanı sıra özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyılda filozof ve düşünürler tarafından ortaya atılan fikirlerin etkisiyle mutlakiyetçi monarşinin konumu sorgulanır olmuştur. Ayrıca toplumun tüm fertleri arasında siyasi bir eşitlik yani demokrasi ve adalet gibi kavramlar tartışma konusu olmuştur.¹³⁶ Meşruluğunu kaybetmeye başlayan soylular ve kilise, yeni sosyal yapılar olan modern topluluklara karşı güç kaybetmeye başlamıştır.¹³⁷

Yaşanan gelişmelerden sonra toplumsal ve siyasi düzene bakıldığında, sınıf kavramı ortadan kalkmış, kiliseye ve dine duyulan güven azalmış, tarımdan sanayiye, köyden kente dönüş başlamış ancak yeni yaşam alışkanlıkları yeni problemleri de

¹³⁴ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 117-118.

¹³⁵ John Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 394,399,424.

¹³⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 54-55.

¹³⁷ Yavuz Yıldırım, "Fransız Devrimi'nde Yurttaşlık Ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (2019), 251-271.

beraberinde getirmiştir. Bu durumda “Yeni hayat düzeni nasıl kurulmalıdır?” sorusu, cevap aranan temel konuya işaret etmektedir.

Siyasi düzenin yeni elemanları, kökten değişen toplumun yeniden inşası için belirli bir etnik grubu merkeze alarak ortak bir motivasyon oluşturmaya çalışmışlardır. Toplum mühendisliği olarak adlandırılabilen bu çalışmanın temelinde ortak dil veya ulusal dil vardır. Ulusal dil merkez alınarak yeni bir ulusal pazar, akademik ve kültürel standart, siyasi düzlem oluşturulması amaçlanmıştır.¹³⁸ Kilise de millileştirilmeye çalışılmış, bu şekilde yeni sistemde kilisenin din baskısı üzerinden rakip olması ihtimali de engellenmeye çalışılmıştır.¹³⁹ Eski zümrelerin ortadan kalkmasıyla oluşan kimlik karmaşasında, ulusal dil etrafında ulus kavramının ortaya çıkması adeta bir kurtarıcı görevi görmüştür. Bu yeni toplumsal yapının kontrolü için bir sisteme de ihtiyaç vardır. Eskinin kontrol ve değer mekanizmaları olan din ve monarşinin de artık var olmadığı bu ortamda ulusa dayalı devlet sistemi şekillenmeye başlamıştır.

Tüm bu siyasi değişimler yaşanırken sanayileşmenin de etkisi ile önemi hızla artarak geliştirilen ürünlerden birisi olan matbaa, bilgiye ve habere hızlı ulaşmanın önünü açarak şehirlerde yaşamaya başlayan yeni halk kitlelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Matbaanın kamuoyu oluşturup kitleleri kontrol etmek açısından modern toplumun oluşumuna katkısı oldukça fazladır.¹⁴⁰ Burada birbirini tetikleyen bir döngüye de dikkat çekmek gerekmektedir. Basılı yayınlar hem topluma etki edip kontrol mekanizması oluştururken hem de kontrol edilemeyecek kadar çeşitli fikir ve düşünce akımının oluşmasının önünü açmıştır. Milliyetçilik düşüncesi de böyle bir ortamda; hem doğal bir ihtiyaç olarak, hem kontrol mekanizması olarak ve bir açıdan da modern toplumun birleştirici bir değer arayışına çözüm olarak ortaya çıkmıştır.

3.2.1. Fransız İhtilali

On sekizinci yüzyılda Fransa'nın yapmış olduğu uzun ve maliyetli savaşlar zaten kötü olan ekonominin sebep olduğu krizi daha da artırmıştır. Borçlanmalar, reformlar, hükümet değişiklikleri ve ardı ardına değişen maliye bakanları da

¹³⁸ Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayrietnik Rejimler”, *Doğu Batı* 1/38 (2006), 31.

¹³⁹ Ahmet Faruk Kiliç, “Fransız Devrimi ve Din”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 3/11 (2007), 119-142.

¹⁴⁰ E. Özgür Gönenç, “İletişimin Tarihsel Süreci”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* 28 (2012), 91-95.

ekonominin düzelmesini sağlayamamıştır. 1614 yılından beri toplanmayan üç farklı sınıfın temsilcilerinden oluşan danışma organı Etats-Généraux, 1789 yılında tekrar toplanmasıyla mali krizin çözülmesi amaçlanmıştır. Mecliste bulunan soylular, ruhbanlar ve halk temsilcileri arasında her bir grubun bir oyu mu olacağı yoksa gruplara bakılmadan herkesin ferdi bir oy hakkı mı olacağı konusu gündeme gelmiştir. Yıllar sonra ilk kez toplanıldığı için meclisin nasıl işlediği muallakta kalmıştır. Gruplar arasında bir oylama yapılırsa soylular ve ruhbanlar, halk sınıfına karşı yine galip gelecektir ancak ferdi oylama yapılırsa meclisin yarısını oluşturan halk temsilcileri avantaj elde edecektir. Tartışmaların haftalarca sürmesi sonucunda halk temsilcileri, halkın yüzde 96'sını kendilerinin temsil ettiğini söyleyerek kendilerini Milli Meclis ilan etmişlerdir. Daha sonra vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini de içeren anayasa tartışmaları ve vergi düzenlemeleri için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.¹⁴¹

Paris halkı, kendilerini temsil eden Kurucu Meclis'e destek vermek için ayaklanmış ve hapisanelerde suçsuz yere yattıklarını düşündükleri mahkûmları serbest bırakmışlardır. Olaylar tüm Fransa'nın geneline yayılmış ve köylüler derebeylerinin şatolarına baskınlar düzenlemeye başlamışlardır. Tam bu dönemlerde Avusturya ile savaşa girilmiş ve elde edilen zafer ihtilalcilerin elini güçlendirmiştir. Savaşın ardından kazanılan zafer milli duyguları artırmış, imparator tahttan indirilmiş ve yönetim, yeni kurulan İhtilal Konseyine bırakılmıştır. İhtilal Konseyi'nin yeni gündemlerinden birisi, devrimin tüm Avrupa'ya ihraç edilmesi fikri olmuştur. Bu süreçten sonra Fransa, etrafındaki devletlerle sürekli savaflara girmiş ve savaşların gidişatına göre ülkedeki siyasi sistemde istikrar yakalanamamıştır. Kralcılar, meşrutiyetçiler ve liberaller arasında geçen çekişmeler nedeniyle, siyasi sistem cumhuriyet ile monarşi arasında bir döngü halinde gidip gelmiştir.¹⁴²

Fransız İhtilali olarak adlandırılan bu başkaldırı hareketi, modern toplum düzeninin oluşmaya başladığı ilk kıvılcım sayılmaktadır. Fransa'dan başlayıp Avrupa geneline yayılan bu değişim hareketi sonucunda, toplumlar bir kimlik bunalımına girmiştir. Daha önce efendi olan krallar veya derebeyleri yok olmuş, kilisenin itibarı sarsılmış, toplumsal sınıf ayrımları kalkmaya başlamıştır. Toplumların yeni kimlik ihtiyacını ulus, millet, vatandaş gibi yeni kavramlar sağlamıştır.

¹⁴¹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914, 56-59.

¹⁴² Azmi Özcan, "Fransa", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 178-181.

3.2.2. Ulus devleti

Arapça devle kelimesinin Türkçe karşılığı olan devlet sözcüğü, birbiri ardına döndürmek, el değiştirmek, üstün gelmek, hâkimiyetin el değiştirmesi anlamlarına gelmektedir. Eski dönemlerdeki devlet ile modern dönemlerdeki devlet arasında bazı farklılıklar olsa da devlet, siyasi gücün kurumsallaşması veya sürekli devam eden siyasi yapı olarak her dönem aynı amaca hizmet etmiştir. Devlet, siyasi yapısının şekli, anlamı, ahlaki sınırları vs. bakımlarından kültürel zenginliklere göre de şekillenmektedir.¹⁴³ Bürokratlardan oluşan devlet, belirli sınırlar içinde yaşayan toplulukları baskı ile yönetme ve kural koyma yetkisine sahiptir.¹⁴⁴ Tarih boyunca var olduğu ve kültürel farklılıklara göre şekillenebildiği anlaşılan devlet kurumu, modern dönemde daha farklı bir dönüşüm yaşamış ve yapısı oldukça değişmiştir.

26 Ağustos 1789'da Fransa'da Ulusal Kurucu Meclis tarafından kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin üçüncü maddesi; *"Her egemenliğin ilkesi, öz olarak Ulus'un içindedir. Hiçbir kurum, hiçbir kişi açıkça ulustan kaynaklanmayan bir otoriteyi kullanamaz."*¹⁴⁵ şeklindedir. Özgür bir birey yaratma fikri ile toplumun içindeki ayrıştırıcı tüm parçalar reddedilerek daha kapsayıcı büyük bir bütün oluşturan yurttaşlık kavramı ortaya çıkarılmıştır. Yurttaşlar arasındaki kültürel ve sosyal farklılıkları görmeden, herkesin eşit olduğu yasalar yapılarak bir birliktelik sağlanacaktır. Ortak çıkarların gözetilmesi ve bütünleşme ile bir ulus var olacaktır. Halkların egemen olduğu bu modern devlet sistemine ulus devleti denmektedir.¹⁴⁶

Ulus devleti sisteminin gelişmesinde, kapitalist ekonomi anlayışının da önemli bir etkisi olmuştur. Kapitalist ekonomi anlayışı, işgücünün metalaşması fikri üzerine kuruludur. Bu sistemde işgücü satılık bir şeydir ve sömürülmeye müsaittir. Siyaset ve ekonomi arasında ayrım olsa da yeni toplumsal düzende iki taraf olan, sermaye sahipleri ve artık efendisi olmayan yurttaşlar arasındaki ilişkinin düzenlenmesi ulus devlet denen siyasal kurumun görevi olduğu için siyaset ve ekonomi birbirlerini yoğun bir biçimde etkilemiştir.¹⁴⁷

¹⁴³ Ahmet Davutoğlu, "Devlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 234-240.

¹⁴⁴ Recep Boztemur, "Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik", *Doğu Batı* 38 (Ekim 2006), 169-170.

¹⁴⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları (ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 610, 613-614.

¹⁴⁶ Özcan, "Milliyetçilik", 84-87.

¹⁴⁷ Boztemur, "Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik", 171-172.

Fransız İhtilali, bu sistemin ortaya çıkmasında bir kıvılcım görevi görse de öncesinde yaşanan siyasi ve kültürel değişimlerin birikimi yadsınamaz. Fransa’da başlayarak Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada etkili olan ulus devlet anlayışında, yurttaşların özgür bir bireye dönüştürülmesi fikri temel amaçtır. Ancak toplum, yeni bir kalıba sokularak ulus denen bir kavramla isimlendirilmeye başlanmıştır. Artık herkes bağlı olduğu devletin bir yurttaşı olmuştur. Veyahut farklı bir açıdan, her ulusun kendi devletini kurabilmesinin önü açılmıştır.

3.3. Dünya’da Milliyetçilik

Fransız İhtilali ile ortaya çıktığı varsayılan milliyetçilik düşüncesi kısa sürede tüm Avrupa’da yayılmış ve dünya genelinde de etkili olmaya başlamıştır.¹⁴⁸ Fransız İhtilalinin etkileri en çok Avrupa’da hissedilmiştir. 1815’te Viyana Kongresi’nde birleştirilen Belçika ve Hollanda Kral I. Wilhelm tarafından yönetilirken, 1830’da milliyetçi ve liberal bir ihtilal yaşanmış ve Belçika bir yıl sonra sınırları belirli olan bağımsız devletini kurmuştur. Belçika’daki ayaklanmanın akabinde Rusya’nın kontrolünde olan Polonya’da da halk ayaklanması yaşanmıştır. Rusya ile savaşa girip kaybeden Polonya, Belçika gibi bağımsız bir devlet kuramamıştır. 1920-21 yıllarında İtalya’da da ayaklanmalar kendini göstermiştir. Avusturya’nın müdahil olmasıyla buradaki ayaklanmalar da bastırılmıştır. Almanya’da ise Prusya’nın kalkışması ile Alman milli kimliği örgütlenmeye çalışılmıştır. 1830’larda İber Yarımadasında da Portekiz ve İspanya arasında özgürlükçülüğü savunan krallar arasında bir mücadele yaşanmıştır. Bu yıllardaki ayaklanmalardan İngiltere’de nasibini almıştır. İngiltere, diğer devletlere göre daha özgürlükçü sayılabilecek olsa da soylularla halk arasındaki sınıfsal ayrım eleştirilmektedir. Ancak 1830’da Avrupa’nın genelinde yaşanan ihtilal hareketleri sonucu İngiltere’de de muhafazakârlar mecliste çoğunluğu kaybetmişler ve siyasi sistemde eleştirilen bazı sorunlar çözülmüştür. 1830 Avrupa ihtilallerinin üzeri kapatılmış olsa da 1848’de İsviçre’de tekrar ortaya çıkmış ve tüm Avrupa yine çalkalanmaya başlamıştır.¹⁴⁹ Avrupa’da On dokuzuncu yüzyıl, milletlerarası çok sert mücadeleler ile geçmiş ve tüm ulusların katılacağı büyük bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı yaşanana kadar bu gerginlik artarak devam etmiştir.

¹⁴⁸ Bengül Polat, “Fransız İnkılabı’nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (01 Ocak 2005), 149-167.

¹⁴⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 131-176.

Avrupa'daki gelişmeler sadece Avrupa'da kalmamış ve etkileri yayılmaya başlamıştır. Dönemin hakim gücü olan devletlerin siyasal sistemlerindeki değişimler, diğer devletler veya milletleri de etkilemektedir. Napolyon'un Mısır seferinde kullandığı “Mısır Mısırlılarındır” sloganı, o bölgedeki insanların zihinlerine milli bir kimlik oluşturma fikri bırakmıştır. Mısırlı-Arap entelektüelleri o dönemde Osmanlı ve Mısır kelimelerini yan yana görmek istememişler ve milliyetçilik tohumları kalplerinde yavaş yavaş yeşermeye başlamıştır.¹⁵⁰ Ancak ciddi manada bir Arap Milliyetçiliğinden ancak yüz yıl kadar sonra söz etmek mümkün olmuştur.¹⁵¹

Mısır örneğinden başka, balkanlarda Rusların kışkırtması ile Osmanlı imparatorluğuna bağlı farklı etnik gruplar bağımsızlık mücadelesi vermeye başlamışlardır. Kendi etnik gruplarına ait milli bir ulus devleti kurma hayali dünyadaki tüm coğrafyalarda kendini göstermiştir.¹⁵² İlk başlarda dış devletlerin mücadele ettiği diğer devleti güçsüzleştirmek için bir tehdit olarak kullandığı azınlıkları/milletleri ayaklandırma yöntemi, gün geçtikçe kontrolden çıkmış ve kendini ulus olarak görüp örgütlenme eğilimi olan tüm topluluklarda bağımsızlık düşüncesi oluşmaya başlamıştır.

3.4. Osmanlı'da Milliyetçilik

Milliyetçilik düşüncesi, Batıdaki şeklinden farklı olarak Osmanlı Devletinin hakim olduğu Anadolu ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika gibi Müslüman coğrafyalarda ilk başlarda sömürüye karşı ortak bir direniş olarak algılanmış iken; zaman geçtikçe laikleşip değişime uğrayarak Batıdakine benzer bir hal almıştır. Kendini meşrulaştırmaya çalışan Milliyetçilik düşüncesi, bulunduğu coğrafyadaki topluma uygun bir dil, tarih vb. oluşturmuş ve hatta ırk inşa etmiştir.¹⁵³ Modern bir kavram olan milliyetçi düşüncüyü bugün bile bir kalıba sokmak zorken, yeni olduğu dönemlerde anlamak kolay olmamıştır. Milliyetçiliğin başlı başına bir ideolojiye dönüşüp güçlenmesi karşısında, İslam dünyası güçlü bir tepki verememiştir. İlk başlarda toplumsal birliğin anahtarı olarak algılanan milliyetçilik fikrinin dönüştüğü son hal karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Mehmet Akif, *Hüsran* şiirinde “Hani

¹⁵⁰ Yaşar Demir, “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 2/5 (10 Eylül 2015), 130-146.

¹⁵¹ Turgay Uzun, “Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4/2 (2000), 257-275.

¹⁵² Carlton J. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 13.

¹⁵³ Özcan, “Milliyetçilik”, 30/84-87.

milliyetin İslâm idi... kavmiyyet ne?” dizesi ile mevcut durumdan rahatsızlığını dile getirmiştir.¹⁵⁴

Osmanlı’da milliyetçilik düşüncesinin ilk dikkat çekici etkilerinin, Yusuf Akçura’nın “Üç Tarzı Siyaset” başlıklı makalesi ile oluşmaya başladığı düşünülmektedir. Entelektüel camiada fikrî tartışmalar yaşanırken; Balkanlar başta olmak üzere Mısır ve Suriye bölgesinde yaşanan ayaklanmalar, Osmanlı askerlerini gün geçtikçe Türk milliyetçiliğine yöneltmiştir. Bu süreçten etkilenen Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi pek çok fikir adamı da, çağın bir zorunluluğu olarak millileşmek gerektiğini savunarak Türk milliyetçiliğini vurgulayan çalışmalar yapmışlardır.¹⁵⁵ İslamlaşmayı savunan düşünürler ise milliyetçilik düşüncesini eleştirmişler ve İslam’da milliyetçiliğin yeri olmadığı savunmuşlardır. Ziya Gökalp bu eleştirilere karşı, ulusallık düşüncesini İslam dünyasına ilk getirenlerin Araplar ve Arnavutlar olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁶ Babanzâde Ahmed Naim ise Arnavutların ve Arapların milliyetçilik sevdasına tutulup hüsrana uğradıklarını örnek vererek, Türk Milliyetçiliğinin güçlenmesi için çalışanları uyarmış ve ulusa değil İslam’a bağlı bir toplum bilinci aşlamaya çalışmıştır.¹⁵⁷ Milliyetçilik düşüncesi hakkındaki bu tartışmalar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında artmıştır. Öncesinde yaşanan gelişmelere bakıldığında Türk milliyetçiliği fikrinin nasıl yükseldiği daha net anlaşılabacaktır.

Milliyetçilik fikrinin oluşmaya başlaması ile Osmanlı Devletine mensup gayrimüslim entelektüeller kendi geçmişlerini araştırmaya başlamışlardır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da yazılan milli tarihler örnek alınarak geçmişten bugüne gelen milli bir tarih yazılmaya başlanmıştır.¹⁵⁸ On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda savaşlar nedeniyle pek çok toprağını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, savaşlar haricinde bir de bağımsızlık mücadelesine giren Hristiyan halkların tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin bu süreçten sonra yaşayacağı pek çok olaya ön ayak olarak ilk ayaklanma Yunanistan’da gerçekleşmiştir. İngiltere, Fransa ve başrolde Rusya’nın da karıştığı olaylar sonucunda 1829’da Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır. Yaklaşık

¹⁵⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, ed. M. Ertuğrul Düzdağ (İzmir: Sütun Yayınları, 2007), 183.

¹⁵⁵ Özcan, “Milliyetçilik”, 30/84-87.

¹⁵⁶ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 36.

¹⁵⁷ Babanzade Ahmet Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, ed. Fahrettin Gün (Beyan Yayınları, 2018), 50-51.

¹⁵⁸ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, 26.

bir asır boyunca Balkanlarda sürececek olan çekişmeler sonucunda; Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan ve Arnavutluk bağımsızlıklarını kazanarak devletlerini kurmuşlardır.¹⁵⁹

Osmanlı'nın Akdeniz'deki hâkimiyeti için stratejik önemi olan Cezayir, 1830'da Fransa tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Cezayir'in sebep olduğu köle tazminatlarından sıyrılmak için "Cezayirliler savaş ve barış yapmakta serbesttir."¹⁶⁰ şeklindeki tutumu, Cezayir'in işgal edilmesinin önünü açmıştır. Cezayir'in kaybedilmesinin üzerinden çok geçmeden 1831'de Mısır'da Mehmed Ali Paşa ayaklanması başlamış ve uzun yıllar Osmanlı'yı meşgul etmiştir. Rusya ile 1853'te girilen savaş Osmanlı Devletini hem yüksek mali sorumluluklar altına sokmuştur hem de topraklarındaki hâkimiyet gücünü gittikçe zayıflatmıştır. Bununla birlikte Osmanlı toprağı olan Suriye ve Cidde'de mezhepler arası çatışmalar nedeniyle ayaklanmalar baş göstermiştir.¹⁶¹

Doğu'daki ayaklanmalara ve kaybedilen topraklara bakıldığında, olayların Balkanlardaki gibi ulusların bağımsızlık mücadelesi nedeniyle yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Doğu hattındaki sıkıntılar genelde; devletin zor günler geçirmesini fırsat bilenlerin isyana kalkışmaları, başsız kalan bazı bölgelerin farklı devletlerce istila edilmesi ve bazı bölgelerdeki yönetsel hatalar gibi sebeplerden kaynaklanmıştır. Bu nedenle Avrupa'dan uzaklaştıkça ulusçuluk ve milliyetçilik düşüncesinin etkisinin azaldığı söylenebilir. Osmanlının Ortadoğu'da hâkim olduğu topraklarda farklı etnik gruplar, aşiretler, milletler vs. birbirleri ile çatışma halinde olsalar da bu çatışmalar, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar ciddi bir Arap milliyetçiliğine dönüşmemiştir.

Osmanlı Devleti içinde büyük bir nüfusa sahip olan Araplarda on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Arap milliyetçiliğı fikri yayılmaya başlamıştır. Peygamber soyundan gelmeleri, Kur'an dili olan Arapçayı konuşmaları ve dilleriyle gurur duymaları gibi etkenler Arap milliyetçiliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ve farklı bölgelerdeki ayaklanmalar, merkezi otorite ile bölge arasındaki kopukluğu artırmıştır. Muhammed Abduh gibi kişilerin liberal ve

¹⁵⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 179.

¹⁶⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 188-190.

¹⁶¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 200-275.

modern bir İslam inşa etme çabaları da hilafet ve padişaha karşı bağlılığı zayıflatan etkenler olmuştur.¹⁶²

Irak ve Suriye’de kurulan devlet okullarında yabancı dil öğrenip bürokrat olan Hristiyan gençler, Balkan toplumları gibi Batı’dan etkilenmeye başlamışlar ve etnik bir kimliğe sahip olma duyguları 1970’li yıllarda Arap Milliyetçiliği olarak kendini göstermeye başlamıştır. Müslüman Arapların milliyetçilik düşüncesi ise tam anlamıyla 1908’de ateşlenmiştir. İttihat ve Terakki’nin hükümeti ele geçirip II. Meşrutiyet’i ilan etmesiyle birlikte sekülerizmi benimseyen Jön Türklerin hilafete karşı olan tutumu, Araplarla ve diğer Müslüman milletlerle birlikteliği sağlayan son kalenin de yıkılmasına neden olmuştur. Bu tarihlerde kurulan onlarca örgüt ve cemiyet Arap Milliyetçiliğini yaymak için faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁶³

Osmanlı Devleti içinde etkin olan Arnavutlar da Araplar gibi II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte yeni eşitlikçi politikalardan rahatsız olmuşlar ve Arnavut milliyetçiliği oluşmaya başlamıştır. Komşuları olan Yunanistan ve Sırbistan’ın yayılmacı ve saldırgan hareketlerine karşı ulusal bilincin oluşturulması için *Prizren Ligası* kurulmuştur. Birinci dünya savaşına kadar zaman zaman ayaklanıp bağımsızlığını ilan eden Arnavutların bağımsızlığı, savaş sonrasında Başkan Wilson’un onaylamasıyla kesinleşmiştir.¹⁶⁴

Osmanlı Devletinde milliyetçi hareketlere bakıldığında; ilk önce balkanlardaki Hristiyan toplumların verdiği ulusal mücadeleler dikkat çekmektedir. Daha sonra Arapların milliyetçi düşünceleri oluşmaya başlasa da İslamlaşma düşüncesi ve hilafet makamı bir süre daha birleştirici bir güç olarak dağılmayı geciktirmiştir. Ancak Arapların ardından Arnavutların da ulusallaşma hareketlerine katılmaları, İslamlaşma fikrinin başarısız olduğunu göstermiş ve son olarak Türkler de ulusallaşma düşüncesini benimsemişlerdir. Bu süreç ulusal hareketlerinin birbirlerinden etkilenererek artmasına yol açmıştır. Ayrıca bölgede var olan Batılı devletlerin böl parçala yönet politikası, çok uluslu yapısı ile Osmanlı Devletinin dağılmasında oldukça etkili olmuştur. Avrupa’da ve Ortadoğu’da yaşanan gerilimler, ulusal

¹⁶² Uzun, “Osmanlı Devleti’nde Milliyetçilik Hareketleri”, 258-262.

¹⁶³ Kemal H. Karpat, *Osmanlıda Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 138-139.

¹⁶⁴ Uzun, “Osmanlı Devleti’nde Milliyetçilik Hareketleri”, 263-265.

bağımsızlık mücadeleleri, modernizm ve sanayileşmenin etkileri milletlerarası büyük bir savaşın yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

3.5. Büyük Savaşın Sonunda Yeni Düzen

Avrupalı devletleri Milliyetçilik çatışmalarına emperyalizm de eşlik etmiş ve tüm dünyada Avrupalıların sömürge istilası hat safhaya çıkmıştır. 1500’li yıllarda Avrupalılar, dünya topraklarının yüzde 7’sini kontrol ederken, 1870’ten sonra dünyanın yüzde 84’ünü kontrol edecek konuma gelmişlerdir.¹⁶⁵ 1914’e gelindiğinde ise milletlerarası ilk büyük savaş yani Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Savaş; büyük devletlerin, küçük devletlerin ve devlet isteyen ulusların çatışmasının verdiği ağır bir yıkımdan sonra sona erdiğinde, süper güç olarak ortaya yeni çıkmaya başlayan ABD’nin Başkanı Wilson, yeni kurulacak devletlerin sınırlarının etnik kökene göre belirleneceği fikrini benimsemiş ve milliyetçilik düşüncesi daha önemli bir konuma yerleşmiştir.¹⁶⁶

Savaşın sonunda ABD başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918’de kongrede okunan ve tarihe Wilson İlkeleri olarak geçen bildiride; askeri, ekonomik ve siyasi konular haricinde ulusların durumu hakkında ifadeler dikkat çekmektedir. Raporun dördüncü maddesinde “Ulusların silahlanması...”, beşinci maddesinde “...halkların çıkarları ve egemenlik istemlerini dikkate alacak biçimde...”, yedinci maddesinde “...devletin ulusal egemenliği yeniden kurulmalıdır.”, dokuzuncu maddesinde “...sınırları ulusal esaslara göre yeniden çizilmelidir.”, onuncu maddesinde “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki halkların özerk gelişmeleri sağlanmalıdır.”, on birinci maddesinde “...ulusal bağları dikkate alınarak çizilecek sınırları...”, on ikinci maddesinde “Osmanlı İmparatorluğu’nun, nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır.” ifadeleri yer almaktadır.¹⁶⁷ Bu ifadeler, ulusların kendi kimliklerini koruma ve kendi kaderlerini tayin etme hakkını vurgulayarak uluslararası ilişkilerde denge arayışını yansıtmaktadır. Ulusların, örgütlenebildiklerinde kendi devletlerini kurabilmelerinin önü açılmıştır. Savaş sonrası dönemde, Avrupa haritası yeniden

¹⁶⁵ Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, 926-929.

¹⁶⁶ Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, 1044.

¹⁶⁷ İhsan Şerif Kaymaz, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 23/67-68-69 (04 Kasım 2007), 150-151.

Çizilmiş ve uluslararası toplum, Wilson ilkelerinden de anlaşıldığı gibi ulus devletlerinin egemenliğı altında şekillenmeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı, birçok imparatorluğun çöküşüne ve etnik, kültürel ve dini farklılıklara dayalı yeni ulus devletlerin ortaya çıkışına yol açmıştır. Ulusal kimlik ve bağımsızlık arayışları güçlenmiş ve milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmıştır. Savaş sırasında birçok ulus, kendi kaderini tayin hakkı ilkesine dayanarak bağımsızlık mücadeleleri vermiştir. Ancak her millet ya da topluluk ulusal bir devlete sahip olamamıştır.

Fransa'da, Fransızların yanı sıra Bretonlar ve Flamanlar varlığı, İngiltere'de, İskoçlar, Gali'ler ve İrlandalılar; İspanya'da, Katalanlar ve Basklılarını olması, kurulan ulus devletlerin tek bir ulustan oluşmadığını göstermektedir.¹⁶⁸ Tüm bu azınlıklar, küçük gruplar ve grupların bazı özellikleri görmezden gelinerek üstün bir topluluk ve tek bir ulus olarak aynı çatı altında toplanılmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik zerine şekillenen yeni siyasal sistemde oluşturulmaya çalışılan ulusal kimlik algısı başarılı olmuş ve kurulan ulus devletlerin içerisinde yer alan herkes o devletin vatandaşı olmak düşüncesine yaklaşmıştır. Ancak, ilerleyen süreçte ulus devletlerinin egemenliğı ve milliyetçilik fikri, uluslararası ilişkilerde çatışmalara da yol açmış ve çok geçmeden başka bir büyük dünya savaşı yaşanmıştır.

---

¹⁶⁸ Hayes, *Milliyetçilik*, 20.

4. DAVAY-I KAVMİYET RİSALESİ ÜZERİNDEN İSLAM-MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ VE KAVMİYETÇİLİK ELEŞTİRİSİ

4.1. Risalenin Kısa Tanıtımı

Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyet*¹⁶⁹ başlıklı risalesi *Sebilürreşâd Mecmuası*'nın 1914 yılında çıkan 293. sayısında yayınlanmıştır.¹⁷⁰ Daha sonra kitap olarak da neşredilen risalenin 1960'lı yıllardan sonra Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine uyarlamaları yayınlanmıştır. İlk çalışmayı *İslam Irkçılığı Menetmiştir* başlığı ile Abdullah Işıklar hazırlamıştır. Daha sonra Ömer Lütü Zararsız *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik* başlığı ile yayınlamıştır. Ertuğrul Düzdağ ise *İslam'a Göre Irkçılık* başlığı altında Ahmed Naim'in risalesini inceleyip sadeleştirmiştir.¹⁷¹ Fahrettin Gün'ün açıklamalı latinize çalışması, *İslâm'da Irkçılık ve Milliyetçilik Dâvâsı* başlığı ile, Abdülkerim Asılsoy'un ve Bedirhan İpek'in latinize çalışmaları ise risalenin başlığı değiştirilmeden *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet* ismiyle yayınlanmıştır.

Risale ile ilgili ilk latinize çalışmayı *İslam Irkçılığı Menetmiştir*¹⁷² başlığı ile Abdullah Işıklar hazırlamıştır. Işıklar, risaleyi latinize ederken olduğu gibi bırakmamış bazı sadeleştirmeler de yapmıştır. Özellikle 'kavmiyet' kelimesi yerine çeviri boyunca 'ırkçılık' kelimesini kullanması dikkat çekmektedir.

Ömer Lütü Zararsız risaleyi *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik*¹⁷³ başlığı ile yayınlamıştır. Zararsız, kitabın önsözünde çeviri yaparken anlamı bozmadan sadeleştirmeye başvurduğunu ifade etmektedir. Bu sadeleştirme sırasında ırkçılık ve milliyetçilik gibi kavramların yeni anlamlar kazanıp değişebildiğine dikkat çekmektedir. Anlamı bozmadan sadeleştirdiğini iddia ettiği 'kavmiyet' ve 'asabiyet' kavramları yerine 'milliyetçilik' ve 'ırkçılık' kavramlarını kullanmıştır. Bu çevirinin, risalenin yazılış amacına uygun olacağını savunmaktadır.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Kaynak olarak da risaleyi değerlendirirken Fahrettin Gün tarafından latinize edilerek hazırlanan *İslâm'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası* başlıklı esere başvurduk; Babanzade Ahmet Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, ed. Fahrettin Gün (Beyan Yayınları, 2018).

¹⁷⁰ Babanzâde Ahmet Naim, "İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyet", *Sebilürreşâd* 293 (1914), 114-128.

¹⁷¹ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 15.

¹⁷² Babanzade Ahmet Naim, *İslâm Irkçılığı Menetmiştir*, çev. Abdullah Işıklar (İstanbul: Sönmez Matbaası, 1963).

¹⁷³ Babanzade Ahmet Naim, *İslamda Irkçılık ve Milliyetçilik*, ed. Ömer Lütü Zararsız (Ankara: İkbal Yayınlar, 1979).

¹⁷⁴ Naim, *İslamda Irkçılık ve Milliyetçilik*, 24.

Ertuğrul Düzdağ risaleyi, *İslam'a Göre Irkçılık*¹⁷⁵ başlığı altında ele almıştır. Çalışma içerisinde kavramların kullanımında, başlıkta olduğu gibi 'kavmiyyet' ve 'asabiyyet' yerine 'ırkçılık' kelimesi tercih edilmiştir. Birkaç bölümde ise kavmiyet kavramı değiştirilmeden kullanılmış, milliyetçilik kavramı ise risalenin aslında kullanılmadığı gibi bu çalışmada da hiç kullanılmamıştır.

Fahrettin Gün, *İslâm'da Irkçılık ve Milliyetçilik Dâvâsı*¹⁷⁶ olarak farklı bir başlık kullanmış ancak risaleyi olduğu gibi latinize etmiş ve parantez içinde kelimelerin günümüze uygun gelecek karşılıklarına yer vermiştir. Örneğin risalenin orijinalinde geçen 'kavmiyetçilik' kelimesini vermiş ve yanında açıklama olarak parantez içinde (milliyetçilik) kelimesini kullanmıştır. Diğer tüm kelimeleri de aynı şekilde Osmanlıca haliyle bıraktıktan sonra yanında parantez içinde günümüz Türkçe karşılıklarını vermiştir. Ancak diğer tüm kelimeleri nasıl açıkladığından çok "kavmiyet" kelimesini nasıl açıklayıp çevirdiği, kavramsal tartışmalara konu olması bakımından daha fazla dikkat çekmektedir.

Abdülkerim Asılsoy çalışmasında, risaleyi orijinal başlığını değiştirmeden *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*¹⁷⁷ olarak kullananlardandır. Latinize çalışması, risalenin orijinali hiç değiştirilmeden olduğu gibi yapılmıştır. Osmanlıca ve farsça kelimelerin açıklamaları dahi eklenmemiştir. Risalede yer alan ayet ve hadislerin Arapçaları ise çalışmaya eklenmiştir. Abdülkerim Asılsoy'un çalışmasında, kavramsal tartışmalara kaynak olacak farklı bir kullanım veya açıklama bulunmamaktadır.

Risaleyi orijinal ismine sadık kalarak *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*¹⁷⁸ başlığıyla latinize eden Bedirhan İpek, diğer çalışmalarda risalenin isminin değiştirildiğine vurgu yaparak kendisinin her şeyi olduğu gibi çevirdiğini ifade etmektedir. Çalışmasında, söylediği üzere 'kavmiyet' gibi kavramları olduğu gibi bırakmıştır. Kavramları orijinal haliyle bıraksa da açıklamalarında, Babanzâde Ahmed Naim'in kavmiyet kavramını kullanarak, milliyetçilik ve ırkçılığı eleştirdiğini belirtmektedir. Konuyla ilgili Kavmiyetçilik, Milliyetçilik, Irkçılık gibi bir kavramsal ayrım yapmamış, yasaklanan düşüncenin doğrudan milliyetçilik olduğunu savunmuştur. Bu

¹⁷⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997), 11-72.

¹⁷⁶ Babanzade Ahmet Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, ed. Fahrettin Gün (Beyan Yayınları, 2018).

¹⁷⁷ Kara - Kaya, *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 437-471.

¹⁷⁸ Babanzade Ahmet Naim, *İslam'da Davayı Kavmiyet*, çev. Bedirhan İpek (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2013).

konuda kavramsal ayrım yapanların da milliyetçiliği temize çıkarmak niyetiyle böyle bir ayrım yaptığını vurgulamaktadır.¹⁷⁹

Risalenin yazıldığı dönemden günümüze kadar gelen süreç boyunca latine edilip üzerine çalışmalar yapılması, risalenin güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Risale hakkında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan kavramsal uyumsuzlukların da risalenin yazıldığı dönemde olduğu gibi devam etmesi, risalenin güncellik iddiasını desteklemektedir. Diğer taraftan risaledeki kavramların, farklı kavramlar yerine kullanılması kavramsal tartışmayı daha da karmaşık bir noktaya taşımaktadır. Bu nedenle konuyu ele alırken, kavramsal problemleri ve anlam kaymalarını en aza indirmek için kavramları olduğu gibi risaledeki orijinal haliyle kullanmak daha uygun olacaktır.

Babanzâde Ahmed Naim, kendi beyanıyla risaleyi, *İslam Mecmuası* 'na yöneltilen sorulara cevap vermek amacıyla kaleme aldığını dile getirmiştir. 1914 yılında Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi, “*İslâm ve Terakkî*” başlıklı bir yazı yazmıştır. Yazıda, İslâm dinine uygun bir kardeşlik anlayışının sağlanabilmesi için ‘*kavmiyetçilik*’ ten uzak durulması gerektiğini anlatmaktadır.¹⁸⁰ Bu yazıya karşılık *Takib ve Tenkid Mecmuasının* sahibi Nüzhet Sâbit, Musa Kâzım Efendi’ye şu soruları yöneltmiştir:

1. “İddia-yı kavmiyet ne derecede memnudur ve hangi sureti memnudur?”
2. “Ben Arabım ve benden daha Arabı yoktur” diye bir hadis-i şerif vardır deniliyor. Bu hadis-i şeriften -eğer mevzu (uydurma hadis) değilse- maksûd nedir?”
3. “Türkçe yahut Çince konuşan bir Müslüman, Türküm, Çinliyim demekle iddia’yı kavmiyet etmiş olacak mı?”
4. “Yoksa maksad-ı aslî diğer kavmiyet ve milliyetleri zelil görmemek midir?”¹⁸¹

Musa Kazım Efendi’ye yöneltilen bu suallere Kazım Efendi’nin sessiz kalması üzerine Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm’da Dâvâ-yı Kavmiyyet* başlıklı risaleyi kaleme almıştır. Babanzâde Ahmed Naim, Musa Kazım Efendi yerine bu

¹⁷⁹ Naim, *İslam’da Davayı Kavmiyet*, 21-23.

¹⁸⁰ Musa Kazım Efendi, “İslâm ve Terakkî”, *İslâm Mecmuası* 1/1 (08 Şubat 1914), 1.

¹⁸¹ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 290-291.

sorumluluğu üstlenerek dostunun yükünü hafifleteceğini düşündüğünü ifade etmektedir.¹⁸²

İslamcı bir düşünür ve mütefekkir olan Babanzâde Ahmed Naim'in, kavmiyetçilik düşüncesi karşısındaki tutumu bu risale ile başlamamıştır. *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* başlıklı risaleyi kaleme almadan daha önce "Arap İttihad Kulübü'nü Tenkid" başlıklı yazısı ile kavmiyetçilik düşüncesine kapılan Araplara karşı tenkid yazısı hazırlamıştır.¹⁸³ Dolayısıyla onun kavmiyetçiliğe ilişkin düşüncelerine farklı eserlerinden de ulaşmak mümkündür.

4.1.1. "Arap İttihad Kulübü'nü Tenkid"

Babanzâde Ahmed Naim, İttifak Gazetesi'nin 17 Ağustos 1324/30 Ağustos 1908 tarihli 14. sayısında yayınlanan "Arap İttihad Kulübü'nü Tenkid" başlıklı yazısında, "Arap Kulübü" kurularak Arap milliyetçiliğinin oluşmaya başlamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Müslümanların tarih boyunca ırkçılıktan kaynaklı çektiği sıkıntılara değinmiş ve nesep ile övünmenin Peygamber efendimiz tarafından yasaklanmasının üzerinden bin üç yüz elli sene geçtiğini ifade etmiştir. Eğer bir amaç için toplanılacaksa, Arap Kavmi özelinde değil tüm Müslümanlara açık olarak, birlik beraberlik içerisinde toplanılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸⁴

Babanzâde Ahmed Naim'in yazısına cevap olarak İttifak gazetesinde bazı yazılar yayınlanmış ve yazılarda; bu oluşumun durup dururken ortaya çıkmadığı, Arapların toplumda dışlanmaya başlandığı ancak kurulan kulübün Osmanlı'yı parçalamak için kurulmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca cemiyetin yapılacak olan ilk toplantısına Babanzâde Ahmed Naim de davet edilmiş ve gelirse şeref vereceği ifade edilmiştir.¹⁸⁵

Babanzâde Ahmed Naim, milliyetçiliğin, Müslümanların birliğini bozduğunu düşündüğünden renk ve ırk fark etmeksizin tüm milliyetçi hareketleri eleştirmiştir. "Arap İttihad Kulübü'nü Tenkid" yazısından altı yıl sonra yayınlanan *İslâm'da*

¹⁸² Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 46-48.

¹⁸³ Orhan Keskintaş, "II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması: Babanzade Ahmet Naim Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/İktisadi ve İdari Bilimler (18 Aralık 2020), 148.

¹⁸⁴ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi*, 81-85.

¹⁸⁵ Düzdağ, *Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi*, 85-89.

Dâvâ-yı Kavmiyyet başlıklı risalesinde de milliyetçiliğe karşı yaptığı eleştirinin temelini Türk milliyetçiliği oluşturmaktadır.

4.2. Babanzâde Ahmed Naim’e Göre İslam’da Kavmiyetçilik

Babanzâde Ahmed Naim’e göre, kavmiyet ve cinsiyet davaları geçmişten beri var olan fikirler olmayıp sonradan gündem olmuş düşüncelerdir. Kavmiyetçilik meselesinin on beş yirmi yıldır var olduğunu ve meşrutiyetten itibaren de hayat memet meselesi haline geldiğini ifade etmektedir.¹⁸⁶

Babanzâde Ahmed Naim, sonradan ortaya çıktığını ifade ettiği kavmiyetçiliğin Avrupa’dan ihraç edildiğini ve İslam’ın varlığını tehdit eden zararlı bir düşünce olduğunu savunmaktadır. Avrupa’dan sürekli kötü şeyleri almak gibi yanlış bir alışkanlık kazanılması konusunda öz eleştiri yapmaktadır. İlk bakışta faydalı gibi görünen bu düşüncenin aslında “bulaşıcı bir Frenk hastalığı”¹⁸⁷ olduğunu ve bu yanılmanın anlaşılmasının çok uzun sürmeyeceğini de vurgulamaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, Musa Kazım Efendi’ye katıldığını belirterek, dâvâ-yı cinsiyetin İslam’a göre yasaklandığını ve bu düşüncenin bir cahiliyet davası olduğunu savunmaktadır. İslam beldeleri dağılmaya yüz tutmuşken geriye kalan bir avuç Müslümanın da kavmiyetçilik sevdasına kapılarak birlik ve beraberliği zedelemelerini “cinnet” durumu şeklinde ifade etmektedir. Kavmiyetçilik sevdasına kapılan Arnavutların, sonunda küfür ülkesine döndüğünü ve buradan ders çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸⁸

Babanzâde Ahmed Naim, dâvâ-yı cinsiyet fikrine kapılan Arapların amaçlarının tam olarak anlaşılmadığını ancak yakın ilişkiler içinde olduğunu ifade ettiği Türkçülerin fikirlerini ve amaçlarını daha iyi anladığını söylemektedir. Ayrıca Kürtlerin henüz böyle milliyetçi fikirlere kapılmadığını ve ileride de kapılmamalarını niyaz ettiğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Babanzâde Ahmed Naim, Türkçüleri “Halis Türkçüler” ve “İslamcı Türkçüler” olarak ikiye ayırmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim’e göre, Halis Türkçüler; geleneksel olan her şeyle bağını kopararak yeni bir ‘*millet, din, iman*’ inşa etmek

¹⁸⁶ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 48.

¹⁸⁷ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 49.

¹⁸⁸ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 50-51.

¹⁸⁹ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 51-52.

istemektedirler. Aynı Avrupa’da olduğu gibi dini temellere dayalı toplum düzeninden vazgeçmedikçe geri kalınacak ve modernleşme sağlanamayacaktır. Onlar, kurtuluşun iman ile olmayacağını, iman ile olsaydı zaten bu geri kalınmış halde olunmayacağını düşünürler. Ayrıca yaşanan her felakette, Türkler elini taşın altına koyarken diğer milletlerin gerekli fedakârlığı göstermediğini bu nedenle artık kendi ırkını savunup yüceltmek gerektiğini savunurlar. İslamcı Türkçüler ise Türk ırkına olan zaaflarının yanı sıra İslam’dan da vazgeçememişlerdir. Bir kimsenin ırkıyla övünmesinin inancına aykırı olmayacağını savunurlar. Ayrıca onlar, dini hassasiyeti düşük olan bazı gençleri, kavmiyetçilik düşüncesi ile tavlayarak İslam’a ısıdırılabileceklerini düşünmüşlerdir.¹⁹⁰

Babanzâde Ahmed Naim, halis Türkçüler olarak adlandırdığı grubun dönülemez bir yanıltı olduğunu ancak konuşulup ikna edilmesi gerekenlerin İslamcı Türkçüler olduğunu ifade etmektedir. Çünkü yaptığı bu ayrıma göre Halis Türkçüleri dinsiz olarak nitelendirmiştir ve onlarla konuşmak gereksiz bir çaba olacaktır. Türkçü İslamcıların ise kafası karışıktır. Kavmiyetçilik ve din gibi iki zıt kavramı bir arada yaşatmaya çalışarak büyük bir yanıltı içine düşmüşlerdir. Babanzâde Ahmed Naim, bu görüşte olanların yanlış düşüncelerinden hemen vazgeçmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁹¹

Babanzâde Ahmed Naim, daha önceki yazılarından örnekler vererek Arapları da dâvâ-yı unsûriyyet (ırk ayrılığı) düşüncesine kapıldıkları için eleştirdiğini ve Arnavutlar gibi kavmiyetçilik davası güdenlerin sonunun iyi olmayacağını dile getirmektedir.¹⁹² Babanzâde Ahmed Naim, bu risaleyi özellikle Türkçülere hitaben kaleme almış olsa da, diğer milliyetçilik davası güdenleri de eleştirmektedir. Önceki eserleri de dikkate alındığında eleştirisinin sadece Türkçülere karşı olmadığı, her türlü kavmiyetçiliğe karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, Türkçülerin, milliyetçilik hareketini ilk başlatanların Türkler değil de diğer milletler olduğunu ve asıl suçlanması gerekenlerin onlar olduğu yönündeki düşüncelerini eleştirmektedir. Diğer milletlere sorulduğunda onların da aynı şekilde milliyetçilik meselesini kendilerinin başlatmadığını iddia edeceklerini söylemektedir. Babanzâde Ahmed Naim, başka birisinin yaptığı yanıltı

¹⁹⁰ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 52-56,67.

¹⁹¹ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 65-66.

¹⁹² Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 49.

gerekçe göstererek aynı yanlışı yapmamak gerektiğini vurgulamıştır. Hangi tarafın milliyetçilik hareketini başlattığını tartışmanın faydasız olacağına ve tarafların hepsinin yanlış yaptığına vurgu yapmaktadır.¹⁹³

Babanzâde Ahmed Naim, Türk milliyetçileri tarafında yapılan “Türklerin yalnız bırakıldığı” konusundaki eleştiriyi bir nebze haklı bulmakta ve Türklere yardım edilmesinin dinî bir vazife olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu durumun ırkı veya soyu yüceltmek gibi cahiliye fikirlere kaymadan yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Araçlar amaca dönüşmemelidir. İnsanlar arası temel iletişim aracı olan lisan (dil) bile kavmiyetçi emellere alet edilip araçken amaç haline dönüşebilmektedir. Babanzâde Ahmed Naim, Kürt asıllı birisi olarak kendisinin de Türkçe lisana hizmet ettiğini ifade ederek lisanın amacının dışına çıkarılmaması gerektiğini anlatmaktadır.¹⁹⁴ Babanzâde Ahmed Naim’in bu düşüncesi, kavmiyetçilik yapılmadığı yani ırkın üstünlüğü iddiasında bulunulmadığı sürece millette hizmet etmekte sakınca görmediğini göstermektedir.

Babanzâde Ahmed Naim, o gün savunulan kavmiyetçilik düşüncesinin geçmişten gelen kadim bir düşünce olmadığını ve sonradan üretilmeye çalışılan yapay bir şey olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Güncel olarak Türkçülerde bulunan kavmiyetçilik davasının dört beş yıl önce var olmadığını ifade etmektedir. Babanzâde Ahmed Naim, Türkçülerin *Karahan*, *Bozkurt Han*, *Cengiz Han* vs. gibi müşrikleri (Allah’a şirk koşan, putperest) ataları olarak kabul ettiğini ancak geçmiş birkaç nesle bakıldığında hiç birisinin halis Türk kanı taşıyamadığını söylemektedir.¹⁹⁵ Babanzâde Ahmed Naim bir taraftan Müslüman olmayan kişilerin yüceltilip ata olarak kabul edilmesini eleştirirken; diğer taraftan etnik olarak soyların birbirine girdiği için düşünüldüğü gibi saf bir ırkın mevcut olmadığını savunmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, Türkçülerin Cengiz Han gibi müşrikleri ata kabul etmeleri hakkında, Arapların en azından geçmişiyle övünme hastalığını İslamiyet öncesi cahiliye dönemlerine sıçratmadığına, Ebu Cehil ile Ebu Leheb gibi putperestleri ata saymadıklarına dikkat çekmektedir. Türkçü-İslamcı düşüncede olanların “Cengiz’in

¹⁹³ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 57-58.

¹⁹⁴ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 59-60.

¹⁹⁵ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 60-61.

Yasası”, “Altın Ordu” gibi maziden kalan putperestçe efsanelerden uzak durması gerektiğini söylemiştir.¹⁹⁶

Babanzâde Ahmed Naim, ilerlemek ve modernleşmek için milliyetçiliğe tutunmanın gerekliliğini savunulmasına karşı, kaç bin yıllık boş mitolojilere ve masalımsı olaylara olan inançları büyük bir çelişki olarak nitelendirmektedir. Babanzâde Ahmed Naim, daha önce adını hiç duymadıkları “Ergenekon”¹⁹⁷ kutlamalarının “Paskalya Bayramından”¹⁹⁸ farkı olmadığını ve hatta Ergenekon isminin Paskalya isminden daha yabancı geldiğini ifade etmektedir. Babanzâde Ahmed Naim’in, eski mitolojileri eleştirirken Ziya Gökalp’in Ergenekon şiirine karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Bu eleştiri, geçmişe ve eski kültüre dönmeye karşı yapılmış bir eleştiridir. Babanzâde Ahmed Naim, Türklere ait olarak parlatılan bu değerlerin, Müslüman toplumu bölüp Türk olmayanları rencide edeceğini savunmaktadır.¹⁹⁹

Konuya ilişkin “Her kim müşriklerin memleketinde ikamet için bina yapar, Nevruz ve Mihrican yortularını kutlar, kendini onlara benzetir ve bu hale ölünceye kadar devam ederse, kıyamet gününde onlarla beraber haşrolunur.”²⁰⁰ hadisini örnek vererek, müşrik memleketlerin bayramlarının İslam diyarına getirilmesi konusunda Müslümanların uyarıldığını belirtmektedir.²⁰¹

Müslümanlar arasında yeterince ayrılık varken bir de insanların kendi kavimlerine yönelmesiyle din kardeşini küstürebileceğini söyleyen Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanları bir aile olarak görmektedir. Aile içinde çıkacak kavga ve kırınglıkların sonucunun, yabancılarla yaşanan düşmanlıktan daha şiddetli olacağını ifade etmiştir. Ayrıca, dünyada yaşanan tüm çekişmelerin kaynağı olarak iki ayrı taraftan söz etmektedir. Birincisi, batıl ile batılın çatışmasıdır. İkincisi de hak ile batılın çatışmasıdır.²⁰² Babanzâde Ahmed Naim’in, kavmiyetçiliği kimin yaptığına

¹⁹⁶ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 70-71.

¹⁹⁷ Ergenekon Destanı: Göktürkler girdikleri bir savaşı kaybettikten sonra İl Han’ın geriye kalan akrabaları sarp kayalarla çevrili bir yere sığınır. Ergenekon adı verilen bu yerde yıllarca yaşayıp çoğalırlar ve buraya sığamayınca kayaların arasındaki demir madenini eriterek adeta yeniden doğarlar. Bkz. Kazım Yetiş, “Destan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹⁹⁸ Paskalya: Tarih boyunca Hristiyanların en önemli bayramı olan Paskalya Bayramı, Hz. İsa’nın çarmıha gerilerek öldürülmesinin ardından yeniden dirilerek göğe yükselmesi anısına kutlanmaktadır. Bkz. Mehmet Katar, “Paskalya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 181-182.

¹⁹⁹ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 63-64.

²⁰⁰ Hadis. Abdullah bin Ömer in rivayeti.

²⁰¹ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 128-129.

²⁰² Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 68-69.

bakmadan kavmiyetçiliğin kendisini yanlış gördüğü dikkate alındığında, kavmiyetçilik yapan tarafların hepsini batıl gördüğü yorumu yapılabilir.

Babanzâde Ahmed Naim, kavmiyetçilik düşüncesinin Müslümanları böleceğini dile getirirken aynı zamanda çift başlı (Türkçü İslamcı) bir temele dayandırıldığı için sonunda muhakkak birinin diğerine tercih edileceğini vurgulamaktadır. Çünkü İslam inancı insanın tek gayesi olmalıdır, başka bir gaye kabul etmez. Oluşturulmaya çalışılan milliyetçilik düşüncesi de İslam'dan önceki İslam'la alakası olmayan kişi ve olaylara dayandırılıp mutlak tek bir gaye olmayı hedeflemektedir. Hal böyle iken birbirlerinin meşrutiyetini tanımayan iki farklı görüşü tek çatı altında birleştirmek olanaksızdır.²⁰³

Babanzâde Ahmed Naim, Ziya Gökalp'i hedef alarak “üç vatan”²⁰⁴ sahibi olmak isteyenlerin olduğunu ancak “Çatal kazık yere girmez” diye bir Türk atasözünün olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ Diğer bir uyarısı ise “Türklerin yüzünü Kâbe'den Turan'a' çevirmekten vazgeçiniz. Her iki tarafa bakmayı kimseye tavsiye etmeyiniz. Zîra cihetler yekdiğerine zıttır.”²⁰⁶ şeklindedir. Babanzâde Ahmed Naim, İslam düşüncesi ile kavmiyetçilik düşüncesinin en temelden birbirlerine zıt olduğunu düşünmektedir.²⁰⁷ İslâm birliği sağlanırken kimsenin milliyeti veya ırkı önemli değildir. Yani Türk, Arap, Kürt, Fransız vs. fark etmeksizin kişi Müslüman ise tüm Müslümanlar ile aynı cemaattendir ve kardeştir. Kavmiyetçilik düşüncesi ise Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Şamanist, ateist vs. fark etmeksizin etnik temellere dayalı bir birlikteliğin kurulmasını savunmaktadır.²⁰⁸ Babanzâde Ahmed Naim, toplumsal birliği farklı ortak noktalardan yola çıkarak sağlamaya çalışan iki farklı ve hatta zıt kabul ettiği düşüncenin birbiriyle iç içe geçirilmeye çalışılmasını, İslam'a aykırı bir çaba olarak görmektedir.

4.2.1. Babânzade Ahmed Naim'in dayandığı ayet ve hadisler

Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesinin son kısmında yer verdiği ayet ve hadisler doğrultusunda kavmiyetçiliğin meşruluğunu ve etkilerini ele

²⁰³ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 66.

²⁰⁴ Babanzâde Ahmed Naim'in, Ziya Gökalp'in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” başlıklı yazılarını kastettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Düzdağ, *Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi*, 30.

²⁰⁵ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 65.

²⁰⁶ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 66.

²⁰⁷ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 67.

²⁰⁸ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 68.

almıştır. Arap veya Türk kavmiyetçiliği yapanların, ilk kavmiyetçiliği diğerinin başlattığı yönündeki suçlama ve savunmalarına karşı; “Kardeşine zâlim olsun, mazlum olsun yardım et.”²⁰⁹ hadisini örnek vererek, İslam’a göre Müslümanların ayrışmasının yasaklandığını ve hatalı olan varsa Müslümanların birbirlerini uyarmaları gerektiğini belirtmiştir.²¹⁰ İslâm'ın birlik ve dayanışma prensiplerini öne çıkararak, kavmiyetçilik adı altında yapılan ayrışmaların dine aykırı olduğunu savunmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, kavmiyetçilik düşüncesini benimsemeden önce dikkatli olunması gerektiğini Âl-i İmran suresinin ayetlerinden verdiği örneklerle kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayetler şunlardır, “Ey iman edenler! Sizden evvel kendilerine kitap gönderilenlerin (Yahudiler) sözünü dinlerseniz, sizi mümin olduktan sonra yine kâfir kılarlar. Bir de aranızda Allah’ın Ayet-i Kerimesinin okuyup dururken, Resulullah içinizde durup dururken siz nasıl küfredersiniz? Her kim Allah’a sımsıkı yapışır, ona güvenirse işte o, kendisine doğru yol gösterilmiş kimse olmuş olur. Ey iman edenler! Allah’tan nasıl sakınmak yaraşır, öylece hakkıyla sakınınız. Ve bu sakınma sayesinde ancak ve ancak Müslim olarak ölürsünüz. Böyle toplu olarak Allah’a yapışıp, birbirinizden ayrılmayınız. Allah’u azîmüştân’ın o büyük nimetlerini hatırlınızdan çıkarmayınız ki, siz düşmanken kalplerinizi barıştırdı da O’nun lütuf ve nimeti sayesinde kardeş oluverdiniz. Ateş çukurunun ta kenarına kadar sürüklenip gelmişken, sizi, o ateşten, O kurtardı. İşte Allah Teâlâ size ayetlerini apaçık gösteriyor ki, doğru yolu bulasınız.”²¹¹

Babanzâde Ahmed Naim, bu ayetlere dayanarak, Avrupa’dan öğrenildiğini iddia ettiği kavmiyetçiliğin, inananları küfre götürebileceğini ifade etmektedir. Müslümanlar bir şeyi kabul etmeden ve benimsemeden önce Allah’ın Kitabı’na ve Resûlullah’ın Sünnet’ine bakmak zorundadır. Kavmiyetçilik de bu meselelerden birisidir.²¹² O, Kur’an ve Sünnet’e bakılması gerektiğini de yine bir ayet ile hatırlatmıştır. “Bir meselede, aranızda ihtilaf ve anlaşmazlık çıkarsa, o meseleyi Allah’ın Kitabına ve Resûlullah’ın sünnetine arz ediniz.”²¹³

---

²⁰⁹ Buhârî, İkrâh, 7.

²¹⁰ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 58.

²¹¹ Âl-i İmran, 3/100-103.

²¹² Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 87-88.

²¹³ Nisâ, 4/59.

Babanzâde Ahmed Naim'in dile getirdiği Âl-i İmran suresinin 100-103. ayetlerinin tefsirinde, Müslümanların önce kalben sonra fiilen birleşmesi gerektiği ifade edilmiştir. Toplum olmak, Allah'a kavuşmak için en önemli gerekliliklerden birisidir. Bütün iman ehli, tek bir noktada buluşmadıkça bu gayeye ulaşamaz.²¹⁴ Babanzâde Ahmed Naim'in eleştirisinin temelinde, kavmiyetçiliği Müslümanların birliğini bozması düşüncesi yatmaktadır. Aşağıda incelenecek olan diğer ayet ve hadis örneklerinden bu düşüncenin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların birlik ve beraberliğinin “Müminler ancak kardeşir...”²¹⁵ ayetiyle sabit olduğunu belirtmektedir. Bu ayeti, İslâm'ın temel kanunu²¹⁶ olarak göstermektedir. Babanzâde Ahmed Naim'in kardeşlikle ilgili yer verdiği diğer ayet ise “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Soyunuz sopunuzla birbirinize karşı övünesiniz diye değil, birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en şerefliiniz, Allah'a karşı saygısı, korkusu ve O'nun yasaklarından kaçınıp emirlerine itaati en yüksek olanınızdır. Hiç şüphesiz Allah, her şeyi hakkiyle bilir, her şeyden haberdardır.”²¹⁷ ayetidir. O, ayetin Arapçasında geçen “şuub” ve “kabâil” kavramlarının milletleri temsilen bugünün büyük topluluklarını (milletler) da içine alacak manaya geleceğini söylemektedir. Babanzâde Ahmed Naim, ayette geçtiği üzere tanışıp kaynaşmak için insanların farklı şubelere ve kabilelere ayrılması noktasına dikkat çekmektedir. Yaratılan herkesin adının “insan” olması tanışmaya mani olacağından, “Hasanoğlu Ahmed” “Karaoğlu Oğuz” gibi ifadelerin övünmek için değil tanışmak için olduğunu açıklamaktadır.²¹⁸ Yaratılış gereği insanların farklı milletlere bölünmüş olması, kavmiyetçiler tarafından kendi ideolojilerini desteklemek üzere kullanıldığı için Babanzâde Ahmed Naim'in bu ayeti paylaştığı düşünülebilir. Milletlerin çeşitliliğinin övünmek için değil, kaynaşıp tanışmak için olduğunu özellikle belirtilmektedir.

Ayetin tefsirinde, bir ana ve bir babadan yaratılmak noktasında herkesin eşit olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple birbirine karşı övünmek ya da diğerini şu kavim bu kavim diye aşağılamak yasaklanmıştır. Milletler ve kabileler olarak yaratılmayla

²¹⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 2018, 2/497-498.

²¹⁵ Hucurât, 49/10.

²¹⁶ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 72-73.

²¹⁷ Hucurât, 49/13.

²¹⁸ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 104-105.

ilgili kısmın tefsirinde ise soyların övünmek için değil tanışıp yardımlaşmak için olduğu anlatılmaktadır.²¹⁹

Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların birliği konusu üzerinde durmaya devam ederek Müslümanın derdinin her şeyden önce din kardeşi olması gerektiğini ifade etmektedir.²²⁰ Konuya ilişkin paylaştığı diğer ayet ve hadisler de şunlardır;

- “Allah ve Resûlüne itaat ediniz. Bir de aranızda anlaşmazlık çıkarıp da gevşemeyiniz.”²²¹
- “Allah Teâlâ ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez. Allah’ın yardımı cemaatin üzerinedir. Her kim yalnız başına ayrılırsa, cehenneme gitmek üzere ayrılır.”²²²
- “İslam gayesi etrafında (cemaat) birleşen topluluk rahmettir. Ayrılık, tefrika ise azaptır.”²²³
- “Her kim tefrik ederse (ayırırsa) yani tefrika (ayrılık) çıkarırsa bizden değildir.”²²⁴
- “Her kimin tasası, kaygısı Allah’tan başkası olmuş olursa, onun Allah ile bağı yoktur. Yine her kim Müslümanların hâl ve durumunu kendine dert edinmez olursa, onlardan değildir.”²²⁵

Babanzâde Ahmed Naim, ayet ve hadislere dayanarak İslam’ın emri üzerine Müslümanların cemaat olarak birlik içinde olmaları gerektiğini tekrar tekrar dile getirmektedir. Cemaatten ayrılmamak ve Allah’ın gösterdiği doğru yoldan gitmek gerektiğini söylemektedir.²²⁶ Birliğin bozulmasını yoldan çıkmak olarak değerlendiren Babanzâde Ahmed Naim, gidilmesi gereken Allah’ın doğru yolunu yine bir ayetle açıklamaktadır. “İşte bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyunuz. Diğer sapıklık yollarına sapıp da ayrı ayrı yollarda perişan olmayınız. İşte

---

²¹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, ed. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 7/289.

²²⁰ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 74.

²²¹ Enfâl Suresi. 8/46.

²²² Tirmizî, Fiten, 7.

²²³ Münâvî, III, 470.

²²⁴ Taberani, Mu’cemü-l Kebir, 20/228.

²²⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, el-Müstedrek, 4/356. Hadisin sahih ve hasen olamayacağı, şiddetli zayıf olduğu belirtilmiştir. Bkz. İbrahim Özcoşar vd, *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)* (İstanbul: Divan Kitap, 2022), 227.

²²⁶ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 79.

Allah size bunu tavsiye etmiştir. Ta ki ona tabi olarak Allah'tan sakınır, mütteki olasınız.”²²⁷ Babanzâde Ahmed Naim, bu yoldan ayrılmaya asla izin olmadığını belirtmiştir.²²⁸ Ayette geçen “İşte bu benim dosdoğru yolumdur” ifadesi, bir önceki ayetlerde geçen on hüküm²²⁹ için kullanılmaktadır. Bu on emirde, milliyet veya kavmiyetle ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Ancak ayetin devamında, çeşitli din, mezhep, bidat ve sapıklık gibi ayrı yollara sapmanın Allah'ın yolundan çıkmaya neden olacağı ifade edilmiştir.²³⁰ Ancak Babanzâde Ahmed Naim, ayetin öncesine yer vermeden, ikinci cümlede geçen ayrı yollara sapanların perişan olması kısmını vurgulamıştır. Babanzâde Ahmed Naim'in bu farklı yollara sapanları, kavmiyetçilik sebebiyle ayrışan Müslümanlara yorduğu anlaşılmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların birlik olması konusunda başka ayet ve hadisler de aktarmıştır.

- “Bir gün Resûlullah (sav) efendimiz mübarek elleriyle yere bir çizgi çizip: ‘İşte bu, Allah'ın dosdoğru yoludur.’ buyurduktan sonra, o çizginin sağında solunda diğer birçok çizgiler çizmişler. Sonra: ‘Bunlar da öteki yollardır. İçlerinde hiçbir yol yoktur ki, üzerinde, ona dâvet eder bir şeytan oturmasın.’ buyurmuş ve ‘Ve işte benim dosdoğru yolumdur.’ ayetini okumuştur.”²³¹
- “Allah'ın ipine hep birlikte bağlanın, sımsıkı yapışın, sakın ayrılıp dağılmayınız.”²³²
- “Hiçbiriniz, kendi nefsi için olmasını sevdiği şeyin (din) kardeşi için olmasını istemedikçe, îman etmiş olmaz.”²³³

²²⁷ En'âm Suresi, 6/153.

²²⁸ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 80.

²²⁹ Bkz. En'âm, 6/151-152; “De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlırsınız. Rühdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alarsınız diye Allah size bunları emretti.”

²³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ed. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 3/683-685.

²³¹ Dârimî, Mukaddime, 23.

²³² Âl-i İmran, 3/103.

²³³ Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71-72.

- “Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki hiçbiriniz, ben ona pederinden de evladından da daha sevgili olmadıkça îman etmiş olmaz.”²³⁴

Babanzâde Ahmed Naim, din kardeşliğinin soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunu ve bu meselenin başka pek çok hadiste de geçtiğini ifade etmektedir. Arap, acem gibi İslam’a dâhil olmuş bütün fertler ve milletler arasında yoğun bir muhabbetle yoğrulmuş kardeşlik ve denklik vardır.²³⁵

Babanzâde Ahmed Naim, ayet ve hadislerin bir kısmını aktarırken açıklamalarda bulunmuş ve yorumlar yapmıştır. Ancak bazı noktalarda bahsi geçen konuyla ilişkili olduğunu savunduğu farklı hadisleri herhangi bir açıklamaya yer vermeden peş peşe sıralamıştır. Yukarıda ki sıralı ayet ve hadisler de bunlardan bazılarıdır.

Babanzâde Ahmed Naim, farklı yollardan birisini seçemeyip arada kalmışların “Ne onlarla ne de bunlarla olmayıp, ikisinin (küfür ile îman) arasında bocalayanlar (kararsızlar)”²³⁶ ayetinde ifade edildiği gibi şaşırıp kalacaklarını belirtmektedir. Babanzâde Ahmed Naim’e göre, hem kavmiyetçilik sevdasına kapılan hem Müslümanlıktan vazgeçemeyenler, bu ayette ifade edildiği gibi arada kalanlardır. Hem Kâbe’ye hem Turan’a aynı anda bakılmaz. Türkler, ya Kâbe’ye bakıp daha önce olduğu gibi Turan’ı unutacaklar ya da Turan’a yönelip Kâbe’yi unutacaklardır.²³⁷ Ayetin tefsirine bakıldığında, arada kalmışlardan kast edilenlerin münafıklar²³⁸ olduğu anlaşılmaktadır. Kararsız kalanlar ne müminlere ne de kâfirlere yar olamayacaklardır.²³⁹ Babanzâde Ahmed Naim’in açıklamasına göre bu iki kimlik (Türklük ve Müslümanlık) arasında net bir tercih yapılmalıdır; aksi takdirde bireyler hem dini hem de milli değerlere tam anlamıyla sadık kalamayacaklardır.

Babanzâde Ahmed Naim, soy ve sople övünmenin yasaklanması hakkında “Kabirlere varıncaya kadar soy ve sople övünmek sizi oyaladı durdu. Ya! Öyle mi? Siz kabre girince bu övünmenin ne demek olduğunu anlarsınız. Öyle mi? Siz kabirlerinizden mahşer meydanına çıkınca, bunun ne demek olduğunu anlarsınız. Bundan vazgeçin. Siz eğer kesin ve gerçek bildi ile bilseniz anlarsınız ki, her halde

²³⁴ Buhari, İman 8.

²³⁵ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 73.

²³⁶ Nisa Sûresi, 4/143.

²³⁷ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 66.

²³⁸ Bkz. Bakara Suresi’nin başında münafıklarla ilgili geçen ayetler.

²³⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 2018, 3/123.

cehennemi yaşayarak göreceksiniz. Yine tekrar ederim ki kıyamet gününde cehennemi gözünüzle şahit olarak göreceksiniz. Ondan sonra elbette o gün Allah'ın size ihsan ettiği nimetlerden mes'ul olacaksınız.”²⁴⁰ ayetlerini örnek vermektedir. Babanzâde Ahmed Naim bu ayetlerin, iki Arap kabilesinin birbirlerine karşı böbürlenip kibirlenmeleri üzerine indirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Allah'ın bu konudaki gazabını önceden haber vermesinin hikmetine dikkat çekmiştir.²⁴¹

Bu ayetlerin devamında; “Benim ümmetim de bundan evvelki ümmetlerin hastalığına tutulacak. Bu hastalıklar: Nimeti inkâr etmek, şımarıklık, çoklukla yani soyla sople ve sayıyla övünme, dünya için birbiriyle didişme, birbirine düşmanlık etmek, birbirini kıskanmaktır. Bunlar ola ola nihayet haddi aşarlar.”²⁴² hadisini ele alan Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların tutulacağı hastalıkların temelinde öğünmek ve böbürlenmek olduğunu vurgulamaktadır. O, kendi yaşadığı dönemde var olan kavmiyetçilik düşüncesinin içinde bu hasta duyguların (üstünlük iddiası) varlığına kimsenin karşı çıkamayacağını iddia etmektedir.²⁴³ Babanzâde Ahmed Naim, neseple övünmenin ve ırkını üstün görmenin yasaklanması konusunda düşüncelerini desteklemek için başka ayet ve hadisler de sıralamıştır.

- “Sûra üfürüldüğü zaman, işte o gün, aralarındaki bütün akrabalık bağları kesilecek ve birbirlerinin hâlini bile soramayacaklar. O gün kimin iyilikleri tartıda ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir. Buna karşılık kimin de iyilikleri tartıda hafif gelirse, işte onlar kendilerine yazık edenlerdir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.”²⁴⁴
- “Allah'ın gösterdiği hidayet yoluna girmeksizin, kendi nefesine uyan kimseden daha zalimi kimdir? Şüphesiz ki, Allah, zalim kavimlere hidayet etmez.”²⁴⁵
- “Kıyamet gününde Allah Teâlâ şöyle buyuracak: Ey insanlar! Size ben bir neseb tanıttım, siz kendiniz için başka bir neseb tanıttınız. Benim katımda en üstününüz, en müttakîniz olsun dedim. Siz ise ‘filan oğlu filan’ ve

²⁴⁰ Tekâsür Suresi, 102/1-8.

²⁴¹ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 99.

²⁴² Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 4/185. Bkz. Özcoşar vd., *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)*, 228.

²⁴³ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 100.

²⁴⁴ Mü'minûn. 23/101-103.

²⁴⁵ Kasas, 28/50.

‘filan filandan büyüktür’ demekten vazgeçmediniz. İşte bugün kendi nesebimi yüceltip, sizin kendiniz için tanıdığınız nesebinizi alçaltacağım. Biliniz ki benim dostlarım müttakîlerdir.”²⁴⁶

- “Müslümanlar kardeşirler. Hiç birinin diğeri üzerine değeri ve üstünlüğü yoktur. Meğerki takvâ ile ola.”²⁴⁷
- “Saadetli bir yolda her kim ameli geri bırakırsa, nesebi (soyu) ileri götüremez.”²⁴⁸
- “Sizin bu şerefli dediğiniz nesebleriniz, kimseyi sövmeye veya utandırmaya sebep olacak şeyler değildir. Hepiniz Âdem’in oğullarısınız. Bir ölçek içindeki buğday taneleri gibi birbirinize eşitsiniz. Hiç kimsenin kimse üzerine değeri ve kıymeti yoktur...”²⁴⁹
- “Şanı yüce olan Allah’a hamdolsun ki sizlerden cahiliyete mahsus olan övünme ve büyüklenmeyi, babalar ve cetler ile kibirlenmeyi giderdi.”²⁵⁰
- “Her kim kavmine, hakkın üzerinde taraftarlık ederse çukura düşmüş deve gibidir. Kuyruğundan tutulup çekilir.”²⁵¹
- Ey insanlar! Sizin Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Haberinizi olsun ki hiçbir Arabî’nin Acemî üzerine, hiçbir Acemî’nin Arabî üzerine; hiçbir siyahın beyaz üzerine, hiçbir beyazın siyah üzerine fazilet ve üstünlüğü yoktur. Meğerki takvâ ile ola... Şüphesiz ki Allah katında en şerefli olanınız en takvâ sahibi olanınızdır.”²⁵²
- “Asabiyyet (ırkçılık/milliyetçilik) davasına kalkışan bizden değildir. Asabiyyet (ırkçılık/milliyetçilik) üzerine savaşa girişen de bizden değildir.

²⁴⁶ Hakim, Müstedrek, 4/567.

²⁴⁷ Ebü’l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebîr, nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, bt.), 4/25; el-Heysemî, *Mecme’u’z-zevâ’id*, 8/160. Rivayet teknik olarak zayıftır ancak manen sıhhatinde problem yoktur. Bkz. Özcoşar vd., *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)*, 228.

²⁴⁸ Müslim, Zikir, 38. Hadisin sıhhatinde herhangi bir şüphe bulunmamakla birlikte Babanzâde Ahmed Naim, hadisi tam metin olarak ele almayıp sadece son kısmına yer vermiştir. Bkz. Özcoşar vd., *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)*, 229.

²⁴⁹ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, IV,158.

²⁵⁰ Beğavi, Şerhus-sünne, 13/123.

²⁵¹ Ebu Davud, “Nevm”, 120.

²⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, 38/474. Hadisin sahih olduğu belirtilmiştir. Bkz. Özcoşar vd., *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)*, 229.

Yine, asabiyyet (ırkçılık/milliyetçilik) davası üzere ölen de bizden değildir.”²⁵³

- “Her kim imama, devlet başkanına başkaldırır ve cemaatten ayrılarak ölürse, ölüğü cahiliyet üzere ölümdür. Her kim, bir tarafa asabiyyet (milliyetçilik) dolayı ölürse veya bir tarafı asabiyyet (milliyetçilik) için desteklerken ölürse ya da bir tarafa asabiyyet (milliyetçilik) gösterenlere yardım ederken ölürse yani kör sancak²⁵⁴ altında savaşa girerek ölürse cahiliyet devrinde ölmüş gibi olur...”²⁵⁵

Babanzâde Ahmed Naim, önceki ayet ve hadislerden anlaşıldığı gibi bu ayet ve hadislerde de Allah’ın katında nesebin bir kıymetinin olmadığını ve değerin takvadan kaynaklandığını ifade etmektedir. Allah’ın sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek gerekmektedir.²⁵⁶ Neseb ve soyla övünmek yasaklanmışken sıla-i rahim yani yakınları ziyaret edip rızasını almak beğenilen güzel bir davranıştır. Babanzâde Ahmed Naim, bu ayrıma dikkat çekmek için “Soylarınıza dair, sıla-i rahim yapacak kadar ilim öğreniniz. Zira sıla-i rahim, ailede muhabbetin artmasına vesile olur. Malın artmasına ve çoğalmasına vesiledir. Ömrün bereketlenmesine sebeptir.”²⁵⁷ hadisini hatırlatmıştır. Babanzâde Ahmed Naim, İslam’ın çizdiği sınırı aşmadıkça ırkına, milletine, diline yardım ve hizmetin kötü bir şey olmayacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Babanzâde Ahmed Naim’in karşı olduğu fikrin, ırkını övmeye varan kavmiyetçilik olduğu anlaşılmaktadır. Övünme veya üstünlük iddiaları olmadığı sürece milletine hizmet etmenin bir sakıncası yoktur.

Babanzâde Ahmed Naim’in ayetler üzerinden değindiği başka bir konu da ortak lisan ve milliyetçilik düşüncesi arasındaki ilişki ile ilgili olmuştur. Bu konuda “Biz, hiçbir Resulü, kavminin lisanından gayri bir lisan ile göndermedik. Ta ki, onlara hakikati açıklayabilsin.”²⁵⁸ ayetini örnek veren Babanzâde Ahmed Naim, kendisinin de

²⁵³ Ebû Dâvûd, Nevm, 20; el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 13/122. Hadisin senedinde kopukluk olduğu belirtilmiştir. Bkz. Özcoşar vd., *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)*, 230.

²⁵⁴ Kör Bayrak: Araplar, “sonu nereye varacağı belli olmayan iş” derler. (Babanzâde Ahmed Naim)

²⁵⁵ Müslim, İmâret, 53-57.

²⁵⁶ Naim, *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 103.

²⁵⁷ Buhari, Edeb 12.

²⁵⁸ İbrahim, 14/4.

Türkçe lisan kullandığını, lisana, edebiyata vs. hizmet etmenin hayırlı bir şey olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁹

Babanzâde Ahmed Naim'in yer verdiği başka bir hadiste; Selman-ı Farisi, Süheyb-i Rumî ve Bilal Habeşî hakkında kavmiyetçi sözler söylenmesi üzerine olayı öğrenen Resulullah (s.a.v.), mescitte hutbeye çıkarak: "Ey insanlar! Rabbiniz yalnız bir Rabb'dir. Babanız yalnız bir babadır. Dininiz yalnız bir dindir. Arabiyyet sizin ne babanızdır ne ananızdır. O, lisandan ibarettir. Her kim Arapça konuşursa Arap'tır."²⁶⁰ buyurmuşlardır. Babanzâde Ahmed Naim, bu hadisle kavmiyetçiliğin yasaklandığına ve İslam kardeşliğinin ön plana çıkarıldığına dikkat çekmektedir. İslam'ın kavmiyetçiliği reddeden evrensel bir din olduğunu ve İslam'ın bu tür ayrımcılıklara karşı olduğunu savunmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, kavmiyetçilik hakkındaki bazı hadislerde ağır ifadeler geçtiği için hadislerin sahih kabul edilmediğini ifade etmektedir. Bu hadislerden birisi, "Bir Kimsenin, cahiliyet adeti üzere 'Ey filanlar neredesiniz' diye kavim ve kabilesine bağırarak yardıma çağırdığını görürseniz ona: 'Babanın bilmem nesini ısırsı!, deyiniz.' Ve bunu açık açık söyleyerek, üstü kapalı yola sapmayınız."²⁶¹ hadisidir. Babanzâde Ahmed Naim, hadisin sahih bir hadis olduğunu ve Arapça nahiv kitaplarında örnek olarak dahi geçtiğini belirtmektedir.²⁶² Başka bir hadiste ise "Bir takım adamlar var ki, Cehennem kömüründen başka bir şey olmayan kavimleri ile iftihar ederler. İşte bunlar, ya bu övünmelerinden vazgeçerler ya da Allah katında, pisliği burunlarıyla karıştıran cual böceklerinden daha değersiz olurlar."²⁶³ şeklinde ağır ifadelerin geçtiğini söyleyen Babanzâde Ahmed Naim, İslam'ın yasaklarına rağmen kavmiyetçiliği savunmaya devam edenlere karşı bu hadislerin hatırlatılması gerektiğini ve ilgili kişilerin utandırılmasının dinen bir borç olduğunu söylemektedir.²⁶⁴

²⁵⁹ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 123.

²⁶⁰ İbn Manzûr, Muhtasarı tarihî Dimâşk li İbni Asakir, 14/41; İbn Asakir'den naklen, Kenzu'l-Ummal, h. no: 33936.

²⁶¹ Ahmed İbn-i Hanbel, Müsned, 5, 136; Şeybânî, Şerhü Siyeri'l-Kebîr, 1, 90.

²⁶² Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 118-119.

²⁶³ Müsned, II, 524; Ebû Dâvud, Edeb, 120, 5116.

²⁶⁴ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 120.

Babanzâde Ahmed Naim, risalede Arapların övüldüğü bazı hadislerle yer vermiştir. Konuya ilişkin Babanzâde Ahmed Naim'in yer verdiği hadisler şunlardır.²⁶⁵

- “Arap kavmini üç şeyden dolayı seviniz: Ben Arabım, Kur'an Arapçadır, Cennet ehlinin lisanı da Arapçadır.”²⁶⁶
- Arap'a muhabbet imandır. Onlara buğz etmek ise nifaktır.”²⁶⁷
- “Kimler ki, Arap'a sövüp sayarsa işte onlar müşriklerdir.”²⁶⁸
- Kureyşe muhabbet imandır. Onlara düşmanlık ise küfürdür. Arap'a muhabbet imandır, düşmanlık küfürdür. Her kim Arap'ı severse beni sevmiş, her kim Arap'a düşmanlık ederse bana düşmanlık etmiş olur.”²⁶⁹
- “Haşimoğulları ve Ensar'a düşmanlık etmek küfürdür. Arap'a düşmanlık fitnedir.”²⁷⁰
- “Arap zelil olursa, İslam zelil olur.”²⁷¹
- “Resul-i Ekrem: ‘Ey Selman! Bana buğz edip de dinden çıkmayasın.’ Buyurmuşlar. Hazreti Selman telaş içinde ‘Bu nasıl olur?’ diye açıklama bekleyince ‘Arap’ a buğz edip de o yolda bana buğz etmekle’ cevabını almıştır.”²⁷²

Babanzâde Ahmed Naim, Araplara yapılan bu övgünün sebebini İslam'ın en zorlu süreçlerini yaşayıp her şeyini iman için feda etmeleri olarak açıklamaktadır. Yoksa yine Arap olduğu halde Müslüman olmayanlar hakkında beddualar edilmiş ve yerilmişlerdir. Övgünün sebebi kavim değil imandır.²⁷³

Babanzâde Ahmed Naim, ayet ve hadislerle düşüncesini desteklerken *asabiyyet*, *nesep*, *kabile* ve *soy* gibi kavramların hepsini kavmiyetçilik olarak değerlendirmiştir.

²⁶⁵ Arapları sevmekle ilgili yer verilen hadisleri sıhhati hakkında, dipnotlarda verilen bilgiler dışında kalan hadislerin zayıf hadis, hatta bazılarının uydurma hadis olduğu tespit edilmiştir.

²⁶⁶ Feyzü'l-Kadir, 1:178 Hadis no: 225; Hadisin, genel kabule göre zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mehmet Emin Çiftçi, “Arapları Üç Şeyden Dolayı Seviniz’ Rivâyetinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (2021), 764-765.

²⁶⁷ Hakim, Müstedrek, 4/97; Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main ve Bezzer gibi hadis otoriterleri tarafından zayıf kabul edilen bir raviden dolayı, hadis rivayeten zayıf kabul edilmiştir. Bkz. Mecmau'z-zevaid, 1/89.

²⁶⁸ Beyhaki, Şuabü-l İman, 2/231.

²⁶⁹ Taberani, Mu'cemü-l Evsat, 3/76.

²⁷⁰ Mecmau'z-zevaid, 27/10. Hadis hakkında bilgi bulunamamıştır.

²⁷¹ Mevsili, Müsned, 3/362.

²⁷² Tirmizi, Menakıb, 69.

²⁷³ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 129-130.

Daha önce geçtiği üzere kavramların kullanımıyla ilgili tartışmalar mevcuttur. Babanzâde Ahmed Naim'in başvurduğu hadislerin sıhhat açısından sahih, hasen ve zayıf hadislerden oluştuğu anlaşılmış olup, hadislerin geçtiği kaynaklar dipnotlarda belirtilmiştir.

Babanzâde Ahmed Naim'in eleştirisinde temel tartışma konusu, kavmiyetçilik ve milliyetçilik kavramlarının kullanımından kaynaklanmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim eleştirisinde kavmiyetçilik terimini kullansa da bazı noktalarda milliyetçiliği eleştirdiği veya bilerek milliyetçilik terimini kullanmadığı ancak asıl eleştirdiği fikrin milliyetçilik fikri olduğu yönünde çeşitli tartışmalar mevcuttur. Babanzâde Ahmed Naim'in bazı noktalarda Türklüğünü dile getirmekte sakınca görmemesi, diğer milletleri zelil görmedikçe mensubu olunan millete bağlı olunması gibi fikirleri, Babanzâde Ahmed Naim'in eleştirisinin menfi milliyetçiliğe yönelik olduğunu gösterebilir. Menfi milliyetçilik ise kavmiyet kavramına tekabül etmektedir. Müspet milliyetçilik (ırk üstün görmez) ve menfi milliyetçilik (ırk dinden önce gelir) ayırımına göre, Türk milliyetçiliğinin müspet milliyetçilik olduğu söylenmektedir.²⁷⁴

Sonuç olarak, Babanzâde Ahmed Naim dayandığı ayet ve hadislerle göre, kavmiyetçiliğin İslam kardeşliği ile çeliştiğini ifade etmektedir. Onun görüşüne göre, Müslümanlar din kardeşliğini, soy ve sop kardeşliğinden üstün tutmalıdır. Din kardeşliğinden başka bir kardeşlik, Müslümanlar arasında fitneye yol açarak ayrışmalara sebep olacaktır, bu da İslam'ın birlik ilkesine aykırıdır. İslam, insanları tanışıp kaynaşmaları için farklı milletlere ve kabilelere ayırmıştır, ancak bu farklılıklarla övünmek veya birbirini aşağılamak yasaktır. Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların bir arada bulunmalarını teşvik eden ayet ve hadisleri hatırlatarak, birlik içinde olmanın Allah'ın emri olduğunu tekrarlamaktadır. Ancak bu birliğin dünya üzerindeki tüm Müslümanları mı kastettiği veyahut Osmanlı'daki Müslümanları mı kastettiği konusu tartışmaya açıktır.

4.3. *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* Risalesine Gelen Tepkiler

Babanzâde Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan kavmiyet ve milliyet tartışmalarında önemli figürlerdir. İki isim de bu tartışmaların merkezinde yer almış ve birbirine karşıt düşüncelerini

²⁷⁴ Halis Ayhan, *Doğuş ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği*, *Vahada Bir Serap*, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara I. Cilt, 2007, s.214

çeşitli eserlerinde dile getirmişlerdir. Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* başlıklı risalesine cevap olarak, Ahmet Ağaoğlu'nun hazırladığı *İslâm'da Dâvâ-yı Milliyet*²⁷⁵ başlıklı yazı, risaleye karşı yazılan en kapsamlı ve en önemli cevap niteliğini taşımaktadır.²⁷⁶

Ahmet Ağaoğlu, *İslâm'da Dâvâ-yı Milliyet* başlıklı yazısında, Türkçüler hakkında çeşitli eleştiriler, yorumlar ve karalama faaliyetleri yapıldığını söylemektedir. Ancak Türkçüler hakkında yapılan tüm tenkitlerin dedikodular üzerinden yapıldığını savunmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim'in de aynı hataya düştüğünü ifade eden Ahmet Ağaoğlu, Türkçülerin yayınladığı sayısız makale ve yazılardan hiçbirisinde Türkçülere ait olduğu söylenen fikirlerin yer olmadığını ifade etmektedir. Babanzâde Ahmed Naim'in Türkçüleri dinsizlik ile suçlamasını eleştiren Ahmet Ağaoğlu, hiçbir Türkçünün böyle bir iddiasının olmadığını, arada dinsiz olanlar var ise de bu gibi şahısların Türkçülükten önce de var olduğunu anlatmaktadır. Kavmiyeti doğru anlayanların dinden uzaklaşması mümkün değildir.²⁷⁷

Ahmet Ağaoğlu'nun Babanzâde Ahmed Naim'i eleştirdiği başka bir nokta da *asabiyet*, *kavmiyet* ve *milliyet* kavramlarının yanlış kullanımı hakkındadır. Arapçaya kendisinden daha hakim olan Babanzâde Ahmed Naim'e lügat dersi vermenin doğru olmayacağını ifade eden Ahmet Ağaoğlu, kavramlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ağaoğlu'na göre, kavmiyet ve milliyet aynı şeydir. İslam dini de kavmiyeti değil asabiyeti reddetmiştir.²⁷⁸ Ağaoğlu, kavmiyet duygusunun İslam'da önemli bir işlevi olduğunu savunmuştur. Babanzâde Ahmed Naim ise millet yerine kavmiyeti kullanarak tartışmayı dini bir noktaya çekip asabiyetle birleştirmeye çalışmıştır. Ağaoğlu, Türkçülerin kavmiyetten ne anladığını daha sonra açıklayacağını ifade etmiştir ancak böyle bir açıklamaya rastlanmamıştır.²⁷⁹ Dönemdeki tartışmalar ve tartışmalara konu olan terimlerin sözlük anlamlarına bakıldığında, kavram kargaşasının yüz yıla aşkın süredir devam ettiği anlaşılmaktadır.

²⁷⁵ Ahmet Agayef, "İslâm'da Dâvâ-yı Milliyet", *Türk Yurdu*, 6/10 (1914), 2320-2329 ve 7/11 (1914), 2381-2390, 1330.

²⁷⁶ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 293.

²⁷⁷ *İslâm'da Dâvâ-yı Milliyet* risalesini incelerken kaynak olarak İsmail Kara'nın *Din İle Modernleşme Arasında* başlıklı kitabının 296-307. sayfalarında latine edilmiş olarak basılan metne başvurduk. Bkz. Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 296-297.

²⁷⁸ Çetin, "Babanzâde Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu'na Göre Da'vâ-yı Ahlâk-ı Amelî", 133.

²⁷⁹ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 298-300.

Ahmet Ağaoğlu, İslâm tarihinden verdiği örneklerle, İslâm'ın kavmiyet ve milliyeti yasaklamadığını hatta milliyetin tesis edilerek güçlendiğini savunmaktadır.²⁸⁰ İslâm'ın Araplardaki kabileciliği ortadan kaldırıp herkesi tek bir Arap milleti olarak birleştirmesini örnek veren Ahmet Ağaoğlu'nun, milliyet düşüncesini dine göre meşru bir zemine oturtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu, Babanzâde Ahmed Naim'in risalede yer verdiği ayet ve hadisleri yanlış yorumladığını, hiçbir örnekte kavmin yasaklanmadığını ifade etmektedir. Ayrıca İslâmiyet'in kimseyi kendi kavmiyetinden vazgeçmeyi emretmediği ve kavmiyetin varlığının fitri bir şey olduğunu açıklamaktadır.²⁸¹

Babanzâde Ahmed Naim, milliyetlerin olmadığını iddia etmemektedir. Kavim ve milletlerin varlığını kabul etmiş ve risalede yer verdiği ayete²⁸² dayanarak, insanlar arasındaki bu farklılıkların tanışıp kaynaşmak için olduğunu anlatmıştır. Bu noktada Ahmet Ağaoğlu'nun kendi iddiasıyla çeliştiği söylenebilir. Babanzâde Ahmed Naim'in Türkçüleri eleştirdiği konuların Türkçüler tarafından söylenmediğini, kulaktan dolma bilgilere dayanıldığını ifade etmiştir. Babanzâde Ahmed Naim'in kavim ve milletlerin yaratılmasının hikmetini açıklayıp Türkçüleri eleştirdiği konuyu Ahmet Ağaoğlu, bizzat kendisi savunmaktadır. Yani, Ahmet Ağaoğlu'nun savunması, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilere ait olmayan fikirleri değil onlara ait olan fikirleri eleştirdiğini göstermektedir.

Babanzâde Ahmed Naim'de eleştirilen kavramsal noktaların Ahmet Ağaoğlu'nda da var olduğu anlaşılmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim'in geçmiş çağlara ait kavramları ortaya yeni çıkan modern kavramlarla harmanlayarak kullanması ne kadar problemlili görünüyorsa Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçiliği savunmak için başvurduğu İslâmî kavram ve örnekler de o kadar problemlili görünmektedir.

Ahmet Ağaoğlu'nun Babanzâde Ahmed Naim'e verdiği başka bir cevap ise Türkçülerin Müslüman olmayan atalarını yüceltmeleri hakkındadır. Oğuz Han ve Cengiz'den bahseden bir Türk'ün Şamanizm hakkında asla güzel bir duygu beslemediğini ifade etmiştir.²⁸³ Ahmet Ağaoğlu'nun ifadesinde, Türkçülerin Oğuz Han ve Cengiz'den bahsettiği ancak bunda Şamanizm'e özendirme amacının

²⁸⁰ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 300-303.

²⁸¹ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 304.

²⁸² Hucurât Suresi. 49/13.

²⁸³ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 307.

olmadığı anlatılmaktadır. Ahmet Ağaoğlu'nun, Babanzâde Ahmed Naim'in Türkçülere ait olmayan, kulaktan dolma bilgilerle milliyetçileri eleştirdiği yorumu bir kez daha çelişkiye düşmektedir. Ahmet Ağaoğlu, Türkçülerin Müslüman olmayan atalarını andıklarını kendisi dile getirmektedir. Yani, Babanzâde Ahmed Naim'in eleştirisinin kulaktan dolma bilgilere dayanmadığını, Türkçü kimliği ile ön plan çıkan Ahmet Ağaoğlu kendisi, savunduğu bu fikri ile gözler önüne sermektedir.

Genel olarak bakıldığında her iki düşünür de İslam'ın toplum üzerindeki birleştirici gücünü kabul etmişler ve İslam dininin Müslüman topluluklar için önemli bir referans noktası olduğunda hemfikir olmuşlardır. Toplumsal birliğin korunması noktasında da aynı düşünceye sahiptirler. Ancak bu birlik kavramını farklı temeller üzerine inşa etmeyi önermişlerdir. Babanzâde, Müslüman toplum anlayışına vurgu yaparken, etnik kimliklerin önemini ikincil plana atmaktadır. Ahmet Ağaoğlu ise milliyetin İslam çerçevesinde bir meşruiyeti olduğunu ve bu kimliğin bireysel ve toplumsal gelişim için önem taşıdığını savunmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim kavmiyetçiliği, toplumu bölen ve birliği tehdit eden bir unsur olarak görürken, Ağaoğlu milliyetçiliği, toplumsal kimliğin ve kültürel zenginliğin bir parçası olarak değerlendirir.²⁸⁴

Babanzâde Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu'nun fikir çatışması, aslında o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal durumun bir yansımasıdır. Babanzâde'nin kavmiyetçiliğe karşı çıkışı, imparatorluğun dağılmasını ve İslam toplumunun bölünmesini önleme çabası olarak değerlendirilebilir. Ümmet kavramını vurgulaması, etnik ve millî kimliklerin ön plana çıkmasının Osmanlı birliğine zarar vereceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa fikirlerinde tüm Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan bir ümmetçilik anlayışı bulunmamaktadır. Amaç Osmanlı İmparatorluğunun dağılmamasıdır. Öte yandan, Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilikle ilgili görüşlerinde, modern ulus-devlet anlayışının etkilerine rastlanmaktadır. Milliyetçiliği, toplumu bölen bir ideoloji yerine, onu birleştiren ve kültürel çeşitliliği besleyen bir olgu olarak görmektedir.

Sonuç olarak, Babanzâde Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde farklı düşünsel yollarla toplumsal birliği savunmuşlardır. Babanzâde Ahmed Naim'in İslamcı yaklaşımı, ümmet ideali

---

²⁸⁴ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 291-307.

üzerinden bir birlik önermekteyken, Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışı, modernleşme ve ulusal kimlik gelişimi bağlamında bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışma, günümüzde de İslam ve milliyetçilik ilişkisi üzerine süren fikir alışverişlerinin temelini oluşturmaktadır.

4.4. Risale Hakkında Yapılan Eleştiriler

Din ile Modernleşme Arasında kitabında Babanzâde Ahmed Naim'le Ahmet Ağaoğlu'nun tartışmasına yer veren İsmail Kara, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik konusunu dinî endişelerle ele aldığını, Ağaoğlu'nun ise sosyal bir vakıa olarak ele aldığı ve bu nedenle tartışmaların netice vermediğini düşünmektedir. İki tarafında kavramları zorladığını ve anakronizme düştüklerini ifade etmektedir. Ayrıca o, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliğin kendisinden daha çok neticeleri üzerinde durduğunu aktarmıştır.²⁸⁵

İsmail Kara, farklı bir yazısında Babanzâde Ahmed Naim'in de içine düştüğünü belirttiği kavramsal sıkıntıları ayrıntılı olarak ele almıştır. *Millet, ümmet, kavim, cins* ve *ırk* kavramlarının nasıl zamanla anlam kayması yaşadıklarına dikkat çekerek, daha önce din ile ilişkili bir kavram olan millet kavramının zamanla nasıl *nation* kelimesini karşılayacak ırk temelli bir anlama kaydığına dikkat çekmektedir.²⁸⁶

İsmail Kara, Babanzâde Ahmed Naim'in kavramları kullanımındaki sıkıntılara dikkat çekerken, o dönemi tahlil etmesi konusunda oldukça başarılı bulunmaktadır.²⁸⁷

Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliği ele alırken genellikle toplumsal birliği bozacağı yönünde bir eleştiri yaptığına, milliyetçiliğin hayatın her alanında (ekonomik, kültürel vs.) yenilenme ve değişim iddiasına dair ise bir yorumunun olmamasına dikkat çekmektedir.²⁸⁸ İsmail Kara'nın değindiği noktalar, risaleyi anlamak adına çok kıymetli tespitlerden oluşmaktadır.

Osmanlıcılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük kitabında Babanzâde Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu'nun tartışmasına yer veren Mehmet Kaan Çalen, İslamcılar ve Türkçüler arasındaki en meşhur tartışmanın bu tartışma olduğunu ifade etmektedir. Mehmet Kaan Çalen, Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesini genel hatlarıyla değerlendirerek bazı eleştiriler getirmiştir. Babanzâde

²⁸⁵ Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 291-295.

²⁸⁶ Kara - Kaya, *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 192-196.

²⁸⁷ Kara - Kaya, *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 200.

²⁸⁸ Kara - Kaya, *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 206.

Ahmed Naim'in milliyetçiliğin batıdan ihraç edilen yeni bir fikir olduğu konusundaki düşüncesiyle İslam'ın eski dönemlerinden beri milliyetçiliği yasakladığı yönündeki düşüncesinin birbiriyle çeliştiğine dikkat çekmektedir.²⁸⁹ Babanzâde Ahmed Naim'in ifadesine göre *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesinin ana muhatabı olan Türkçüler, milliyetçiliğe ilk önce diğer milletlerin başladığını iddia etmektedirler. Aynı şekilde diğer milletler de ilk önce diğer milletlerin bu fikre kapıldığını söylemektedir.²⁹⁰ Milliyetçilerin bu savunması, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliğin toplumda yeni ortaya çıktığı yönündeki düşüncesini haklı göstermektedir. Milliyetçiler, kavmiyetçiliği ilk önce diğer milletlerin başlattığını ifade ederek milliyetçilik düşüncesini yeni edindiklerini kabul etmektedirler.

Burada temel problem noktası, milliyetçilik düşüncesi geçmişten beri var olan kavmiyyet ve asabiyet gibi İslâm'da yasaklanan düşüncelerin devamı niteliğinde midir, yoksa yeni bir düşünce midir? Eğer milliyetçilik, kavmiyyet ve asabiyetin devamı niteliğinde ise İslâm'da yasaklanmıştır. Yeni bir düşünce ise kabul edilip alınmadan önce İslâm'a uygun olup olmadığı tartışılmış mıdır? Milliyetçiliğin İslâm'a göre uygunluğu, milliyetçiler tarafında ancak İslamcılarının eleştirilerine cevap vermek için ele alınmıştır. Bu nedenle Babanzâde Ahmed Naim'in incelemesi her ne kadar eleştirilse de konusu bakımından değerlidir.

Mehmet Kaan Çalen'in diğer bir eleştirisi ise İslâm'a göre kavmiyetçiliğin yasaklandığını savunan Babanzâde Ahmed Naim'in, kişinin kavmini sevmesi ve kavmi için çabalamasının normal olması gibi noktalarda net çizgiler ortaya koyamadığını belirtmektedir.²⁹¹ Türklüğünü dile getirmekte sakınca olmayacağını ancak sorulduğunda 'Müslümanım' demek gerektiğini söyleyen Babanzâde Ahmed Naim, Mehmet Kaan Çalen'in belirttiği gibi kavmiyetçiliğin yasakları ve esnekliği noktalarında net değildir.

Mehmet Kaan Çalen, Babanzâde Ahmed Naim'in Türkçülük fikrini bu kadar sert eleştirmesinin temelinde tefrika kaygısı olduğunu belirtmektedir. İslam dünyası zaten büyük bir çıkmazın içinde iken bir de Türklük, Araplık, Çerkezlik vs. iddiaları bölünüp parçalanmaya neden olacaktır. Ayrıca Çalen, Babanzâde Ahmed Naim'in

---

²⁸⁹ Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 160.

²⁹⁰ Naim, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 57-58.

²⁹¹ Çalen, *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, 164.

milliyetçiliğin şeriatı aykırı olduğu yönündeki yorumunu çok sert bir yorum olarak değerlendirmektedir.²⁹² Mehmet Kaan Çalen, Babanzâde Ahmed Naim'in kavmiyete karşı çıkarken Türk varlığını inkara kadar gittiğini ifade etmektedir.²⁹³ Babanzâde Ahmed Naim'in Türklükle ilgili net ifadelerinin olduğu söylenemez. Bir taraftan Türklere ve Türk diline hizmet etmek gerektiğini savunurken bir taraftan "Türküm" demenin sakıncalı olduğunu da savunmaktadır.²⁹⁴ Mehmet Kaan Çalen'in belirttiği gibi Babanzâde Ahmed Naim'in Türklüğün varlığını inkar ettiği konusunda net bir ifadesi olmasa da yaptığı eleştiriler sonucunda Türklüğü nereye koyduğu ve konumlandığı anlaşılmamaktadır.

Mehmet Kaan Çalen, Babanzâde Ahmed Naim'in kavmiyetçilik eleştirisinin genel olarak problemleri bir eleştiri olduğunu savunmaktadır. Çalen'e göre, Ziya Gökalp, Said Halim Paşa ve Ahmet Ağaoğlu'nun savunduğu üzere İslam düşüncesi, milleti ve milliyeti yasaklamadığı gibi onu kabul ederek ve ona dayanarak hareket etmiştir.²⁹⁵ Bu noktada Mehmet Kaan Çalen'in değerlendirmeleri genel olarak ele alındığında, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik eleştirisini makul bulmadığı ve Türkleşmek fikrini daha çok makul bulduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Kaan Çalen'in Babanzâde Ahmed Naim'in kavramları kullanımı ve Türklük tanımı noktasında net olmamasıyla ilgili yaptığı eleştiriler yerinde olmakla birlikte, milliyetçilik fikrinin İslam'da olduğu görüşü de tartışmaya açıktır.

Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesinin incelendiği çalışmalardan birisi de İsmail Yakıt'ın "Babanzâde Ahmed Naim'in Türkçülüğe Karşı Yazdığı *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* Adlı Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım" başlıklı yazısıdır. İsmail Yakıt, yazısına Babanzâde Ahmed Naim'in ilmi yönünün gereksiz bir şekilde şişirildiğini söyleyerek başlamaktadır. *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesi, siyaseten yazılmış ideolojik bir kitap olarak değerlendirilmektedir.²⁹⁶ İsmail Yakıt, Babanzâde Ahmed Naim'in diğer milletlerle probleminin olmadığını, risalede sadece Türkçüleri kast ettiğini vurgulamaktadır.²⁹⁷

²⁹² Çalen, *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, 160-161.

²⁹³ Çalen, *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, 165.

²⁹⁴ Naim, *İslâm'da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*, 59-60.

²⁹⁵ Çalen, *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, 177-179.

²⁹⁶ Mustafa Özkan vd. (ed.), *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* (İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2013), 390-392.

²⁹⁷ Özkan vd., *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 397-399.

İsmail Yakıt'ın dikkat etmediği şey Babanzâde Ahmed Naim'in zaten kendisinin ifade ettiği üzere risalenin Türk Milliyetçilerine karşı yazıldığı gerçeğidir. Risalede, Halis Türkçüler ve İslamcı Türkçüler olarak ayrımı da mevcuttur. Babanzâde Ahmed Naim'in sadece Türk Milliyetçiliğine karşı çıktığı yanılışına düşen İsmail Yakıt'ın, Babanzâde Ahmed Naim'in Türkçülerden önce Arnavutları ve Arapları uyardığından ve bu konuda kaleme alınmış “Arap İttihad Kulübü'nü Tenkid” başlıklı yazı hakkında bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır.

İsmail Yakıt, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyet kavramının fitri ve dini bir anlamı olduğunu bilmediğini ifade etmektedir. Yahudilerin de milliyet fikrine olan bağlılığıyla binlerce yıldır ayakta kalabildiğini açıklamaktadır. İslam tarihinde de kavimlerin ilişkilerinden ve kan davalarından bahsetmektedir.²⁹⁸ Babanzâde Ahmed Naim ise milliyet kavramının dini bir düzleme yakınken, yirminci yüzyılda ırksal bir anlama kaymasından rahatsızlık duyduğu için milliyetçilik ideolojisini eleştirirken dahi milliyet kelimesi yerine kavmiyet kelimesini kullanmaktadır.²⁹⁹ Başka bir deyişle Babanzâde Ahmed Naim'in, milliyet kavramının dini anlamını bildiği ve kavramın dönüşmeye başladığı yeni anlamı tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim'in polemikçi³⁰⁰ birisi olduğunu söyleyip metodunu eleştiren İsmail Yakıt, İslâm'da yerilen örnekleri (Yahudiler, kan davaları vs.) vererek tezini desteklemeye çalışmıştır.

Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik hakkındaki görüşlerinin ele alındığı diğer bir çalışma, Mustafa Şahin tarafından hazırlanan “Birinci Kuşak İslamcıların Milliyetçiliğe Bakışı” başlıklı yüksek lisans tezidir. Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik hakkındaki görüşleri *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesi temel alınarak verilmiştir. Mustafa Şahin, genel hatlarıyla Babanzâde Ahmed Naim'in görüşlerine yer verirken, *ırkçılık*, *milliyetçilik*, *kavmiyetçilik* gibi kavramların kullanımı noktasındaki tartışmalı hususa dikkat çekmeden Babanzâde Ahmed Naim'in “ırkçılığa”³⁰¹ karşı doyurucu açıklamalar getirdiğini ifade etmektedir. Ancak Babanzâde Ahmed Naim, kullandığı kavramlar bakımından eleştirilmiş ve İslâm'da yasaklanan şeyin ne olduğuna kesin yorum getirilememiştir. Bu nedenle Babanzâde

²⁹⁸ Özkan vd., *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 400.

²⁹⁹ Kara - Kaya, *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 206.

³⁰⁰ Özkan vd., *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 404.

³⁰¹ Mustafa Şahin, *Birinci Dönem İslamcılarının Milliyetçiliğe Bakışı* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 108.

Ahmed Naim'in görüşleri döneminde ses getirmiş olsa da milliyetçilik karşısında yeterince etkili olamamıştır.

Orhan Keskintaş, "II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması: Babanzâde Ahmet Naim Örneği" başlıklı makalesinde Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik düşüncesine karşı eleştiriler getirmiştir. Orhan Keskintaş, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik eleştirisinin genelinde, İslam'ın varlığının Osmanlı Devleti'nin bekasına bağlandığına vurgu yapmaktadır. Bu durumu "Müslümanların kendi varlıklarını siyasal aygıtı bağlamaları"³⁰² olarak ifade etmektedir. Babanzâde Ahmed Naim'in Osmanlı Devleti'nin bekasından endişe duyduğu söylenebilir. Ancak bakıldığında hemen her düşüncenin, fikrin, inancın varlığını sürdürebilmek için bir güce dayanma arzusu vardır. Yeter ki araç olan şeyler amaca dönüşmesin. İttihat ve Terakkicilerin düşüncelerini etkin kılabilmek için iktidara darbe yapıp devlet sistemini kendi lehlerine göre değiştirme çabaları bu arzuya dair bir örnektir.

Orhan Keskintaş, Babanzâde Ahmet Naim'in milliyetçileri eleştirirken konuyu cehalete bağladığını ifade etmektedir.³⁰³ Orhan Keskintaş'ın cehaleti, okuma yazma bilmemek ve entelektüellikten uzaklık olarak aktardığını düşünmekteyiz. Oysaki Babanzâde Ahmet Naim'in yer verdiği hadislerde geçen *cahiliye* ile ilgili terimler, İslam literatüründe, İslâmiyet gelmeden önce puta tapan Araplar için kullanılmaktadır. Tarihsel olarak da bu dönem *Câhiliye Devri* olarak adlandırılmıştır.³⁰⁴ Yani cahiliye âdeti dendiğinde, İslâm'la tanışmadan önceki tasvip edilmeyen davranışlar kast edilmektedir.

Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesine yönelik eleştiriler, temelde kavramların kullanımında yaşanan belirsizlik ve milliyetçiliğe karşı getirilen argümanların tutarsızlığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Mehmet Kaan Çalen, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliği Batı kökenli bir olgu olarak ele almasının, İslam'ın tarihsel olarak milliyetçiliği yasakladığı iddiasıyla çeliştiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, milliyetçilik ile kavmiyetçilik arasındaki ayrımın netleştirilmemiş olmasının, risaledeki eleştirilerin etkisini azalttığını öne sürmektedir. İsmail Kara, Babanzâde'nin milliyetçiliğin sonuçlarına odaklanmasını değerli bulmakla birlikte, kavramların değişen anlamlarına dikkat etmemesine vurgu

³⁰² Keskintaş, "II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması", 149.

³⁰³ Keskintaş, "II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması", 149.

³⁰⁴ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 17-19.

yapmıştır. İsmail Yakıt ise risaleyi ideolojik bir metin olarak değerlendirek, Babanzâde Ahmed Naim'in kavramları kullanırken yeterince tutarlı olmadığını ve farklı milliyetçilik örneklerini göz ardı ettiğini belirtmektedir. Orhan Keskintaş da Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliği eleştirirken İslam'ın varlığını Osmanlı Devleti'nin bekasına bağladığını, eleştirilerini ise cahiliye kavramına dayandırıldığını ifade etmektedir. Eleştiriler genel olarak Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçilik karşıtı argümanlarını kavramsal bulanıklık ve tarihsellik açısından yetersiz bulmakta, ancak risalenin tartışmaya katkı sağladığını kabul etmektedirler.

5. SONUÇ

Milliyetçilik düşüncesi, yüzyıla aşkın süredir dünya genelinde kabul görmüş temel siyasi bir ideolojidir. Batı Avrupa’da ortaya çıkıp kısa sürede tüm Avrupa’da ve dünyada etkili olan milliyetçilik düşüncesi, ortaya çıkışından itibaren en çok tartışılan ve eleştirilen konuların başında gelmektedir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İslâm coğrafyasında etkili olmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı imparatorluğunu da etkilemiştir. Çalışmada milliyetçiliğin ilk ortaya çıktığı varsayılan dönemden yirminci yüzyıl başlarına kadarki süreç ve bu sürecin Osmanlıdaki etkileri ele alınmış, Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşanan gelişmeler ışığında Babanzâde Ahmed Naim’in *İslâm’da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesi ekseninde İslâm’a göre milliyetçiliğe bakışı ve kavmiyetçilik eleştirisi incelenmeye çalışılmıştır. Temel varsayımımız, Babanzâde Ahmed Naim’in eleştirisinin milliyetçilik düşüncesinin yükselişini engelleyemediğini ancak milliyetçiliğin İslâmî açıdan problemli noktalarına dikkat çekebildiğini ortaya koymaktır. Çalışmamızın sonucunda; Babanzâde Ahmed Naim’in İslâm’da milliyetçiliğin yasaklandığı yönündeki iddialarının ve bu iddialara yapılan eleştirilerin tutarlı ve tutarsız yönleri olduğu, konunun kavramsal tartışmalara neden olduğu ve bu tartışmaların halen güncelliğini koruduğu tespit edilmiştir. *Kavim, ümmet, millet, ırk, ulus* vb. kavramlar arasında yaşanan anlam kargaşasının bir asra aşkın süredir devam etmesi, kapsamlı bir kavramsal çalışmanın eksikliğine işaret etmiştir.

Modern haliyle Milliyetçilik düşüncesi, 18. yüzyılın sonlarında Avrupa’da köklü bir değişimle şekillenmeye başlamıştır. Fransız İhtilali (1789-1799), milliyetçiliğin temel dinamiklerini belirleyerek, ulusal egemenlik ve ulusal kimlik kavramlarını ön plana çıkarmıştır. İhtilal, egemenlik anlayışında köklü bir dönüşüm yaratarak, monarşilere karşı milliyetçi hareketleri güçlendirmiş ve milli devletlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Fransız İhtilali’nin etkisi, bireylerin ve ulusların egemenlik hakları ile kendi kaderlerini tayin etme arzularını pekiştirmiştir. Bu idealler, diğer Avrupa ülkelerinde milliyetçi hareketlerin filizlenmesine zemin hazırlamış ve bu süreçte milliyetçilik, bir ulusun kültürel, tarihsel ve coğrafi birliğini savunan bir ideoloji olarak ön plana çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde milliyetçilik akımlarının etkisi altında önemli ideolojik dönüşümler yaşanmıştır. On dokuzuncu yüz yılın ortalarından

itibaren Batılılaşma, İslamlaşma ve Türkleşme gibi ideolojiler, imparatorluğun toplumsal ve siyasi yapısını dönüştürmeye yönelik farklı yaklaşımlar sunmuştur.

Batılılaşma düşüncesiyle, özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birlikte, Osmanlı toplumunun modernleşmesi ve Avrupa'nın hukuk, eğitim ve idari sistemlerinin benimsenmesi amaçlanmıştır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik yapısında köklü değişikliklere yol açarken, Batı'nın milliyetçilik ideallerinin de dolaylı olarak Osmanlı içindeki farklı etnik gruplar tarafından benimsenmesine neden olmuştur. Batılılaşma hareketi, Osmanlı'daki çeşitli etnik grupların ulusal kimliklerini yeniden tanımlamalarına zemin hazırlamış ve milliyetçilik düşüncesinin yayılmasını teşvik etmiştir.

İslamlaşma hareketi, Osmanlı Devleti'nin İslamî kimliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı toplumunda farklı etnik ve dini gruplar arasındaki birlikteliğini korumayı amaçlamıştır. İslamlaşma ideolojisi, milliyetçilikten ziyade dini birliği ve ortak İslam kimliğini ön planda tutarak, Osmanlı'nın çok uluslu yapısında toplumsal bütünlüğü sağlama çabası göstermiştir. Bu ideoloji, milliyetçi akımlarla karşı karşıya gelerek, Osmanlı'daki etnik ayrımcılığa karşı bir tür direnç olarak değerlendirilebilir. Veyahut tam tersi olarak İslamlaşma hareketlerinin milliyetçi akımları körüklemiş olabileceği de tartışılabilir.

Türkleşme ideolojisi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında daha belirgin hale gelmiştir. Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnikli yapısı içinde Türk kimliğini ön plana çıkararak, ulusal birliği sağlama amacını taşımıştır. Türkleşme ideolojisi, Osmanlı'daki Türk nüfusunun etnik kimliğini ve kültürel değerlerini korumaya yönelik bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu ideolojik çatışma ve etkileşimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde toplumsal ve siyasi değişimleri derinleştirerek, milliyetçilik düşüncesinin tarihsel gelişimini şekillendirmiştir.

Bu tezin temel konusu olan *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesinin müellifi olan Babanzâde Ahmed Naim, dönemin tartışılan konularının merkezinde yer almaktadır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra milliyetçilik düşüncesinin belirginleşmesi ile ilk önce Arap ve Arnavut milliyetçilerini daha sonra Türkçüleri tenkit eden Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların birliğinin bozulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Babanzâde Ahmed Naim'in eleştirisinin temelinde kavmiyetçilik kavramı,

muhabatında ise Türkçüler vardır. Babanzâde Ahmed Naim'e göre Türkçülerin fikirleri içinde aynı Arap ve Arnavut milliyetçilerinde olduğu gibi zararlı düşünceler bulunmaktadır. İsmine kavmiyetçilik dediği bu düşüncelerin batıdan ihraç edildiğini ve İslâm'da yasaklanan bir ideoloji olduğunu savunmaktadır.

Babanzâde Ahmed Naim, Müslümanların tek bir cemaat olduğunu, kavmiyetçilik düşüncesinin ise ayrılıkçı bir hareket olarak İslâm cemaatini dağıtacağını savunmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim'e göre, Müslümanlar için İslâm kimliğinden başka hiçbir kimliğin önemi bulunmamaktadır. Müslümanlık haricindeki diğer kimlikler (aile, soy, sop, kavim, millet vb.) insanlar arasında tanışıp kaynaşmayı sağlayan farklılıklardır. Babanzâde Ahmed Naim'e göre bu farklılıklar doğal bir durumdur ancak övünüp büyüklenmeyi gerektirmez.

Babanzâde Ahmed Naim'in kavmiyetçiliğin İslâm'da yasaklanması konusundaki iddiasının temelde iki başlığa ayrıldığını söyleyebiliriz. Birincisi, kavmiyetçiliğin yasaklandığı iddiasıdır. İkincisi, kavmiyetçiliğin bir sonucu olarak, Müslümanların birliğinin, kardeşliğinin bozulması üzerine yasaklandığı iddiasıdır. Birinci iddiaya dayanan tüm fikirler, kavramsal problem dediğimiz konuyu oluşturmuştur. İslâm kaynaklarında geçen kavramlarla, dönemde kullanılan kavramların anlamları ve yeni kavramların karşılıkları hakkında net bir ifade yoktur. Babanzâde Ahmed Naim'in dayandığı ayet, hadis ve diğer İslâmî referanslarda, genelde kabile ve kavim kavramları geçtiği için milliyetçiler tarafından kavramları karıştırdığı noktasında eleştirilmiştir. İkinci başlık olan Müslümanların birliği konusu ise Babanzâde Ahmed Naim'in risalesinde dayandığı ayet ve hadislerle göre İslâm'ın emirlerinden birisi olarak görülmektedir. Müslümanların kardeş olduğu, birlik ve beraberlik içinde olmaları gerektiği net bir şekilde vurgulanmıştır. Kavmiyetçilik düşüncesine kapılan toplumların Müslüman olmalarına rağmen kendi içlerinde ayrışmaları, ayrışmanın şekli veya emredilen cemaat birliğinin ne derecede korunduğu yönüyle tartışmaya açıktır.

Sonuç olarak, milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle İslâm dünyası üzerindeki etkilerini ele almak ve bu etkilerin İslâmî bakış açısıyla nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak amacıyla konuyu Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyyet* risalesi ekseninde incelemek amaçlanmıştır. Tezin sonucunda, Babanzâde Ahmed Naim'in milliyetçiliğe karşı ortaya koyduğu

eleştirilerin, milliyetçiliğin yükselişini engelleyememiş olsa da, İslamî perspektiften milliyetçiliğin sorunlu yönlerine yani kavmiyetçiliğe dikkat çektiği ve aynı şekilde Babanzâde Ahmed Naim'e gelen eleştirilerin de bağlam üzerinden önemli bir düşünsel katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Babanzâde Ahmed Naim'in değerlendirmelerinde özellikle *kavmiyetçilik* kavramını seçmesi, ırkla övünmenin yanlışlığına işaret etmesi, insanın lisanın sevip geliştirmesinde sakınca görmemesi ve aktardığı ayet üzerinden millet fikrinin varlığına işaret etmesi dikkate şayandır. Özellikle eleştirdiği şeyin *kavmiyetçilik* olduğu ve ırkı üstün tutarak soyla övünmeyi tasvip etmediği söylenebilir. Ayrıca, milliyetçilik ve İslam arasındaki bu tartışmanın, kavramsal olarak karmaşık bir zeminde şekillendiği, milliyetçilik düşüncesinin bir asrı aşkın süredir devam eden etkisiyle halen güncelliğini koruduğu ve bu alanda daha derinlemesine kavramsal çalışmaların gerekli olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Ahmet. *Üç Medeniyet*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Basım, 2013.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (ed.). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Aktürk, Şener. "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayrietnik Rejimler". *Doğu Batı* 1/38 (Ekim 2006), 23-52.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*. İstanbul: Kronik Kitap, 18. Baskı., 2019.
- Aydın, Rıfat. "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6/1 (04 Nisan 2018), 229-256.
- Boztemur, Recep. "Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik". *Doğu Batı* 38 (Ekim 2006), 157-175.
- Bukarlı, Edip. *Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Görüşleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Bulut, Halil İbrahim. "Ümmet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cevdet, Muallim M. *Müderres Babanzade Ahmed Naim*. ed. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Cevizci, Ahmet. *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı., 2017.
- Çağbayır, Yaşar. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ötüken, 2016.
- Çağrıçı, Mustafa. "Asabiyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Babanzâde Ahmed Naim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çalen, Mehmet Kaan. *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Çalışkan, İsmail. *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek Sempozyumu*. Sivas: Sivas : Asitan Yayıncılık Ltd., 1. Basım, 2009.
- Çetin, Ayhan. "Babanzâde Ahmet Naim ve Ahmet Ağaoğlu'na Göre Da'vâ-yı Ahlâk-ı Amelî". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2012), 131-151.
- Çetin, Ayhan. "Babanzâde Ahmet Naim ve Ahmet Ağaoğlu'na Göre Da'vâ-yı Ahlâk-ı Nazarî". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/15 (2012), 317-344.

- Çiftçi, Mehmet Emin. “‘Arapları Üç Şeyden Dolayı Seviniz’ Rivâyetinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2021), 751-774.
- Davutoğlu, Ahmet. “Devlet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/234-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demir, Yaşar. “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 2/5 (10 Eylül 2015), 130-146.
- Doğan, Ahmet. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Doğan, D. Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- El-İsfahani, Ragıb. *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Erişirgil, Emin. *İslâmcı Bir Şairin Romanı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Erkan, Ümmet. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu Türk Yurdu Dergisi (1911-1931)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. İzmir: Sütun Yayınları, 2007.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. çev. Günay Göksu Özdoğan - Büşra Ersanlı Behar. İstanbul: Hil Yayınları, 2018.
- Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. ed. Ayşen Anadol - Hamdi Can Tuncer. çev. Alev Er. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Gökalp, Ziya. *Makaleler III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Kitap Zamanı, 2008.
- Gönenç, E. Özgür. “İletişimin Tarihsel Süreci”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* 28 (16 Ocak 2012).
- Gün, Fahrettin. *Babanzade Ahmed Naim Hayatı Ve Eserleri*. Beyan Yayınları, 2016.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 1987.
- Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 7. Basım, 1989.

- Haldun, İbn. *Mukaddime*. ed. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi*. 9 Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2005.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 2001.
- Hayes, Carlton J. *Milliyetçilik: Bir Din*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Hroch, Miroslav. *Avrupa'da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. çev. Ayşe Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- İz, Mahir. *Yılların İzi*. İstanbul: Kitabevi, 2. Baskı., 1990.
- Kahraman, Ferruh. “Uygarlığın Doğuşu: İlk Ümmet, Kavim ve Millet”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (21 Haziran 2022), 1-31.
- Kara, İsmail. *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Kara, İsmail - Kaya, M. Cüneyt. *Babanzade Ahmet Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlıda Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Karyelioğlu, Selim. “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri”. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 5 (2012), 137-169.
- Katar, Mehmet. “Paskalya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/181-182. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kayapınar, Akif. “İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (01 Ocak 2006), 83-114.
- Kaymaz, İhsan Şerif. “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 23/67-68-69 (04 Kasım 2007), 145-174.
- Kazım Efendi, Musa. “İslâm ve Terakkî”. *İslâm Mecmuası* 1/1 (08 Şubat 1914), 1.
- Keskintaş, Orhan. “II. Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Milliyetçilik Tartışması: Babanzade Ahmet Naim Örneği”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/İktisadi ve İdari Bilimler (18 Aralık 2020), 143-159.
- Kılıç, Ahmet Faruk. “Fransız Devrimi ve Din”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 3/11 (15 Aralık 2007), 119-142.

- Kılıç, Recep. “Babanzâde Ahmet Naim’in Felsefî Görüşleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1-2 (1997), 297-340.
- Kuntay, Mithat Cemal. *Mehmet Akif*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Lewis, Bernard. *İslam’ın Siyasal Dili*. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1992.
- Merriman, John. *Modern Avrupa Tarihi*. çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı., 2018.
- Naim, Babanzade Ahmet. *İslâm Irkçılığı Menetmiştir*. çev. Abdullah Işıklar. İstanbul: Sönmez Matbaası, 1. Basım, 1963.
- Naim, Babanzade Ahmet. *İslam’da Davayı Kavmiyet*. çev. Bedirhan İpek. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2013.
- Naim, Babanzade Ahmet. “İslâm’da Dâvâ-yı Kavmiyyet”. *Sebîlürreşâd* 293 (1914), 114-128.
- Naim, Babanzade Ahmet. *İslamda Irkçılık ve Milliyetçilik*. ed. Ömer Lütfi Zararsız. Ankara: İkbal Yayınlar, 2. Basım, 1979.
- Naim, Babanzade Ahmet. *İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik Davası*. ed. Fahrettin Gün. Beyan Yayınları, 2018.
- Niyazi, Mehmed. *Millet ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Özcan, Azmi. “Fransa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Azmi. “Milliyetçilik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/84-87. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özcoşar, İbrahim vd. (ed.). *Babanzade Ahmed Naim Ailesi ve İlmi Kişiliği*. İstanbul: Divan Kitap, 1. Basım, 2022.
- Özcoşar, İbrahim vd. *Modern Dönemde Hadis ve Babanzade Ahmed Naim (Ciltli)*. İstanbul: Divan Kitap, 1. Basım, 2022.
- Özkan, Mustafa vd. (ed.). *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2013.
- Parlatır, İsmail. *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Polat, Bengül. “Fransız İnkılabı’nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (01 Ocak 2005), 149-167.
- Safa, Peyami. *Türk İnkılâbına Bakışlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 13. Basım, 2022.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. ed. Raşit Gündoğdu vd. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Basım, 2012.

- Smith, Anthony D. *Milliyetçilik ve Modernizm*. çev. Fahri Bakırcı. Ankara: Fol Kitap, 2022.
- Şahin, Mustafa. *Birinci Dönem İslamcılarının Milliyetçiliğe Bakışı*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Şentürk, Recep. “Kavim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/68-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Topaloğlu, Yüksel vd. (ed.). *Uluslararası İki Toplumun Aydınlı: Şemsettin Sami Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Turhan, Mümtaz. *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* Ankara: Altınordu Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. Ankara: Altınordu Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Uzun, Turgay. “Osmanlı Devleti’nde Milliyetçilik Hareketleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4/2 (2000), 257-275.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. ed. Hamdi Döndüren. Cilt 1-10. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.
- Yetiş, Kazım. “Destan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/209. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Yavuz. “Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Yetkilerine Dair Bir Değerlendirme”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (10 Ağustos 2019), 251-271.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Merzifon’da tamamladı. 2015 yılında Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümünden mezun oldu. 2021 yılında Yalova Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi alanında Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2020 yılından beri kamu sektöründe çalışmaktadır.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Kırcalı, Mücahit – Taşçi Yıldırım, Emine. “Babanzâde Ahmed Naim’de Milliyetçilik Düşüncesi”. *Avrasya 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Özet Kitabı*. ed. Dody Hartando. 103. Tiflis: Academy Global Yayınevi, 2024.